

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1968

A TARTALOMBÓL

BIHARI SÁNDOR,
ERDELYI JÓZSEF,
PAKOLITZ ISTVÁN,
SZEPESI ATTILA,
TENAGY SÁNDOR VERSEI

CSONGOR RÓZSA,
PESTI JÁNOS ELBESZÉLÉSE

BEKES SÁNDOR:
VASASI LEPORELLÓ

TAKÁCS IMRE:
VALLOMÁS A BÚCSÚRÓL

BAJOMI LÁZAR ENDRE:
ALFRED JARRYRÓL

POMOGÁTS BELA:
ILLÉS BELÁRÓL

TUSKES TIBOR:
KÉPZŐMŰVÉSZETI LEVÉL

KOCSOGH AKOS
ÉS KOLTA FERENC
AZ IFJÚSÁGI IRODALOM
KORSZERŰSÉGÉRŐL

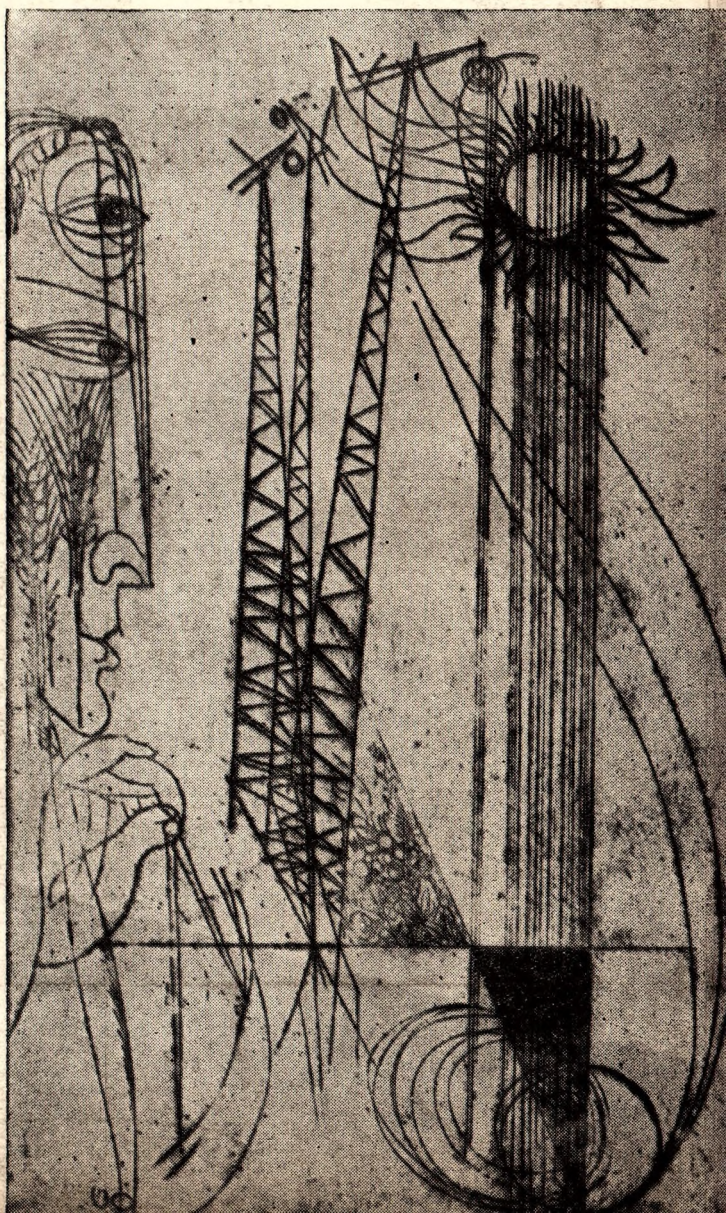

SZÁMUNK SZERZOI

BAJOMI LÁZÁR ENDRE
 BARBARITS MIKLÓS
 BEBESI KÁROLY
 BELLYEI LÁSZLÓ
 BEKÉS SÁNDOR
 BIHARI SÁNDOR
 CSONGOR RÓZSA
 CSORDÁS GÁBOR
 CSÜROS MIKLÓS
 DEMÉNY OTTÓ
 ERDÉLYI JÓZSEF
 HEITLER LÁSZLÓ
 ISTÓK KÁLMÁN
 KAHÁNA MÓZES
 KOCSOGH AKOS
 KOLTA FERENC
 LOVRITY ENDRE
 PAKOLITZ ISTVÁN
 PESTI JÁNOS
 POMOGÁTS BÉLA
 SZENTISTVÁNYI D.
 ZSUZSANNA
 SZEPESI ATTILA
 TAKACS IMRE
 TENAGY SÁNDOR
 THIERY ÁRPÁD
 TUSKES TIBOR

KÉPEK:

DISKAY LENKE
 FELEDY GYULA
 GÁBOR JENŐ
 GOROG REZSŐ
 HINCZ GYULA
 NÉMETH MIHÁLY
 ORÓSZ JÁNOS
 RIPPL-RÓNAI JÓZSEF
 VARGA HAJDÚ ISTVÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XI. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

1968. SZEPTEMBER

TARTALOM

PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Zarathusztra, Rousseau kertje, Kigyó -	771
BÉKÉS SÁNDOR: Vasasi leporelló - - - - -	774
KAHÁNA MÓZES: Háztáji párhuzamok - - - - -	782
TAKÁCS IMRE: Vallomás a búcsúról - - - - -	786
BIHARI SÁNDOR versei: A hét nyolcadik napja, Ritka szó, pohár bor - - - - -	793
CSONGOR RÓZSA: Tanúvallomás (elbeszélés) - - - - -	795
PESTI JÁNOS: Nem szorulnak senkire (elbeszélés) - - - - -	799
SZEPESI ATTILA versei: Csillagnézők, De függőleges léte - -	803
DEMÉNY OTTÓ: Bár a világ közömbös (vers) - - - - -	804
TÜSKÉS TIBOR: Kaposi képzőművészeti levél - - - - -	805
HEITLER LÁSZLÓ: Kiállítási napló - - - - -	811
TÉNAGY SÁNDOR: Éjfél (vers) - - - - -	816
SZENTISTVÁNYI D. ZSUZSANNA: Társadalmi átalakulás és okta- tásügy - - - - -	818
BARBARITS MIKLÓS: Az elsők között (<i>A pécsi munkásmozgalom történetéből</i>) - - - - -	823
ERDÉLYI JÓZSEF: Szépség rabja (vers) - - - - -	832
KOLTA FERENC: Az ifjúsági regény korszerűségének problémái -	833
KOCZOZH ÁKOS: Kaland és korszerűség - - - - -	837
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: Egy kupica piros tinta - - - - -	840
BEBESI KÁROLY: Miniatűrök (versek) - - - - -	844
CSORDÁS GÁBOR versei: Szerelmes vers, Burri - - - - -	845
POMOGÁTS BÉLA: Illés Béla pályája a felszabadulás után (tanul- mány) - - - - -	846

CSÜRÖS MIKLÓS: Váci Mihály: Eső a homokra - - - - -	851
ISTÓK KÁLMÁN: Szabó Pál új arca - - - - -	856
BELLYEI LÁSZLÓ: Darvas József: Gyűjtőlencse - - - - -	858
LOVRITY ENDRE: Mensáros Zoltán: Böjti szél - - - - -	860
<hr/>	
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle - - - - -	861

K É P E K

GÁBOR JENŐ rajzai - - - - -	794, 798, 817
VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai - - - - -	807, 809
DISKAY LENKE rajza - - - - -	810

Műmellékleten

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Pirossapkás önarckép
 RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Apám és Piacek bácsi, vörösbort mellett
 OROSZ JÁNOS: Tisza-sorozat II. (Nagy László: Búcsúzik a lovacska
 c. verséhez)
 NÉMETH MIHÁLY: Balaton

*A borítón a Pécsi Modern Magyar Képtár új szerzeményeiből:
 HINCZ GYULA (1. és 4. o.), GÖRÖG REZSŐ (2. o.) és FELEDY GYULA (3. o.) rézkarcai*

J E L E N K O R

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranyai megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest. V., József Nádor tér 1.) Evi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk száma 60 068. Közületi előfizetési csekk száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

68-3810 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Zarathusztra

A férfinak nőies
nőnek férfias küllemű
se hús-se hal ízé
lejött vala a szenthegyről
azaz leereszkedett
hogy elvegyüljön a bugrisok között
– akiből vétetett egyébként

Midőn körülfogták az igét szomjúhozók
imígyen szóla

Barátaim
összekuszálódtak a dolgok
egybecsúsítottak a fogalmak
az egynyelvetbeszélők sem értik egymást
mindenki mindenkit mindig félreért
aki tehéret mond
gyanúba keveredik
hogy valóban fehérre gondolt
és az is unalmas
hogy a fogalmak tárgyak neveit
évezredes megszokottsággal jelöljük

Barátaim barátaim
nem derül ki ebből semmi jó

Én azért jöttem e világra
hogy meghirdessem
a MÁSKÉNTÉLNEVEZÉS torradalmát
mert különben aligha tudtok eligazodni
a bonyolult világ útvesztőiben

Legyen hát minden
mindennek a fordítottja
a szeretet: gyűlölet
a jószág: gonoszság
a világosságot nevezzük sötétségnek
ha rendet mondunk
gondoljunk a zűrzavarra
ésatöbbi ésatöbbi
hogy félreérteni semmit se lehessen

Barátaim

*nevezzük ezután az asztalt rózsának
toronyórának a gumipitypangot
az atomenergia lehetne mondjuk birsalmasajt
etcetera etcetera
hogy semmit se lehessen félreérteni – –*

*– És hivatkozva a legislegkorszerűbb korszerűségre
mind a mai napiglan sorolta volna
a MÁSKÉNTÉLNEVEZÉS forradalmának
következő és az azt követő után következő
láncszemét*

*de akkor egyvalaki a sokadalomból
– foglalkozására nézve EGYSZERŰEMBER –
közbeszólt*

*talán kissé nyersen is
– vagy ahogy ma írják-mondják –
rendhagyó módon
azaz*

*nevén nevezte a kiveszőben lévő ősi háziállatunk
ama bizonyos ízéjét*

És lön

*hogy zajongás támadt a gyülekezetben
öklök emelkedtek vala a levegőégbe
és fölzugott az úgy van úgy van
és az ideológiailag fejlettebbek
fustélyt-fütyküst ragadtak*

*nyilván félreérthették a prótétát
nem tudom*

*én csak úgy hallottam az egészet
azt is hogy Zarathusztra
a fontolvahaladók segítségével
még jókor kereketoldott*

*habárhiszen ellenbenpláneszintesőt
direktmégis
nohaazonban pedighát
tulajdonképpen NONO*

Rousseau kertje

Végül is marad a kert

*A málna- és ribizlibokrok labirintjában
a szabálytalanul nőtt fák alatt
eleven madárijesztő szöszmötől
Zsugorisága számontart*

*minden lübetottyánó barackot körtét
Naphosszat pörlekedik
a tékozló seregélykülönítményekkel
A hajdani lármás dicsőségre
a kudarcokra és kalandokra
egyformán legyint
Mintha megöregedett volna
Bezárkózott*

Végül is marad a kert

*A málna- és ribizlibokrok labirintjában
a szabálytalanul nőtt fák alatt
jólesik az eleven madárijesztőnek
a megszenvedett nyugalom
a tevés-vevés fáradsága-öröme
Azért tart számon minden szem gyümölcsöt
hogy ízét-nedvét lényeggé sűrítve
törvényre fogalmazza a tapasztalatot
hogy erőt gyűjtsön
az újrakitekintés kalandos izgalmaira
és megfiatalodva
kitérüljön a végső kinyilatkoztatásra*

Végül is marad a kert

Kígyó

*Ez az okos kígyó
csak a fenyegetést álcázza
mikor kérdőjellel óvatoskodik*

*Bújócskanélküli válaszból
kiderül:
túlteng bennem a humánus*

*Bár a bölcsöből kinöttem
olykor a kölyök-Heraklészhez
folyamodhatnék sugalmazásért*

*Mert nem válaszolni kell
a kígyó-kérdőjelre
de meg kell fojtani a kígyót*

Vasasi leporelló

Száz évvel ezelőtt, 1868 nyarán kezdődött a nagyüzemi bányaművelés a mecseki szénmedence legősibb feltárásának színhelyén, Vasas község határában.

AZ „UTAZÁS”

A keskeny, kátyúkkal sebzett úton nyögdecselve kanyarog a busz. Még legalább tíz perc. A vonal – Pécs, Kossuth tér, Vasas, Petőfi-akna –, teljes hossza 15,1 kilométer. A menetidő 35 perc – igazi utazás. Az idegen számára furcsa is a hosszan hátranyúló, tipikusan falusi házak között dohogó kék színű városi busz – nehéz elhinni, hogy Vasas közigazgatási értelemben város, Pécs I. kerületének egy része.

A főútvonal végtelen hosszú, szaggatott szalagként húzódik a Keleti-Mecsek 6-os úttól északra hullámozó dombsora között. Hogy hol kezdődik s hol ér véget, talán senki sem tudja. Bárméddig is megy az ember, házak bukkannak elő, ha nem lakóházak, hát takaros pincék, hatalmas – bár kétségtelenül laza szerkezetű – egységbe fogva a Pécsszabolcstól Hirdig terjedő területet.

A mellékutcák néhol belevesznek az erdőbe, máshol meg az erdőt nyeli el a gyümölcsfák rengetege. Olyan ez a település, mint egy szeszélyes nagy folyó. Két „partján” féltucat, fák közé bűvö kolónia, ezernyi kiszámíthatatlan utacska, ösvény. Ismerkedésünk elején csak a zürzavart láttam az egészből, most meg a küllemmel mit sem törődő célszerűség nyugóz le. Itt bármerre is indul el az ember, előbb-utóbb elérkezik a leglényegesebbhez – az aknához.

Szombat délután van, az út baloldalán ünneplőbe öltözött fiatalok állnak. A gépkocsivezető unja már a szótlán zötyögést, félre húzza az utastérre nyíló ablakot:

– Úgy látszik, mindenki Pécsen akarja tölteni az estét...

Egy bácsika – nyilván régi ismerősök – behajol hozzá:

– Mikor én ilyen idős voltam, nem vártam félórát buszra, azt se tudtam, mi az. De nem is kellett. Egy óra alatt beszaladtam...

A sofőr bólogat, nem tudni, hiszi-e? Negyvenes, feltűnően jókedélyű ember. Vajon hol láttam már ezt az arcot? Megint visszafordul, s nevetve mutatja, milyen ijedten rebben szét a tülök szavára egy csokorra való lány az út közepén. Aztán hirtelen komoly lesz – egy gyerek hatalmas férfi-kerékpáron csalingázik szembe velünk –, s ekkor eszembe jut: tavaly láttam, éppen itt, az aknaudvaron.

Az irodaépület előtt órák óta mozdulatlanul állt a bányamentők vörös rohamkocsija. Hogy mi történik lent – csak sejtettük. A hírhozók hol ezt mondták, hol azt. Ketten voltak az omlás alatt.

A busz tizenegy óra felé jött fel, utasa azonban nem sok akadt. Ácsorogtunk, vártunk. Az se ment, aki mehetett volna. A sofőr kiszállt, kért egy cigarettát. Nem beszélt senkihez, csak nézte az arcokat. Mikor eljött az idő, s mennie kellett, megérintette a karomat:

– Ha szerencsénk lesz, s kihozzák őket, maga szerint mit csinálnak?

– Semmit – mondtam.

– Nem hagyják itt a bányát?

– Nem.

– Nem is utálják majd?

- Én ilyen bányászról még nem hallottam.

Felkapaszkodott a vezetőülésre, de az ajtót még sokáig nem csapta be. Mikor már végképp mennie kellett, azt kiáltotta:

- A következő járatral nem én jövök. Ha közben kihozzák őket, telefonáljon a forgalmi irodába...!

A SZÉN DICSERETE

Külsőleg olyan itt minden, mintha megállt volna az idő. Sokszor eszembe jutott már: akár itt is forgathatták volna a *Germinál* című filmet. A forró meddőhányókkal övezett aknaudvar maga a történelem. És az örökmozgó, sohasem fáradó torony! Lassan már a harmadik nemzedéket is elnyúvi. Persze, az idő csak a külszíni létesítmények felett járt el, a föld alatt nagyon is modern ez a bánya. Kétszáz vagon szenet ad naponta, ami még az 1950-es „hőskorban” sem volt kis dolog. S milyen szenet!

Nemrégiben írtam egy riportot a vasasiakról. Az adatokra még a szokottnál is jobban ügyeltem - volt módom megtanulni, mennyire nagy dolog számukra minden „kicsinység” -, másnap mégis beállított egy „véletlenül” éppen arra járó vasasi ember. Megállt az ajtóban, s tisztelettel tudóan beszólt: azt az elvtársat keresem, aki Petőfi-aknáról írt...

Tudtam, megint becsúszott valami.

- Baj van...?

- Ön lenne az?

- Én - mondtam bűnbánóan.

- Hát, gratulálok... - mondta.

Nem hittem a fülemnek.

- Ezért tetszett jönni?

- Ezért, de ha már itt vagyok, megjegyzem: nem mindegy ám, hogy milyen szénből ad kétszáz vagonnal egy bánya! Mert szén a lignit is, meg szén a vasasi is, az emberek többsége meg, ugye, nem ért hozzá...

A vasasi szén szakmai körökben fogalom (A nyersakna szén átlagos kalóriaértéke 4900). A vasasi gömbszén meg egyenesen kuriózum. Nagysága leginkább lúdtójsnyi, de nem ritka a kenyér nagyságú sem. Alakja ellapult ellipszis, s olyan sima és fényes, mintha csontból faragták volna. Keletkezésükkel kapcsolatban tucatszintű monda született - a bányamanó cipót teremtett az éhező bányásznak -, a valóság azonban nagyon is prózai. A nagy mozgásnak kitett telepek terméke a gömbszén - annak a hatalmas geológiai katasztrófa-sorozatnak a végterméke, melynek során a vízszintes széntelepek 40-45 fokos helyzetbe kerültek.

Egy öreg aknász nemrégiben elmesélte, hogy tanulta meg saját kárán annak idején, mekkora különbség lehet szén és szén között.

Megnősült, kedveskedni akart az anyósának, küldött hát neki tíz mázsa dara-bosszenet az aknáról. Úgy gondolta, a bemutatkozáson sok minden múlik, sajátkezűleg válogatta hát az anyós porcióját a rakodón várakozó csillékből. Azóta nem beszélnek egymással - pedig ennek már éppen húsz éve. A válogatott vasasi szén megtette a magáét - első este szétvágta az újonnan épített cserépkályhát...

EGY KIS TÖRTÉNELEM

Hogy ki találta meg a lágyhajlatú dombok bokrai közül kibúvó szenet - ki tudja? Két-háromszáz éve lehet ennek, hisz 1782-ben már közfogyasztásra termelő bánya nyílt Vasason. Az előzmények homályosak, de egy bizonyos: ez a kis lejtakna

Magyarország harmadik köszénbányája volt. A vállalkozók pécsváradiak voltak, névszerint Decker Fülöp iskolaigazgató és Hasenhendel Simon módos polgár. A bányatelek a püspökség pécsváradi uradalmához tartozott.

A nagyüzemi jellegű termelés 86 évvel később, 1868-ban indult. Ekkor tört be a Dunagőzhajózási Társaság a mecseki szénmedence keleti felébe is, s mintahogy az a klasszikus kapitalizmus korában oly gyakori volt, a nagy hal ezúttal is megette a kishalát: Thiess Henrik essenai származású bányabérlő kénytelen-kelletlen átadta ezt az oly sok jót ígérő területet. Az igazság egyébként az, hogy a vasasi akna – az 1820–40-es évek fénykora után – ekkor már hanyatlóban volt – húsz–huszonöt ember dolgozott az „üzemben” –, s a DGT hatalomátvétele volt az a fordulópont, melytől számítva Vasas fokozatosan az ország legtekintélyesebb bányái közé emelkedett.

Az 1869-ben mélyített Thomen-aknának 1890-ben már saját generátora volt – ezt megelőzően gőzgépekkel üzemelt – 1912-ben vasbetonfalazatot kapott, az 1920-as évek elejére pedig már az össztermelés felét sűrített-levegős, félautomata szerszámokkal jövesztették. Ebben az időben egyébként 250 ezer tonna körül volt az akna évi kapacitása.

A nagyiramú bányafejlesztés a falut is átformálta.

Az 1784–87-es népszámlálásról készült jelentés még ezt írja Vasasról: Kamarabirtok. A házak száma 83, a családoké 93. Az össznépesség 566 fő. Ebből nő 295. *A földből 68 család él.* Száz évvel későbbi pontos adatok nincsenek, ezek a számok azonban minden bizonnyal hűen tükröznék azt a földindulást, mely Thomen-akna megnyitását követte. A XVIII. századig kizárólag magyarok által lakott község egy évszázaddal később már valóságos kis Európa volt, jelentős német, cseh, sziléziai, francia és Morvaországból bevándorolt lakossággal.

Temesi Károly általános iskolai igazgató jóvoltából hozzájutottam a vasasi iskola 1882/83-as iratanyagához. Az ebben szereplő számok nagyszerűen bizonyítják, mekkora vonzása volt Vasasnak – szerte Európában. A mai Bencze József utcai óvoda helyén álló iskolának ebben az évben 83 tanulója volt. Ebből elsős 31, második 23, harmadikos 14, negyedikes 10, ötödikes 5. (A hatodik osztály hiánya a bányászcsaládok nyomorára figyelmeztet: a kamaszkorba lépő gyerekek – ha csak néhány fillérrel is –, segítenie kellett szüleiket.) Ebben a tekintetben nem volt különbség magyar őslakos és német bevándorolt között. A 83 iskolába járó gyerek nemzetiségi megoszlása egyébként a következő volt: német 52, cseh 15, tót 6 és szlovén 2. A magyarok nyolcan voltak.

Méder Miklós, Petőfi-akna párttitkára mondta egyszer: olyan ez az üzem, mint egy hatalmas emberkohó... A messzi vidékekről érkezett emberek messzi vidékek szokásait hozták, kitágítva az őslakók horizontját – emberi és politikai vonatkozásban egyaránt.

A TÖBBREVÁGYÁS SZIMBÓLUMA

Vasason minden kapcsolatban van a bányával. Bármiről legyen is szó, vagy a bánya hozta létre, vagy azért létesítették, hogy segítse a bányát. Ezt az eltéphetetlen, „vérségi” kapcsolatot a kultúrház példázza legjobban.

A rúdalakú, lyukacsos fénytetek aranykarikákkal szórják be a csillogó asztal-lapokat. Este nyolc óra van, kellemes koranyár. A nyitott ablakszárnyak teli tüdővel szívják az esőáztatta kertek illatát. Öreg, parasztfarmájú ember csoszog az úton – holdfényben úszó falusi idill –, itt bent azonban igazi városi hangulat van, beatzenével, feketekávéillattal.

Nem tudok elfogultság nélkül beszélni erről a házról. Három évvel ezelőtt láttam először – a pazar berendezés és a meglepő tisztaság már akkor megkapott –, későbbi „találkozásaink” azonban felfedték a lényegét is, mert ez a ház nem egy-

szerűen csak egy presszó, egy klub és egy színházi előadások megtartására is alkalmas nagyterem – sokkal több ennél. A többrevágás szimbóluma.

Aki erre jár, kötelességének érzi, hogy benézzen, aki két-három napig nem volt itt – rosszul érzi magát. Az öregek és fiatalok elvegyülve ülnek a vízcsepp-alakú asztalok körül, s mi is lenne más a legfőbb beszédtema, mint a bánya! (Czúkor János szb-titkár mosolyogva be is vallja: egy-két óra a „kulturban” többet ér, mint egy féltucat termelési tanácskozás.)

Nemzedékeket nevelt ez a ház. Régi, megsárgult papírok őrzik 1895 őszének emlékét, amikor is a Thomen-aknai bányászok egy kis csoportja dalárdát alakított. A név ünnepélyes és ártatlan – Dalkoszorú –, az összejövetelek azonban egyáltalán nem ilyenek voltak. A dalárda tagjai minden próba alkalmával szót ejtettek a legfőbb üzemi gondokról is, s ha egyelőre más nem is nagyon történt, a lelkes dalárdisták jóvoltából tovább kristályosodott a sok nemzetiségű munkáskollektívában az egymás sorsával való törődés eszméje. Az összejövetelek színhelye, a Wieser-aknai gépház (ennek helyén áll ma a Petőfi Sándor Bányászotthon) néhány év alatt Vasas „nemhivatalos” központja lett. A dalárdisták mellett egyre több „pártolótág” járt a késő éjszakába nyúló rendezvényekre, s ha tudatos politikai munkáról nem is lehet beszélni, egy dolog kétségtelen: a Wieser-aknai gépház százakba ültette el a felismerést: az ember nem arra született, hogy állatként robotoljon – valami mást is kell tennie . . .

1905-ben vagy 1906-ban a Dalkoszorú új hajtásokkal gazdagodott: megalakult az olvasó-kör és a műkedvelő színiegylet. 1914-ig töretlen a fejlődés: vallásra, anyanyelvre és pártállásra való tekintet nélkül mindenki szórakozási és művelődési lehetőséget talál az egyletben.

Az első világháborús mélypont után új, fiatalokból álló vezetőség vette kézbe a Dalkoszorú irányítását. Ekkor már politikai színvállás számba ment a tagság. A gépház már nem megfelelő hely – a színelőadásokhoz színpad kell –, átköltöznek hát a Fischer-féle kocsmába, ahol közös akarattal és közös tehervállással színpadot építenek. A mai öregek még jól emlékeznek rá, milyen sokszínű kulturális élet folyt az 1920–30-as években. (A Dalkoszorú Kultúregyletté alakult, mely a hagyományos dalestek mellett két-három színdarabot is bemutatott egy-egy „szezonban”.) Valami másra is emlékeznek azonban az öregek: a harcra, melyet ezért az egyesületért kellett vívni évtizedeken át. Először azért folyt a küzdelem, hogy egyáltalán legyen, aztán azért, hogy kié legyen. A DGT már a századfordulót követő első években „konkurrenciát” teremtett, létrehozta a Turul-egyletet. Ezúttal azonban elkéstek: a Dalkoszorú pozíciói ekkor már olyan erősek voltak, hogy cserbenhagyása árulás-számba ment a község lakói szemében.

1938-ban – sok évtizedes kötélhúzás után –, a bányavezetőség végre elrendelte egy kultúrház építését a telepen. Az új épület azonban újabb kenyértörést jelentett: a Kultúregylet átköltözését ugyanis alapszabályának módosításától tették függővé. Így volt egy időben Vasasnak két „kulturóthona”: a hivalkodó DGT-ház és a munkásönrendelkezés szimbólumaként védett Fischer-kocsmá.

A Bányászotthon 1948 óta a szakszervezet gondnoksága alatt áll. 1965-ben felújították és korszerűsítették. Néhány adat a legutóbbi leltárból: két zongora, két televízió, vetítógép, magnetofon, lemezjátszó. A bányászok igényei alapján összeállított fiókkönyvtárnak 3169 kötete van.

A LEGELŐBB EMLÉK

Amikor eldőrdültek a puskák, mindenki azt kiabálta: ne féljetek, csak riasztó lövés volt. A tömeg nem is állt meg, csak a második dörrenésre. Az első sorban állók többsége ekkor már a földön vergődött, s a jajgatás elnyomta a csendőrök kiáltó-zását . . .

1937. február 24., délután 5 óra.

Ezt a dátumot mindenki tudja Vasason.

A csertetői halálmenet számos résztvevője – köztük több egykori sebesült – ma is él, s ez a tény sem engedi, hogy elévüljön ez a harmincegy év előtti bűn. Nagyon sok baráti összejevetelen vettem részt, de olyan egy se volt közöttük, melyen szóba ne került volna a Sortűz. Így, nagybetűvel. Az öregebbek még az évek múlását is 1937 februárjától mérik. Valahogy így: négy évvel a Sortűz után lettem aknász, vagy: a Sortűz előtti évben volt az a nagy omlás . . .

Az elmúlt száz év Vasason a bizonyítás jegyében telt el. A kezdet kezdetén a vándormunkásnak kellett bizonyítania, hogy idegen földön is megérdemli az ott-hont, aztán az őslakos nincstelenné, akit a bányába hajtott a nyomor, hogy meg tud birkózni az „idegenek szakmájával”; de bizonyítani kellett az elemekkel vívott küzdelem során is – az egykori Thomen-akna ugyanis nemcsak kiváló minőségű szenéről, de embertelen munkahelyeiről is „nevezetes” volt. Aztán jöttek az igazi próbák: a nagyobb kenyérért vívott harc évtizedei. Száz év alatt negyvennégy sztrájk volt Vasason. (Az egész szénmedencében ötvennyolc, s többségük éppen a vasasi „tűzfészekből” indult.)

Az első munkabeszüntetés 1882-ben volt, bérharcos jelleggel, de aztán szaporodtak a követelések – rövidebb munkaidőt, politikai jogokat, biztonságosabb munkafeltételeket, emberséges bánásmódot! –, s bizony nem volt könnyű elkerülni a buktatókat. Beszélgetéseim során négy nevet is mondtak, akik negyven-negyvenöt évvel ezelőtt gyengének bizonyultak, s vállalták a sztrájkterő szerepét. Azokra is emlékeznek – ha nem is gyűlölködve, de kérlelhetetlen szigorral – akik megrettentek a csendőrpofonoktól.

Csertető ennek a hatalmas, nemzedékeket átfogó bizonyítási folyamatnak a csúcса, s egyben legnehezebb stációja volt. 1937. február 23-án este – válaszul a bányaigazgatósággal folytatott hosszas és eredménytelen tárgyalásokra – Thomen-akna 265 munkása nem szállt ki a föld mélyéből. Leállították a gépeket, vízkimelő szivattyúkat. A sztrájk híre gyorsan terjedt. Katonai egységek érkeztek, a bányakerületbe azonnal bevonult a csendőrség. Az opportunistá SZDP-vezetőség kérte, a karhatalom fenyegette a bányát megszállva tartó csoportot – a tüzet azonban már nem lehetett eloltani. A föld alatt tartózkodók éhségstrájkba kezdtek, s egyetlen sztrájkterőt sem engedtek a mélybe. Így került sor február 24-én az emlékezetes menetre: a sztrájkolók hozzátartozói és a felszínen maradt munkások egy népes csoportja a hegyeken át elindult a város felé, hogy a bányaigazgatóság elé terjessze követeléseit.

Akik ott voltak, még ma is emlékeznek a legapróbb részletekre is.

Takács János (szőkei születésű, vasasi lakos, bányász): Mintegy ötszázán voltunk. Lassan vonulva Csertetőre értünk és akkor láttuk, hogy csendőrök jönnek velünk szembe. Kiáltozni kezdtek, hogy azonnal forduljunk vissza. Azt nem mondták, hogy ha nem fordulunk vissza, amikor löni fognak. Én csak azt hallottam, hogy az egyik csendőr tüzet vezényelt. Megcsúsztam, elestem. A golyó a hátamat súrolta. Ahogy felkeltem, láttam, hogy Hegedűs Mihály ott fekszik a földön. Megfogtuk, bevittük a község házára és ott a belét nadrágszíjjal fogtuk össze.

Szlavek János (somogyi születésű, komlói lakos, bányász): Amikor a lövések után a tömeg a szétszéledt Molnár Mátyás bányász odament Fajtighez és be akarta kötözni. Ekkor az egyik csendőr Molnár Mátyást ütlegelni kezdte puskatussal és így Molnár Mátyás nem tudta Fajtig Imrét bekötözni.

Noé János (regölyi születésű, hirdi lakos, bányász, az ügyben szereplő Noéval semminemű rokonságban sincs): Én ismertem Noé őrmestert. A lövések után oda is kiáltottam neki: szégyelljétek magatokat, szemben álltok velünk, azokkal, akik a nagyobb falat kenyérért harcolunk. Noé azt válaszolta: lehet, hogy igazatok van, de nekünk meg ez a kenyérünk . . .

Ahol eldőrdültek a csendőrpuskák, ma három, összeölelkező obeliszk áll. A márványlapon három név: Hegedüs Mihály, Fajtig Imre, Keller János. Bányásznapon minden évben elzarándokolnak ide a mecseki medence bányamunkásai, de a verőfényes vasárnap délelőttökön, sőt hétköznapokon is sokan járnak erre. Ma is ható örökség ez a hely.

AZ ÉLLOVASOK KÖZÖTT

Petőfi-aknán ma legtöbbször ez a szó hangzik el: gazdaságosság. A megváltozott viszonyok – tények, nem lehet őket visszacsinálni. Az országnak kevesebb szén kell, s sokkal olcsóbban, mint eddig. A szakma szeretete ma egyet jelent: fáradhatatlan munkálkodást a gazdaságosság növelése érdekében.

Az elmúlt időszak szénvitáiban szinte minden érv tartalmazott néhány adatot a nyugat-európai szénbányászat teljesítményeivel kapcsolatban. Nézzük hát, hogy viszonylik a vasasiak 258 forintos önköltsége (1967-es adat) a legjobb német, francia és angol eredményekhez.

A legjobb minőségű szenet Nyugat-Németországban bányásszák – a fűtőérték átlaga 6743 kalória. Az egy tonnára vetített önköltség 14,85 dollár. A legolcsóbb szenet Anglia produkálja: 11,57 dollárt költve minden tonnára. Belgium és Franciaország lőfejjel elmarad ebben a versenyben: az előző 17,9, az utóbbi 16,61 dolláros önköltséggel dolgozik. Visszatérve a Mecsek nagy öregéhez: a 258 forintos önköltség e számok fényében értékelhető csak igazán . . .

A meglepően jó eredmény hallatán nagyon is jogos a kérdés: milyen tényezők befolyásolják a szénbányászat gazdaságosságát, s hogy áll ezek tekintetében Vasas.

Speciális iparról lévén szó, sorsdöntő szerepük van a természeti adottságoknak. (Művelési mélység, kőzetkeménység, kalóriaérték, víz- illetve gázkitörésveszély stb.) Mindezek mellett a műszaki színvonal a legfontosabb tényező, mely egyebek mellett döntően befolyásolja az összüzemi teljesítményt, az előrehaladási sebességeket és az önköltség szempontjából oly fontos anyagfelhasználás mértékét.

A művelési mélységet nézve Vasas (s egyáltalán, az egész magyar szénbányászat) kedvező helyzetben van. Sokkal vigasztalanabb a kép a geológiai viszonyok tekintetében. A telepek vékonyabbak és zavartabbak a nyugat-európai átlagnál, s a gázkitörésveszély szinte páratlanul nagy költségárfordítást és elővigyázatosságot követel.

A termelés alapelveit tekintve Vasas-bánya a több év óta tartó céltudatos műszaki fejlesztés eredményeképpen ma már megfelel a kor követelményeinek. A nagyteljesítményű fejtéskoncentrációk kialakítása lehetővé tette a szállítás szinte száz százalékos gépesítését; a fémtámok széleskörű alkalmazása csökkentette az anyagfelhasználási költségeket és a korszerű munkaszervezési módok elterjesztésével jelentősen megnövelték az egyes emberek és kollektívák munkateljesítményeit is.

Érdeemes összehasonlítani az utóbbi évek főbb adatait. 1961-ben az elővájási brigádok 1,61 folyómétert haladtak előre naponta. 1966-ban 3,17 folyóméter volt az átlag, s ezt a számot azóta tovább növelték. Még jelentősebb a fejtési teljesítmények terén elért fejlődés. 1961-ben 2,296 tonna volt az egy műszakra eső fejtésterhelés, öt évvel később pedig közel 4 tonna, ami már európai szintű eredmény. Hasonlóan jelentős az összüzemi teljesítmények javulása is – s végső soron ezek összessége vezetett az önköltség ilyen szintű kialakulásához.

A legeredményesebben bányászkozó országok adatai már évekkal ezelőtt arra figyelmeztettek, hogy energikus kézzel kell az improduktív műszakok kérdését kezelni. Vasason ezt is megtették. Öt év alatt 42 217-tel csökkent az egy évre eső improduktív műszakok száma, s hogy ez milyen jelentős változás, azt nagyszerűen bizonyítják az 1961-es bázisszámok. Ebben az esztendőben az összes munkásműszakok száma 362 772 volt, melyből mindössze 154 038 volt produktív jellegű.

A műszaki fejlesztés egyik legégetőbb, s ez ideig csak szerény eredményeket produkáló területe a jövesztés gépesítése. A külföldi példák egyértelműen bizonyították, hogy a fejtések meredeksége nem akadályozhatja meg a gépesítést, bár a 40–45 fokos dőlésszög valóban rendkívüli módon megnehezíti azt. Vasas-bányán az elmúlt években két nagyobb kísérletre került sor. 1961-ben 8059 tonna szén termelték egy szénfűrész segítségével, tavaly pedig egy KWB 2-es marótárcsával 12 825 tonnát jövesztettek, egy kézi erővel alig-alig művelhető, rendkívül kemény telepben.

Vasas-bánya 1967-ben kísérleti jelleggel üzemelt. Petőfi-aknán sok vonatkozásban már akkor életbelépett az új gazdasági mechanizmus, ami a megnövekedett önállóság mellett mindenekelőtt a lehetőségek minden eddiginél alaposabb felmérését jelentette. A többszakaszos műszaki fejlesztési terv a reális energiahelyzet figyelembevételével, a verseny vállalása jegyében készült.

A centenáriumi ülés üzem eddigi eredményeivel két nagyon fontos tényre hívja fel a szakemberek és a közvélemény figyelmét: indokolatlan és felelőtlen dolog – még ha oly divatos is – a magyar szénbányászat egészének gazdaságtalanságáról beszélni, s a másik – s ez talán még az előbbinél is fontosabb – : a mecseki szénmedencében még nagyon sok a kihasználatlan, sőt fel sem tárt lehetőség.

GYEREKSZEMMEL

Száz felső tagozatos (túlnyomó többségük hetedikes, nyolcadikos) vasasi gyerek válaszolt tizenkét kérdést tartalmazó kérdőívünkre. A megkérdezettek közül 75 bányászcsaládból származik. Átlagos tanulmányi eredményük: 3,62. (Az iskolai átlag: 3,5.) Kitűnő négy volt köztük, elégtelen három.

A kérdések első csoportja a gyerekek mindennapi életéhez kapcsolódott. (Mi a kedvenc olvasmányod, naponta mennyi időt töltesz tv-nézéssel, szeretsz-e Vasason lakni? stb.)

A válaszokból kiderül, öt híján valamennyi családban van televízió, s a gyerekek naponta átlagosan 2,6 órát töltenek a készülékek előtt. A legnépszerűbb könyvek a Verne-kötetek, a Robin Hood, az Egri csillagok, a Szidi (erre a lányok 26 százaléka szavazott) és Az ezüst tó kincse.

Vasason 14 gyerek kivételével (ebből kilenc lány) valamennyien szívesen laknak, sőt tizenhatan azt is megjegyezték, hogy mindig a mostani lakóhelyükön akarnak élni.

A kérdések második csoportjában a gyerekek példaképei, illetve leendő élethivatása iránt érdeklődtünk. A száz megkérdezett közül hatvanan édesapjukat tekintik példaképüknek. Többen magyarázatot is fűztek hozzá: azért, mert mindig a családjáért dolgozik, vagy: azért, mert sohasem hazudik... Sokan szavaztak Petőfi Sándorra. Gagarinnak tíz követője van. Hatan osztály-, illetve iskolatársuk közül választották példaképüket.

Meglehetősen sajátos a pályaválasztással kapcsolatos kép. A fiúk közül legtöbben (tizenötön) autószerelők szeretnének lenni. Tizenhárman a lakatos, illetve az esztergályos szakmát választották. Traktoros kettő, kőműves három gyerek akar lenni. Megdöbbentően alacsony a diploma után vágyakozók száma: orvos kettő (az egyik lány), mérnök négy megkérdezett akar lenni. Technikumba is mindössze négyen (három fiú és egy lány) pályáznak.

A lányok álma: az óvónői hivatás. (Tanárnő négy gyerek akar lenni, közülük három értelmiségi, illetve adminisztratív munkakörben dolgozó szülők gyermeke.) Néhány különleges kívánság: dísznövénytermesztő, balett-táncosnő (egy vajúr kislánya 3,6-os tanulmányi átlaggal), kesztyűgyári anyagmozgató (apja bányász, anyja kesztyűgyári dolgozó), kereskedelmi üzletvezető.

A fiúk közül négyen, a lányok közül öten válaszoltak így: nem tudom. Viszonylag sokan (tizennyolc) mindössze ennyit írtak válasz gyanánt: munkás. (Valamennyiük apja fizikai dolgozó, többségük bányász.) Ebben a válaszban nyilván bennefoglaltatik a bányamunka is, bár konkrétan ezt csak négyen jelölték meg élethivatásul. (A magyarázat feltehetően az, hogy bár a bányászszülők a munka megbecsülésére és szeretetére nevelik gyermekeiket, a még ma is sok veszélyt rejtő bányamunkától szinte valamennyien szeretnék őket távoltartani.) Egy „megkerülő” kérdés azonban jelentősen módosította a képet, arra a kérdésre ugyanis, hogy mi lennél szívesebben: gépkocsivezető, építőmunkás, „irodista” vagy bányász, már a fiúk 35 százaléka így válaszolt: bányász. (Gépkocsivezető 46 százalék. „Irodista” mindössze két gyerek akar lenni.)

Az egyik legfontosabb kérdés így hangzott: milyen embereknek tartod a bányászokat? A kérdésre válaszolva valamennyi gyerek őszinte elismeréssel nyilatkozott, mintegy igazolva: nem volt alaptalan az a korábban adott válaszuk, melyben a föld mélyén dolgozó apjukat nyilvánították példaképüknek. Íme, néhány válasz:

- erős, bátor, egyszerű munkásemberek,
- veszélyes munkahelyen dolgoznak, és megdolgoznak minden forintért,
- önfeláldozóak és nagyon szeretik egymást,
- bátor, de egy kicsit felelőtlen emberek, hisz tudják, hogy tönkre megy az egészségük, mégis vállalják a földalatti munkát,
- érzékeny emberek, és nagyon bántja őket egyesek lebecsülése,
- a bányászok olyanok, mint a katonák, és nagyon szeretik a hazájukat.

Külön kérdés csoportot állítottunk össze annak vizsgálatára, vajon hogyan ismeri a legfiatalabb nemzedék Vasas munkásmozgalmának hagyományait. Hegedűs Mihály nevét valamennyi megkérdezett ismerte, és 91 százalékuk azt is tudta, hol van a mártírhalt bányász sírhelye. Keller Jánost szintén ismerik. A kérdésre: ki volt Keller János? – ilyen és ehhez hasonló válaszokat adtak:

- egy bányász, aki még a csendőröktől sem félt,
- egy öntudatos dolgozó,
- a mi falunk vezére volt,
- nagy sztrájkoló volt,
- apukám mondta, olyan ember volt, akit mindenki szeretett . . .

BESZÉDES SZÁMOK

Petőfi-akna dolgozóinak összlétszáma: 1326 fő, ebből Vasas községben 656-an élnek. A további 670 dolgozó 44 községből jár be.

Az elmúlt huszonhárom esztendő alatt negyvenhárom vasasi bányász került vezető beosztású helyre a pártapparátusban, a tanácsokban és a fegyveres erők különböző szerveinél. Egyetemi végzettséget a felszabadulás óta harminchét Petőfi-aknai dolgozó gyermeke szerzett.

A szakszervezeti szervezettség 97,8 százalékos. A pártalapszervezeteknek 253 tagja van. Az ifjúsági szövetség két alapszervezetében 126 ifjú kommunista dolgozik.

A Petőfi-aknai dolgozók átlagkeresete 2470 forint. A községben 72 személygépkocsi van. Egy legutóbbi adat szerint kilencvenen járnak motorkerékpárral dolgozni.

A vasasi bányakerület első szocialista brigádja 1961-ben alakult meg. Ma huszonkét brigád viseli a kitüntető címet, s a tagok száma meghaladta a 670-et.

Az eddig végzett feltárások adatai szerint a rendelkezésre álló szénvagyont továbbá fél évszázadra biztosítja a gazdaságos bányaművelés feltételeit.

Háztáji párhuzamok

A messziről jött ember itthoni dolgokat sokáig kuszán lát, vagy kuszáknak lát (ami ugyanaz); talán azért van ez, mert folyton párhuzamba állítja őket a máshol, más világokban tapasztaltakkal. De aztán, amint a más-országok kezdenek távoliakká, múltbeliekké válni, az itteni, mostani dolgok előtte természetes megvilágításba helyezkednek, a vonalak egyenesbe s egymással – nem más-országbeliekkel – állnak párhuzamba, s akkor az ember kezdi felismerni az egyediben a jellegzetest, az általános érvényűt...

Magam már régecske itthon járom falukutatói, faluírói utamat, kezdem már években számolni az itthon eltelt s telő időt, keresem – s talán már meg is látom – a látottakban az általános érvényűt, s ha tévesen ítélnék, talán nem tévesebben, mint más tévedő honfitársaim; ezzel a kockázattal merem közrebocsátani egy pár elképzelésemet, örvendetéseket és fájdalmasakat és aggasztókat a falubeli embereink életében, téveszbeli és háztáji ténykedésével megfigyeltekkel kapcsolatban.

Somogyban, Mesztegyőn jegyeztem fel ottlétem három-négy első napján az itt következőket.

Kicsi, lombok közt megbújó falu. A takaros kis házacská, amely vasúti állomásának számít, váratlanul bújik elő a lombok közül, az álmos vonatok is, mintha csak meglepetésükben állnának meg előtte. Ha nem látszanék ide a hatalmas katolikus torony, amelyet nem látni sehol a Volgától idáig, nem is tudnók, hogy a magyar Duna vidékén járunk: innen el egész a nagy orosz folyóig szakasztott ilyen fák alól kibukkanó házacskák pontosan ilyen lajhárvonatokat állítanak meg; falunak csak a kis épületen álló neve áll ki a földből, egy szó, amelyet az utas el se olvas. A jegenyék katonás sora – magyarok kedvence – a faluhoz vezető úton, gyakran emlegetett népkedvence innen keletre mindenütt.

Útitársam, pesti jóemberem, K. Laci, aki itt lakó szüleihez hozott el vendégként, már viszi is bőröndömet a kis ház mögötti váró fogathoz. A fogaton K. bácsi, Laci édesapja mosolyog rám; a kurta, árnyas kövesúton megyünk rá derékszögben a falu aszfaltozott főútjára. Szép út, szép falu. Kár, hogy annyira rejtegeti szépségét a világ előtt. De szülöttje s lakója, K. bácsi – bár büszke rá, tudom, – utasa dicséretét csak bólogatva hallgatja, aztán másra tereli a szót, saját gondját-baját teregeti.

– *Munkaalkodunk*... De nincs már *kivál*, s nem tudjuk, *kinák*... Ez a gyerek (ez a 38 éves Laci) *nám* akart ittmaradni. A lányom, Magdus az apósához kötözött. A házunk olyan, amilyen volt, béresház, zsúptetejű, agyagpadlós, nem tatarozzuk. *Kinák?* A házaajit munká'nók... De *kivál?* Nem bírjuk a járást a hegyre fel, két öreg... Az itthoni kert, ez se játék... A téeszbe járunk, mert az adja a kenyérrelvőt, s a pénzt is a *pénzeléshez* (vásárlásra)...

A jól táplált vezetőségi téesz lovak büszke trappban csattogtatják patkóikat a műúton; jobbról-balról kacéran illegetik magukat az új villaházak meg a villává alakított régiék. Az egyik ilyen ház előtt megállunk. Öreg F. bácsinak, K. bácsi apatársának háza ez, ide telepít be engem K. bácsi – bocsánatkérésrel: az ő háza nagyon messzi van, a zsellérsoron, s „nem vendégnek való”.

Noigen: itt egészen más a helyzet. Elöl: nagy ablakok sora, szemcsés vakolat; a kapu megett: takaros, cementjárdás udvar; úriás feljárt virágos, nyitott verandán át; hátul – a cserépfedele, cementpadlós építmények mögött: nagy, dús konyhakert messzi le egészen a falu vizesárkáig, amely az öntözővizet szolgáltatja hozzá; az

egész, a vizen túli erdővel a háttérben: látványos kép, fényképezni való... A lakás: nagy előszoba, tágas vendégszoba az új bútorokkal, lakószoba a régi bútorokkal, magas ágyak között a rádió; a konyhán nagy hatszemélyes ebédlőasztal s még öt-hat ülőhely... Van miből...

Van miből. Az az 1700, amit F. bácsi Laci-fia havonta a falun kívül, vállalati munkában megkeres, fedezi a mindennapi zömét, a bolti vásárlást; a többi, a kenyérr-konyháravalót, takarmányt az állattartáshoz, felesége, született K. Magda hozza a házba a téészből, a háztájiból meg azt is, ami „bőrön keresztül” – a tehéntartásból, 1–2 disznó hizlalásából, meg a három üszőborjú neveléséből adódik; csak az utóbbiból évente tiz-tizenkétezer forint – a vemhes üsző ára a téészben – befolyik...

Magda F. bácsi is, a hetvennyolcadik évében, nap-nap után kikutyagol bőrtáskájával, nagybotjával a háztáji szőlőbe, ami négyszáz négyszögöl; ehhez még négyszázat a téésztől tart bérbe (három forintjával), mind megműveli, mind terem; s a havi kétszázhatvan forint téesz-segély is valami...

Az öregasszony, igaz, alig tesz-vesz valamit a házban, s a tizenhat éves Magduska s a tízéves Sárika se sokat: tanulnak, gimnáziumba, főiskolába igyekeznek... De nem nagy a baj emiatt: jut így is a három dolgozó munkájából mindenre – jó ruhára, bútorra, gyerektanításra.

Szép, nagy élet, ugyebár, igazi jólét... Így értődik az ősz Frigyes bácsi szavából is, aki hosszúszerű pipájával a verandára ült ki velem (hogy a füst ne bűzösítse a finom lakást), sima szép hófehér harcsabajsja alatt a pipát szopogatva sorolja a dolgokat. Nem dicsekszik, de nem is panaszol semmit – ez is, az is jétek volna, s ő istenfélő ember – csak sorolja, sorolja a létezőt, egyszerűen és nyugalmasan, ahogy az isten adta; „mert ő ad minden létezőt, a jót és a rosszat”...

De amint hallgatom, lassan-lassan elernyed a rajongásom. Nem is látom már az éremnek ezt a vidám felét, csak a másikat nézem, olvasom, ahol írva van: hogy *mibe kerül ez a jólét?* Hogy mibe kerül, s *meddig visz?* Mert, aki tudja olvasni azt az oldalt is, aki tudja, mi az, egy asszonynak négy hold kapásnövényt *két kezével*, (még a lókapa után is, amikor van), kétszer-háromszor megkapálni, letörni, vagy kiszedni, szekérrre felrakni, szekérről lerakni (néha kétszer-háromszor is), és hatszáz négyszögöl veteményt beültetni, beplántálni, öntözni, gyomlálni, meg négy nagy jószágot s disznókat ellátni, meg hat emberre főzni, mosni; s hogy mi az, egy aggastyánnak nyolcszáz négyszögölön a permetező puttonyt a hátán hordozni, hajolva kapálni, nyesni, kötözni, préselni, hordozni, – az nem tud örülni az ebből lett jólétnek s nem tud hinni benne. Mert ez az emberfeletti, sziszifuszi küzdelem a *jobb életért*, nem élet, talán nem is jobb a régi nyomorúságnál: mert *nem a mai ember testére van szabva*.

– Ámde nem muszáj így élni, lehet kevesebbel is beérni. Nem?

Hát nem. Mert nem fényűzés ez, hanem kényszerűség, s talán nem kevésbé, mint a régi kényszermunka volt a mindennapiért. Kényszerűség: *szokás- és becsületkérdés*. Mert szomszédba járnai rádiózni, vagy a leányt olcsó pamutharisnyában járatni, vagy a gyermeket nem taníttatni, – ma már talán nagyobb szégyen, mint volt egykor mezítláb járnai és egy-egy kupa lisztet kölcsön-kéregetni. Ezzel érthetővé válik az is – a legfontosabb –, hogy a fiatalok, hacsak mód van valahol tudománnyal, gépsegítséggel, mégha kevesebbért is, de *könnyebben* élni, nem kívánják maguknak ezt az itthoni sorsot, s nem vágnak *ide, ebbe* vissza.

– No és mi lesz a szőlővel, bátyám, ha már nem lesz képes megbirkózni vele? Az agg ember, aki szívesen mesélt eddig, erre egyetlenegy szóval felelt, amelyhez nem kell mese:

– *Semmi.*

– És ha Magdus-asszony egyszercsak elunja a szörnyű terhet s elmegy ő is az urával a vállalatához dolgozni? Mi marad akkor a mostani gazdálkodásból?

– *Semmi* – volt erre is a kurta válasz.

Magyarázatul F. bácsi csak furcsán mosolygott. Nem gúnyosan, nem keserűen, inkább valahogy átszellemülten. Talán a hívő embernek minden földi dologgal szem-

ben való közömbössége, megnyugvása mosolygott így, de gondolom, más is: a sokat látott, tapasztalt embernek bölcsessége: hogy ez a mai háztáji, családi gazdaság éppúgy inog és hamarosan semmivé lesz, mint ennek apja, nagyapja: a tegnapi, egészségben egyéni gazdálkodás.

Egyszerű, túl egyszerű okoskodás, amely nem számol azzal, ami az egyéni háztáran kívül esik. De sok igazat is mond: *a kétkezi lét ingatagságára és oszladozására figyelmeztet*; tegyük hozzá (mert végül is ide akarunk kilyukadni): a háztáji gazdaság *nem kívánatos, idő előtti* ingatagságára és oszladozására.

S mi következhetik ebből, ezután? Vajon csak a „semmi”?

Láttam mást is, a szocialista világ más végén, Szovjet-moldovában: fiatal dolgozó házaspárt – a traktoristát és asszonyát, a sertésgondozónőt –, akik lemondtak a háztáji szántóföldről s virágoskertté alakították a ház körüli részeket. Ezek számára a háztáji munka nemcsak túl terhebbé, de *feleslegessé* is vált. De ez ott is, olyan fejlett kolhozban, amilyen fejlett téesz nálunk talán nincs, ritka kivétel még. S ha akadna nálunk is ilyen, akkor is még itt a nagy kérdés: feleslegessé válhat-e a háztáji munka, a *közösség*, a *téesz*, a *társadalom* szempontjából? Persze hogy nem! Balos dolog volna, oktondi gondolat ilyen „perspektívát” látni ma, s megvalósítását kívánni a belátható jövőben.

Láthatunk a szocialista világban szerteszt, olyat is, hogy a háztáji fenntartása végett a gazdálkodó a közösből csökkenti, vagy hanyagolja a munkát. Láttam ilyen sok szovjetunióbeli kolhozban. Bűnös elvtelenség és gondatlanság volna ilyesmit kívánni, vagy tétlenül szemlélni.

Láttam ennél okosabb, tevékenyebb magatartást is egy Heves megyei kísérletben.

Hevesben, a híres Nagyrédén, a téesz vezetősége megpróbálja a háztáji föld java részét – a szántóföldet – „békés úton”, észrevétlenül beolvasztani a közösből. Lényege: a beadott föld hozamát *megváltani* a közös földek évi átlagterméséhez igazodó terménymennyiséggel. Sikerülhet-e ez? Talán. B. Istvánné „csapatvezető” (csoportvezető) szerint, aki a hozzájárulók nyilatkozatait gyűjti a faluban, a tagoknak mintegy fele (5:6 arányban) adott ilyen nyilatkozatot.

– S lehet-e ajánlani ezt más téeszeknek is?

– Lehetni lehet, de nem lesz belőle semmi – mondják a rédeiek.

Felesleges kérdés volt. Csak rá kell nézni, akár laikus szemmel is erre a téeszre, s kérdés nélkül mondják a tények, hogy ez itt még Hevesben is ritka – az itteniek szerint egyetlen – *kivétel*: a Kékestetőnek, amely idelátszik, déli lankáin, jól termő szántóföldek és dús rétek meg legelők közt 450 (négy százötven) holdon, új szőlőtelepítvényeken már teremnek a drága nemes szőlőfajták s még száz hold az, ami ezután fog termést adni. A borpincékben – ezek között a fehércempés falakba épített nagy cementamforákban – finom egri borfajták állnak s várnak eladásra; „szőlőiskola”, amely az egész vidéket ellátja (jó pénzért) válogatott fajú szőlőoltványokkal; s az emberek, a híresek, akik ősidőktől fogva üzik ezt az ipart; s a munkaegység magas bére, amelyet havonta készpénzben ad ki a pénzgazdag téesz, amelynek köszönhető, hogy a fiatalság zöme itt marad, folytatja az ősi mesterséget.

Különös azonban, szinte meglepő, hogy még itt is az itmaradó fiatalok, házaspárok és házaspárok konokul ragaszkodnak a háztájijához, de még ha nem is nagyon jár nekik, – mert öregeikkel együtt élnek a szülői házban –, kétségbeesetten követelik. Maga B. Istvánné, a csoportvezető, aki a háztáji szántó beolvasztásáért agitál, öregeivel együtt követeli a többi, a külön háztájit magának; panaszkodik, hogy a mostanit is alig bírja megdolgozni, hogy késő éjjelig munkában van, mégis követeli, követeli a többet, de oly makacsul, hogy másról nem is kíván beszélni, a kérdésekre alig felel; mind csak ezt az egyet fújja: a háztájit, a keserveset, a már-már elátkozottat . . .

Igen, mert a háztáji, bármilyen kínos-verejtékes, mint a dolgozó bérének fontos tartozéka és a nemzetgazdaság egyik pillére – általános szükségesség. Nem a *felbomlása*, (ahogy a balos tévelgyökök jósolják tehetetlenségükben), hanem, úgy látszik, a *fennmaradása* a szükséges, a szükségszerű, a „perspektíva”.

Tehát a mesztegnyői példa volna az érvényes, az általános: a háztáji, amelynek muszáj fennmaradni, s amely alig-alig bír fennmaradni... Ennek érvényét a „más” példák, a nagy kivételek csak megerősítik. S csak erősítik a nagy aggodalmat: hogy a háztáji gazdaság, mindnyájunk érdeke és akarata ellenére, megdőlhét, a mesztegnyői aggastyán szavával mondva: „semmivé” lehet.

– Talán nem olyan fekete az ördög. Történtek intézkedések. – Hozzáértő s jól értesült elvtársak próbálják így oszlatni az aggályokat; s emlegetik a háztájiban használható kisgépek gyártásának *tervét*, amelyek *majd* megkönnyítik a régi kis szőlőkben, otthoni kertekben való munkálkodást.

Láttam ezeknek az eszközöknek és gépeknek kiállítását itt, Pesten, a Szalai utcában. Ez, sajnos, alig oszlathatja el az aggodalmakat. Ami az itt látható tárgyak közül valóban könnyíthetné s kapható is már talán mindenütt (talán igen, talán nem), azok prospektusokon ajánlott vegyszerek s a „Bőre–Katona–Pacs-féle” libatömögép. A többi: néhány... hiánycikk. „Hiánycikk” felirattal áll itt egy lóka, egy motoros kapáló (egyelőre csak mint még nem gyártott „újítás”-példány), a már ismert kétoldalú motoros kapa, a pesti parkokban látható fűnyíró. Vannak gumicsövek, tömlők, s egy igen keresett cikk – terménydaráló: „folyamatosan nem kapható” felírással. Aztán egy sereg nyilvánvalóan mellékes dolog, amelyeket már viszont kapni is lehet, az igény és a készlet megjelölésével, az arány 2:1 és 10:1 között váltakozik. Végül, itt látható egy pár ide nem való dolog is: kukorica-pattogató, meg gesztenyesütő... Ezekkel szinte egyformán haszontalannak tűnik a háton cipelhető... *motoros* permetező...

De hagyom az iróniát, jó, hogy megvan ennyi is, mint kezdet, mint reménység, amely talán, idővel valósággá válik. De ha elgondoljuk, hogy a 65 márciusi párthatározat óta eddig a reménytelkeltő „intézkedésig” vagy 8–10 hónap telt el, tovább kínoz a kérdés: nem jön-e majd a megvalósulás igen későn... F. bácsi 78 éves, Magduska már alig bírja, édesapja, K. bácsi, a hatvanon jóval túl van, s nem tudja, „kinák”...

Egy prospektuson hirdetve ajánlanak a téesztagoknak még egy lehetőséget, reménységet: a háztáji társulást. Nem a téeszben belül: a mezőgazdasági szövetkezeti csoport keretében. Hivatkozással: a 31/1959. sz. Kormányrendeletre és a SZÖVOSZ elnöksége 43/1959. sz. rendelkezésére. Ezen az úton – társasban – talán elérhető volna valami, ha mielőbb tetté is válnék...

Külön szólnék még az első, legfontosabb pontról: a *jó munkáskezekről*, a fiatalabbak, a férfierő bevonásáról, megtartásáról, visszatérítéséről. Ez nemcsak a kis, „saját” gazdaság kérdése, hanem a közösé is, általános. Erről sokat beszélnek közíróink, de feltűnő, hogy mind csak a közös gazdaságot tartják szem előtt, s ezért főleg az *érdekelttség* kérdését fújják, amely a közösben merül fel. Pedíghát még a közösben sem ez az egyetlen út a jó munkaerő biztosítására; ott is éppenúgy csábíthat a munka megkönnyítése, érdekessége; a háztáji munkában viszont, úgy érzem, *ez a fő kérdés*.

Mind többet emlegetjük a művelődési és szórakozási lehetőségek kiterjesztését, mint amivel megejthetjük a fiatalságot. Egy jó kartársam még mást is írt: hogy a szabadabb szerelem és szabadabb mozgás lehetősége viszi a lányokat-fiúkat el a faluból, s ő – ez a kartárs – a falusi erkölcsök gyors megújítását szuggerralja... Bárcsak lehetne így hamarjában erkölcsöket reformálni! S bárcsak ennyiből, csak ennyiből állna a dolog! De nem ennyiből áll. A kultúra, az erkölcs csak az anyagi tényezők *mellélt* jöhetnek számításba. Anyagi érdekelttség, jó fizetés, jó pénzügyek a közösben és könnyebb munka, emberibb munka a közösben és a sajátban – ez az előbbvaló. A tanainkon kívül erre mutat alulírott öreg falukutató érzéke és ezt támasztják alá a külföldi párhuzamok, tapasztalatok is.

De nem búsulnék, ha mások, hozzáértőbbek a fentírottakra rácáfolnának.

Csak igazuk legyen!

Vallomás a búcsúról

EMLÉK A GYERMEKKORBÓL

Az ölbőiek szombaton délelőtt vonultak el a házunk előtt. A himzett zászlókkal és a feszülettel. A falutól nem messze kezdtek énekelni. Mi gyerekek – mezitláb, klottgatyában – kifutottunk eléjük, s néztük őket. A látványban volt valami magasztos, fölemelő. A sárvári piacnapokról ismert ölbőiek a processzióba verődve mások lettek. Piacnapon részegen belegázoltak a csendes délutánba, nótázva odacsaptak a vérmes lovak közé, vagy ha csendesen kocogtak is, a köznapiságot hangsúlyozta a szalma-szemetes disznókatroc, malacos láda, a darás zsák, de még a városból hozott drótkerítés, zománcos edény és patkóvas is. A processzióban a színes zászlók, a vásárnapias öltözetek, az ébenfekete olvasók, imakönyvek, leginkább pedig az énekek-imádságok – átalakították az arcokat. A férfiak, kezükben a fekete kalappal, a napba ragyogtatták fehér homlokukat.

Elöl mentek a gyerekek, utánuk a lányok, a pap, a férfiak és a sok-sok asszony. Volt, aki a cipőjét kézben vitte, más a kendőt lazította a melegben, s együtt énekeltek:

Könyörgünk,
Istenünk,
hasznos esőt
adj nekünk.

Vagy:

Köszönteni jöttünk,
ó, Mária!

Volt, amikor imádkozva érkeztek be Sömjénbe, ha a litániának nem lett vége a falun kívül:

Istennek szent edénye! –
könyörögj érettünk!
Mária aranyház! –
könyörögj érettünk!

Mentek, mentek, porzott az út utánuk.

A sömjéniek vasárnap indultak, hajnalban. A csomagokat szállító lovaskocsira csak a betegek ülhetek föl. Semmiképpen sem sorolták volna az igazi búcsújárók közé, ha valaki vonattal ment el Cellbe. Gyerekfejjel én is így vélekedtem: Vagy zarándok az ember, vagy nem.

Vásott kölykök, ingerkedő férfiak gúnydalt énekeltek a búcsúsokról:

Mikor mentünk Cellbe,
kalácsunk is volt,
mikor jöttünk vissza,
kenyerünk se volt.
Tokorcson túl
egy körtefa,
e k k o r a körték lógtak rajta!

A búcsújárás – még a harmincas években – a fiatalságot is megmozgatta. Nem mindig a vallásos érzés vitte őket. A búcsújárás – a katonaságon kívül – az egyedüli alkalom volt az országjárásra, világlátásra, a menésre. A turista kifejezést akkoriban csak a hegyet mászókra alkalmaztuk, ha ugyan alkalmaztuk. És akkor az úri dolog volt, a fölszerelés is hozzá: egy tehén ára. Maradt hát a búcsújárás, mint népi turisztika, és itt a tömeghatás, a közösség kényszerítő ereje kiszorította olyanokból is a szentes énekeket, akik máskor nemigen válogatták a szavaikat. Többnyire szépek voltak a szent énekek, és mint minden igazi zene: a lelket valóban tisztították, emelkedetté, széppé tették. A bennük megtalált vigasztalás a művészet vigasza volt.

Messzebb vezetne, hogy magam a művészethez sorolom az egész vallásos világot. Nem a teológusokét, de a népét, hisz a nép a hozzá lekerülő magas művészetből is kiiktat minden erőszakosságot, hivalgást, elzárkózást, hogy a maga világát helyezze el a kölcsönzött formákban is.

A művelődésből kirekedt embereknek szükségük van valami olyasmire, ami a művelt rétegek koncertjével, operájával, színházával, tárlataival és tudományos működésével egyértelmű. A művészet itt fönt is mágia (lásd Ernst Fischer *Nélkülözhetetlen művészet* című könyvét!), s a vallás a mágia művészeté. Az ölbői parasztok hitték is bizonyára, hogy a mezők, rétek, ligetek fölött elszálló ének megtermi majd a „hasznos esőt”. Ezt a hitet elvenni tőlük akkor, nem adva mást helyette, egyenlő lett volna a kifosztással. A hittel a bizonyosság ellen védekezik a hívő ember. Kasák így fejezi ezt ki, más szemszögből:

Jó nekik

meg tudnak kapaszkodni a semmiben.

(Párizs repülőterén)

Nem lehet materialistává tenni senkit olyan módon, ahogy a tehén szájába öntik a keserű sót. A történelmileg helyes, vagyis a korszerű világképnek a társadalom levegőjéből kell a lélekre rakódnia.

Csakhogy a társadalom levegője sem egynemű, ahogy a földé sem az. Egyik helyen fülledtté válik a tartalmaktól, másutt fullasztóvá az ürességtől, megint másutt fölismerhetetlen tartalmúvá a gyors szelektől. A helyzetébe szorított egyén hogyan mondhatja el magáról, hogy a korában él? Mert él a fülledtségben, a fojtogató aszályban vagy a szélben. A harmincas években a falusi embernek nehéz volt elmozdulni az adott levegőből.

Bennem a továbbmozdító erő a tudásszomj volt. Sohasem felejttem el a következőt: Mentem be a szalmakazal mellől a konyhánk elé, mivel idegen hangok jöttek onnan, s kíváncsi voltam, ki a látogatónk. Egyik kisvárosi unokanővérem jött el hozzánk. Elkérte a kezemben lévő könyvet, s fölkiáltott: Mária néném, mért enged ennek a gyerekeknek ilyen könyveket elolvasni!

– Ezek a könyvek elrontanak! – szólt hozzám is.

A könyv a darwinizmust népszerűsítő írónak, Bölschének a *Szevelem az élők világában* című munkája volt. Nem a kommunisták, de a polgárok adták ki 1913-ban Budapesten. Ha az apám ellát Adyig, ha beelát az akkori műveltségbe, huszonhat éves korában olvashatja.

A könyv hozzám is forradalmi úton jutott csak el. Falumbeli példány volt, de az intéző lakásában. 1945-ig. S amíg más az ebédlő szekrényt, magam – egy barátommal – ezt zabráltam. A tavaszi répaszelettel szagos etető kosarat raktuk tele könyvvel, mentve a trágyadombról is őket, a kettébe repszettettek is.

Hova jutottam Bölschével? Romantikus materializmusával ő kalauzolt el a Szixtusi Madonnához, annak minden rejtelmes szépségéhez, és e tiszteletadás után mentünk tovább, ha ugyan nem vissza az ősnemzésig – a valláshoz kapcsolódó műalkotás gyanánt őrizve csak tovább a kép emlékét, és nem a kultuszt láttuk benne, hanem az egysejtűtől akkora utat megtett ember csodálatos tehetségének a bizonyosságát, az anyag metamorfózisának a bizonyosságát.

A falumbéli vallásos emberek, akik közt én nagyon hamar „istentelenek” számitottam, nem tudtak a Szixtuszi Madonnáról, ma se tudnak Orosz János gyönyörű aktjairól, emberségtől sugárzó portréiról, vagy Derkovits forradalmi festészetéről, vagy Kondor Béla történelmi humanizmusáról, Korniss dologi vallásáról, vagy Vilt Tibor gunyoros szomorúságáról... Nem csoda hát, ha nehéz kizökkenteni őket a régi hitből.

De jobb is, ha nem létezhet légüres tér a lélekben. Mint ahogyan az is jó, hogy ahova új dolog nyomul, megmarad valami kevés a régiből is. Abból fakadó örömműket, hogy az emberfajta valamilyen szépséghez mindig ragaszkodott, nem lohasztja le az a tény, ha néha a vallás még most is ez a szépség. A történelem úgyis abba az irányba visz, hogy az ember egyre inkább azt a szépséget fogadja el, abban keressen vigasztalást, amelyben megtalálja – és nemcsak hit-alapon – a igazság fedezetét. Aki pedig úgy hagyja ott a vallást, hogy helyette csak a dzsessz és a foci marad, az inkább ne hagyja ott, mert vallás nélkül nagyon jól és hasznosan lehet élni, de valamilyen való hit nélkül érdemes-e...?

A BODAJKI BÚCSÚJÁRÓHELYEN

Szülőföldem celli búcsúján sose voltam. Másodlagos emlékeimmel és fenti gondolataimmal indultam el Bodajkra. Most sem búcsút járni, csak a búcsú mai mivoltát megfigyelni. Az igazi mibenlét átéléséhez – tudom – falusi asszonykává kellett volna hirtelen átváltoznom, mert a búcsú lényegét ők hordozzák. Mindenki más csak külső megfigyelő, még az úttörősegből szökő gyerekek is. Vagy ők leginkább? Kialakulatlan tudattal, és bizonyára olyan összehasonlításokkal ítélkeznek, amit mi, negyvenévesek, aligha értenénk meg. Reméljük, hogy ítélezésüket egyszer megírják majd! Ha ugyanúgy szóra bírja őket a történelem, ahogy minket. Ha mi olyan példaképeikké tudunk válni egyszer, mint amilyen példaképeink nekünk voltak!

Verespéterianus lennék, ha lenne ilyen szekta. Ember-vallású vagyok, hitemet a bölcs ember tevékenységére, tehetségére, elpusztíthatatlanságára alapozom. Krisztust is így böcsülöm. Hozzá hasonló ember biztosan volt. Nem is egy – sok-sok ezer.

Tavasszal egy faluba menet azt mondja útitársam: Nézd a Bitó-dombot! És elmondta, mikor húztak karóba azon a dombon parasztokat. En őket is Krisztus mellé helyezem, a Legenda-Krisztus nagyerejű kisugárzása mellé. A karóba húzott parasztok is az igazságért, vagyis a jóságért állhattak ki. S nem szomorú-e elgondolni: talán éppen Bodajkra jártak vigasztalásért özvegyeik, könnyeikkel többet szaporítva, mint amennyit poharaikkal apasztva ott a forrás vizét.

A kegyhely természeti adottságokból alakult ki. A Galya-völgy szépsége, forrásai, a Bodajknak árnyékot adó hegyek – ahogy a legenda szól – megállíthatták István királyt, bár nem tartja bizonyítottnak Istvánnak ezt a szerepét a templomajtóra szögezett tájékoztató sem. Elég volt, ha hinni lehetett valamikor, hogy az első kápolnát a király építtette a forrás mellé. A király az istennel barátkozott ezer körül. Ahhoz pedig sok indítékot adott a történelem, hogy később egy szenvedésektől beteg asszony az isten anyját lássa a víztükörben.

Bodajkon negyvenöt előtt gyógyfürdő volt. A templomajtóra függesztett szöveg szerint a kegyhely „Forrásának, szentkútjának vizét a törökök is igénybe vették szer-tartásos mosakodásaik céljára.” A természeti csoda éppen ebben rejlik: ki-ki a maga javára fordíthatja.

Hét óra tájban érkezünk meg az autóval. A templom körül zajlott az élet. Árultak már a bábosok, s az újonnan érkező processziók tiszteletére szóltak a templom harangjai. A kocsmában feketébe öltözött asszonyok ülték körül az asztalokat. Kibontották csomagjaikat, reggeliztek. Így kényelmesebb volt, mint a zarándokhely kövén vagy fűvén ülni. Reggel a letelepedéshez még hűvös is volt.

Rántott csirke, zöldböcső, sütemény került elő a csomagokból. Amikor a kocsmárostól kérdeztem, hogy mit szól ahhoz, hogy a nénik fogyasztás nélkül elfoglalják az asztalokat, karját nevetve széttárta: Néha mennyi csont marad itt utánuk! – ennyit

mondott. Különben kevesellte a búcsús népet. Úgy látszik, a korábbi években többen voltak.

A cukrászdától idegenkedtek a búcsújárók. Ott talán kötelezőnek érezték volna a fogyasztást. Készenlétben álltak a kiszolgálók, szemérmertlenség lett volna a hazait előszedni, míg amott a kocsmárost lefoglalták a reggeli pálinkájukra betérők. Fedezetük mögött nyugodtan lehetett eszegetni a kosarakból és szalvétákból.

A templomkertben sokan körülállták a kegyszerárust. Az olvasókat, a keresztvagy szív-függős nyakláncokat, a gyertyákat és a kegykép rossz reprodukcióját vásárolták. Egy leány a félives reprodukciót tekerte éppen össze. – Na – gondoltam –, estélig mi lesz abból! Már ott az összecsavarásnál meggyűrődött. A lány arcán egyébként az az izgalom volt, amifélet ifjúkoromban átéltem: Szerezni valami szépet haza! Bizony kár, hogy nem ismerte föl: rossz minőségű képért adott ki pénzt.

Ha már ezeket a képeket úgyis vásárolják, nem lenne-e okosabb, ha a Képzőművészeti Alap adná ki a színes és nagyméretű változatot is – jó minőségben? Az, hogy az értelmiségiek képzőművészeti albumai a valláshoz kapcsolódó képekkel vannak tele, nem jár semmiféle ideológiai ártalommal. Mért a szegény elmaradott falusiaknak kell megvenniük – a zugügynökök alkonyati képei mellé – a Mária-képet is rossz kivitelben?

Az Alap is adott ki egy levelezőlapot a kegyképről. A fehér-fekete másolat – a maga lehetőségei között – majdnem tökéletesen visszaadja az eredeti kép szépségét. A lap hátulján magyar, német, angol és orosz nyelvű fölírás található. Ez már az idegenforgalomnak is szól, s méltán, hisz a bodajki templom a magyarországi barokk szép gyöngyszeme.

Nem ártana – persze, nem a búcsújáró napon –, ha egy-egy falusi „különjárat” látogatná meg a templomot, művészettörténész kalauzolása mellett. Az ájtatosság bővületében a búcsújárók nem merik a dolgokat igazán megfigyelni. Lesütik a szemüket a szép kegykép előtt, ahelyett, hogy igyekeznének fölfogni ember-alkotta szépségeit. Bizonyára föl sem merül bennük, hogy a kép a festőállványról került le valamikor. Ha annakidején tejet, túrót, tejfölt árultak volna Bécsben, a méltóságos művész úr előtt majdnem úgy meghajoltak volna, mint a kép előtt most.

Ebből a világból szakadtam ki a folytonos változásba. Föl se tudom idézni, hogy ez a szakadás mikor és hol kezdődött, hogy a vásári slágerektől és a vásári kegytárgyaktól hogyan jutottam el a zenéig és a művészetig. A falusiak, akik Bojdakra mennek, elmehetnének ugyanúgy a Szépművészeti Múzeum régi képtárába, s ott egyvégtében annyi gyönyörű oltárképet, Mária-szobrot, feszületet és fából faragott anygalt láthatnának, hogy utána a bodajki Mária-képre is szakértői érdeklődéssel nézhetnének, s az ismeretlen festő képességeit Lucas Cranach vagy Raffaello képességeivel hasonlíthatnák össze.

Ezek a gondolatok jártak a fejemben, míg az egykori kút fölé helyezett Mária-szobrot néztem. Lábainál a szentelt gyertyák tömege égett, s az érkező búcsújárók közül folyton térdepeltek előtte öten-hatan.

És imádkoztak. Az elfogódott arcok és mozdulatok egy-egy élet titkait rejtegették, pedig éppen föltárták a megfoghatatlan kapcsolatban. Imádkozhattak olyan dolgokért is, amelyekért a maiságba való bekapcsolódással többet tehetnének.

A szobor anyaga majolika, mint szülőfalum kis templomában is, otthon. Háborús sérüléseit ki akarták már javíttatni, de a mesteremberek nem láttak lehetőséget erre. Maradnak emlékeztetőnek a sérülések.

A templomudvarban a pihenő búcsújárók tarkállottak. Egyik nagyobb tisztáson két nő kávéfőzött.

A BÁBOS-SÁTRAK

A bábosok nélkülözhetetlenek a közönséges falusi búcsúkon is. Nélkülük nincs is búcsú. Hogy szülőfalum búcsúja mikor hogyan sikerült, azt részben az összeszámolt bábos-sátrakon szoktuk mérni. Örültünk, ha olyan is akadt a bábosok közt, aki nemcsak árult, de jókat kiabált is. A késesek, a törökmézesek mondókáit, nótába

szótt bemondásait megtanultuk, s a kövekező búcsúig abból éltünk. A régi falusi község hálás hahotázással jutalmazott minden mókamestert. Nevetve a fillérjeitől is könnyen vált meg. A tréfás bábosok áruja jobban fogyott. Valószínű, hogy az erkölcsi sikert is tudták értékelni: a sok-sok körülállót, a nevetve továbbmenőket, a parasztközbeszúrásait, évődését – és a hű bámészokat. Jó komikus veszett el sok bábosban. A parasztköz megítélése róluk hasonló volt a komédiásokról alkotott ítélettel. Ez pedig a távotartás volt akkor is, ha egyiken-másikon jót mulattak. A bábosok viszont, mivel országjárók voltak, sokat láttak, szintén lenézték vevőiket. Már csak csibészes gögből is. De amíg tartott a búcsú, az előítéleteket sutba dobták. Harsogott a papír- és bádognitombiták babiloni hangzavarában:

Ide nézz,
törökméz,
fele cukor, fele méz . . .

Vagy:

Olcsó már a bazárnak az ára,
ide a pénzt, ne a patikára . . .

Az ünnepi megrészegeedéshez ez is kellett, mint ahogy a körhinta alatt ülő, arcukat hatalmasra fúvó trombitások. Sajnálom a mai fiatalokat, akik gépenét hallanak még a búcsúban is. Az igazi trombita, dob és cintányér igazibb hangot adott. Láthattuk is a rezek csillogását, a nagydob ragyogó csavarjait, kárpótolt a kontárkodásért a látványosság.

Azóta a bábosok is megváltoztak, kicserélődtek, kivéve a mézeskalácsosokat, mert ez a szép mesterség a folyamatos hagyományozás nélkül nem létezhet. Három mézeskalácsos jött Bodajkra. Közülük az egyik Csornáról jött. A tükrös huszárok, szívek – azáltal, hogy ritkaságokká lettek, megszépültek. Bár nem a régi mézeskalácsos munkák ezek! A fehérvári múzeumban láttam a régi bábütöket, amelyekkel nemcsak a körvonalat, de a rokokó babák, huszárok domborzati díszítményeit is „ki-ütötték”. A mai teszta kikelne talán a fa mintáiból? A mintát most ételfestékkel pótolják, kacskaringósan rácsorgatva a síma felületre.

Nem hiányzott a mézeskalácsosok munkái közül az olvasó. Kereszt- vagy szívcsüngővel. Ez már a kegyhelyi búcsú giccses tartozéka.

Voltak még a bodajki búcsún játékarusok, bazárosok. Egyik kegyeseres „alkotásairól” pedig külön szólnék! Behajlitott tenyerünkkel megegyező méretű „barlangot” képzeljünk el! Ebben áll a Mária-szobor. Ebből a giccsből legalább száz az asztalon sorakozott, s hány a ládák mélyén! Érdemes lett volna megfigyelnem, hogy mennyit adott el belőlük a művész. Az ilyen „barlangi csoda” gyártása nagyon szaporán munka lehet.

A LEFEJEZETT JÁNOS APOSTOL

A bodajki búcsújáró helyen hagyományos a keresztjárás. A processziók a templomban való tisztelgés után fölmennek a Kálváriára, s ott végigjárják a stációkat. Bennem, a síksági emberben az ötlik föl: szülőfalumban még nagypénteken is a templomban lévő stációképek előtt imádkoztak. Az igazi kálváriához a domb hiányzott.

Itt a domb alján egy kis kápolna áll, tiz-tizenöt embernek való ülőhellyel. Az ajtóval átellenes fal mélyedésében áll a megkötözött kezű Krisztus szobra. Megformálásával a német expresszionizmus előképe. Kilenc asszony litániát mond előtte. Mind öregek, s bár az arcukat nem láthatom, hangjukból és fejtartásukból gondolhatom: van okuk az imádkozásra, nem kényeztette őket a sors. Valami története lehet a kápolnának. A litánia is, amit mondanak benne, nagyon sajátos:

Édesanyád könnyeire hivatkozva kérünk –
ó, megköztözött kezű Jézus, hallgass meg minket!

A „hivatkozva” a parasztasszonyok szájába nem illett jól. Az egész szöveg költőietlenebb volt az ölbóiektól idézett „Mária aranyház”-nál. Sajnáltam szegény asszonyokat, vigasztalan szomorúságuk miatt. Vagy irigyelnem kellett volna őket az absztrakt állapotért?

Fellininek kellene idejönnie egyszer! Az olasz temperamentumot hiába keresné itt, de a látvány nem kevésbé lenne különös, mint jó filmjeiben.

A Kálvária keresztje mellett bizonyára János apostol és Mária áll. Azért csak bizonyára, mert feje egyiknek sincs. Erre járt a halál valóban. A háború absztrakt szobrai őrzik Krisztust. Mikor Rodin – elsől – torzók mintázásával lepte meg az európai közönséget, kortársai megbotránkoztak rajta. Addig csak az ó-görögök rongált hagyatékában fogadták el a torzót. Rodin óta a szobrászok sok torzót mintáztak már, a háború azonban fölözte mindnyájukat. És nemcsak a szobrokban! Benépesítik a földet a lélek-torzók.

Leülök a Kálvária-hegy lejtőjére. A Fehérvár-surgó felől jövő úton még mindig érkeznek a processziók. Kettőnek az összetételét megszámlolom. Egyikben 31 gyerek, 5 férfi, 26 asszony; a másikban 34 gyerek, 11 férfi, 42 asszony halad. Láttam egy csupa nőkből álló 11 tagú csoportot is, még lent, a templom előtt. Egy kövérkés leányka hozta a keresztjüket, s miközben a templomajtóban háromszor meghajtott, elpirult zavarában. Arcán a nevetés-sírás együtt bujkált. Benne lehetett ebben a félszegségben, hogy kevesen voltak, s mindnyájan nők. Őt magát a kaland hozhatta, mert most már a hegyre törtet barátnőjével, s egy nyaláb mézeskalács-olvasó csüng a nyakában. Úgy látszik, minden ismerősének vinni akar.

Két falu zarándok-csoportja jön fölfelé. Kevesebbnek látszanak, mint az úton. Nem mindenki jön föl ide, a gyerekek zöme lent elszéled. Az elsővel karinges pap jön; énekelnek, és éppen a komolyan vett éneklés tartja együtt őket. A pap mellett két idős férfi, egyházközségi vezetők, s talán a növénytermesztési brigádvezetők ott-hon, vagy tehenészek. Mindkettő az imakönyvbe pillog a szövegért, a dallamot pedig a többi szájából hallgatja ki, hátrafüelve az elsősből. Így haladnak egyik stációtól a másikig.

Reverendás pap kíséri a lentebbi kis csoportot. Imádkoznak csak a képeknél, s éppen ezért széthullófélben vannak. Két kép közt beszélgetnek, kipillantanak a szép vidékre. Gyámoltalanabbak és emberibbek. Zavarja őket a másikkak impozáns viselkedése, de mismáságukból már nem tudnak átváltani.

Téved, aki csupa beteges ájtatosságot vár Bodajkon. Az idősebbek emlékeiket frissítik föl, a gyerekeket pedig elhozza az a „turisztika”, ami a sömjénieket is vitte régen.

A MÁSÍK HEGYEN

Míg jegyzeteimet írtam a hegyoldalban, egy tizenhat éves körüli fiú ült le a közelemben. Olyasfélének látszott, mint amilyen én lehettem húszegynéhány évvel ezelőtt. Kopott kékszővet ruhája, nagy cipője, s nem a mai divat szerint gondozott haja az elmaradottabb falusi rétegre vallott. Detektívnek inkább gondolhatott, mint riporternek, mert nagyon szemügyre vett. Úgy éreztem, föl kell oldanom köztünk a feszültséget. Közelebb ültem hozzá.

Megtudtam, hogy este érkezett vonattal. Édesanyjával és hűgával jött. Az éjszakát a templomban töltötték el. Barátjával váltásban volt egy ülőhelye. Ülve kicsit aludt is, de nem sokat. A csoportokkal érkező papok misézése kitöltött minden órát. Ők már délben indulnak vissza, mert később csak hétfő reggelre tudnának hazajutni.

Földjüket a téeszbe adták. Az apjuk szívbeteg, nem dolgozik. Egyedül a bátyja keres a családban. Kiderült, hogy tizennyolc éves még csak a bátyja is. A fiú már vasipari szakmát tanul a Tözegnél, ahogy ő nevezi a bizonyára kacskaringósabb nevű vállalatot.

- A bátyád nem zúg, hogy nem tanulhatott ipart?
- Tudja ő, hogy másként nem tudtunk volna boldogulni.
- Ha a nehezén túllesztek, ő is tanulhat még...

A rántottcsirke fehér húsát levelező parasztasszonyok és a karinges pap mellett lépő két parasztember, s általában a búcsúsok a fiúnál jobb életkörülményekről árulkodtak. De neki is természetes így ez a világ.

Fölbátorodik mellettem:

- Nem nézi meg a tájat a másik hegyről?

A Kálvária szomszédságában púposodik egy magasabb domb.

- Te voltál azon?
- Én voltam, de fölmennék magával is.

Leereszkedünk az egyik hegyről, kapaszkodunk a másikra. A fiú apja jut eszembe: szívbjával nem tudna velünk jönni. Ennekem is legénykednem kell, hogy el ne maradjak a gyerek mögött.

Szintező pontot találunk fönt. Valóban, a tetőről jó pár magaslat bemérhető. Csak tudná az ember a hegyek nevét, hogy amint a szülőfalu minden kis bokrát, e természeti képződményeket nevükön szólíthatná! Alacsony-bokor, Hármás-fa, Kupikereszt, Sebesi-gödör, Csonkák rétje – jut eszembe a sok régi név. Azé a táj igazán, aki lakja. Aki a történelmét is lakja, mert a nevek sosem csak nevek, bennük van a történelem-alatti sok kis történelem. Bizonyosan neve van a hegynek is, amelyen állunk, és talán nagyon kifejező, vagy emlékeztető valamire.

Az idegennek a táj csak látvány. Persze, titokzatos. Nem véletlen, hogy a népmesék olyan teret adtak a messzi vidékeknek. Emlékszem, hogy első kiszabadulásom a faluból, a megszokott térviszonyokból, milyen nagy élmény volt. A fiú érezhet mellettem ilyen élményt.

A Kálvária-hegy alattunk van. Innen látni, milyen szörnyű szakadéké féhéredik a kereszt mögött. A nap éget, erős fénye föllobogtatja a kövek színvilágát.

Csak egy kis víz kellene a móri horpadásba, és akkor egy északibb, különös Balaton támadna itt. Micsoda környezettel!

BOLDOGASSZONY ANYÁNK

Sietünk, mert fél tizenegykor lesz a mise. A felső, kisebb templomkert tele emberekkel. Már nem térdel senki a szobor előtt, ki-ki próbál kényelmes helyet fogni. Az állók közötti foltokban a gyaloglástól fáradt öregasszonyok üldögélnek. Egy nagylány az édesanyja ölében bóbiskolt el. A karzat kövén ülő asszonyok közül is elaludt egy. Föl-fölveti a fejét néha, figyel a mise kezdetére várók jövés-menését, mocorgását. Sovány arcán ezeréves fáradtság. Elmélázása hazaviszi a ludak, kacsák, tyúkok, malacok seregéhez, a sok-sok gondba, a látástól vakulásig való lőtás-futásba, amelyből tán most sem tud szabadulni, mikor a történelem már megszabadította volna. Megbámulom hatalmas kezét. „Lelógott érdes, nagy keze” – irtam anyám kezéről néhány éve. Nemrég pedig egy fotokiállításon láttam egy hozzá hasonló asszonyt az emberével. Munkácsy Ecce Homo-ját nézték – talán még a műcsarnoki kiállításon.

Munkába belerokkant parasztasszonyok, ti érdemelnétek legszebb szavaimat. Ti voltatok a mi Mária aranyházunk. Tisztességet adunk tinektek, azzal is, hogy erőnket megfeszítjük a földre hozott másvilág jóságáért. Mind, amit a bodajki Máriához énekeltek, nektek címezem.

Énekelem veletek Boldogasszony anyánkat én is. Mert ez az ének nem szentes ének, ez történelem. Bizseg a fejem bőre, bizseg a gerincem is, ha hallom. Mint a nagy oratóriumok, misék, requiemek, ez az ének is fölzendül egyszer a városiak lemezjátsoin.

A papok aranyossága nem érdekel. Nem őket jöttem nézni, meghallgatni. Utánatok jöttem, mint Juliánusz, a tegnap Ázsiájába, hogy összekössem múltam és jövőm kontinensét.

A hét nyolcadik napja

*Jegyezve minden pontosan – de mégsem:
nyolcad- meg negyedrészt,
mond igazat legfeljebb felerészben
a szó, a mondat, bár jelezzék,*

*hüen értsék, konokan magyarázzák
az időt, helyet, mely
munkáltatja a költő ceruzáját,
és megtölti cselekedettel; –*

*ami kívül marad: következő perc,
kifordított helyszín,
ráfintorog, vele ellenkező lesz,
talpra- s fejreáll egy hokedlin,*

*meghal s feltámad a világ egyetlen
reggel – becsapott vagy:
halotti maszok merevsége a versen,
míg elevenen visszaszólnak,*

*farsangolnak a dolgok – s így tovább, míg
agyad beleszédül,
sejtje halomra hányva orgiázik;
széttört kilométerkövén ül,*

*levegőbe néz a gond, – akaratra
csak új zűrzavar jött;
esetlen bohóckodásba rángatja
a valóság újra a költőt –*

*mondanád, de csendesesen odalátsz, hol
Nap sem látható még,
hol a hét nyolcadik napja világol:
történelemmé fokozott lét;*

*a délkörök metszésén kívül ország
kötődik a földbe,
remény és kudarc méri széle-hosszát, –
életünket illeszti össze*

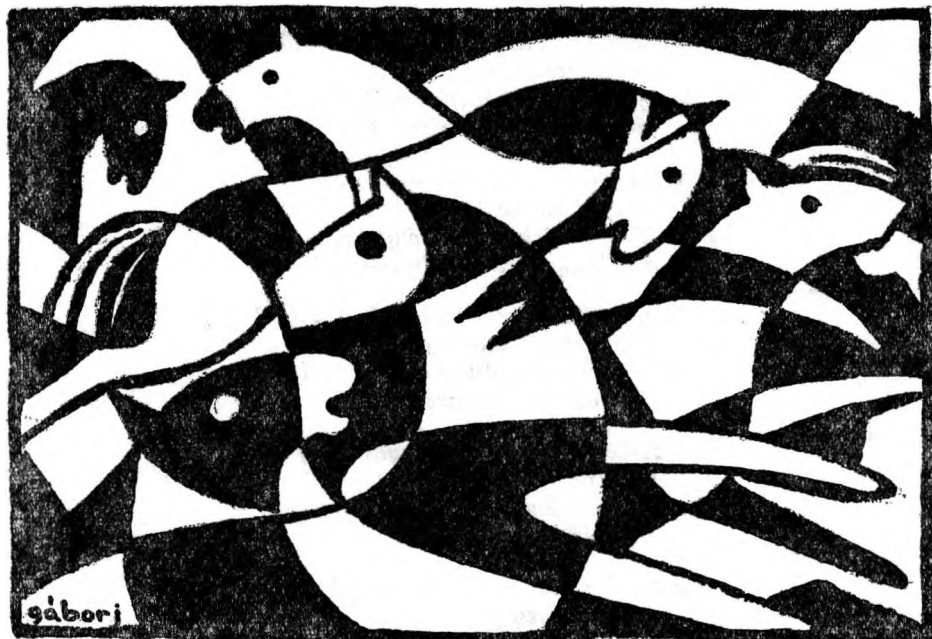
*a versben, amíg az a nyolcadik nap
az esetlegesség
világán átsüt és papírra pirkad
jövőhöz hűségese röntgenkép.*

Ritka szó, pohár bor

*A mértéktelen örömök kora után
lejárt a mértéktelen szomorúságé.
Készül a délből a délután,
magányosan, kitartón, míg az árnyék
fényesedni kezd s jégcsap-tehérségű lesz a halánték.
Ez nem a régi parádé.*

*Van kenyér és szeretnek – vagy az se, ez se;
ítélkezik már maga fölött a tested,
nem kell a felmentő szerencse.
Szeretik majd csigolyáid a földet, –
kell most egyetlen képzeted a hiányos levegőnek,
ha káprázatát megetted.*

*Szád egykor sebes lett a romantikától,
összeszorított fogak rövidzárlata
aztán – most ritka szó, pohár bor
tükrözi rád az állhatatosságot,
amire megszületted, magadból szorgosan kivárod.
Majd összeér nap s éjszaka.*

GÁBOR JENŐ rajza

Tanúvallomás

... hiába szabadkoztam, tiltakoztam, a feleségem valósággal kivonszolt, belém csimpaszkodott és kiráncigált a kapu elé. Emlékszem, kihalt volt az út, egyetlen jármű nem mutatkozott, pedig, nagy, széles országút mentén lakunk a város szélén. A meleg fullasztó volt, aki tehetett, elhalasztotta dolgát, de különben is, csak reggel, meg este van nagy forgalom az országúton. Oly nagy volt a meleg, hogy lábam alatt szinte olvadozott a kő, érthető, hogy ingerült és türelmetlen voltam. Nem tehettem mást, megnéztem a közeledő szekeret, jó, tömött zsákokkal volt magasan felrakva, mi lehetett bennük, nem tudom. Két szép ló húzta, a bakon kék munkaruhás férfi ült, dehogyan ült, valósággal feküdt, a feje lefelé lógott a kocsiról, majdnem a kerekeket súrolta a haja; egyik karjára, amelyiken feküdt, rátekeredett a gyeplőszár, így dőcögött vele a szekér, de a vállá minduntalan kicsúszott teste alól, olyankor valahogy visszalökte magát az ülésre. Nagyorru ember volt, széles vállú, úgy ötven körül, annak is jó egészséget megérő. A fertelmes módon, egy szál deszkán fetrengő ember mellett felborult sörösüveg billegett, szivárgott belőle valami folyadék, úgy véltem pálinka, szinte most is érzem az orromban, a pálinka ha nagy melegben párolog, dögsgagot áraszt. Szivárgott a folyadék, amerre elhúzott a szekér, apró cseppek maradtak az út betonján; emlékszem, nagyon mérges voltam, mikor megláttam ezt a léha és felelőtlen embert, aki a rábizott értékre így vigyáz, kissé hangosabban a kellettnél, rászóltam a feleségemre, mit akarsz tőlem? Sosem láttam részeg kocsi, azt hiszed? Mit csináljak most? Az asszony csak nézett rám, ő sem tudott semmit mondani, arcán rémület, meg sajnálat keveredett, nem mondom, engem is felkavart a látvány, az asszony velem ellentétben, mintha a legnagyobb nyugalom lakozna benne, pedig tudom, ő is felháborodott, meg sajnálta is a szerencsétlent, azt mondta, valamit tenni kellene a részeggel. Ugyan mit tudok én vele tenni, mondtam, és visszamentem az ágyások közé, tehiszük tudni, szép kis veteményesünk van, néha jó mellékkereset is futja belőle, persze, meg kell érte dolgozni... Visszatértem, kapálni kezdtem, a szőlőt is le akartam estig kacsozni, de a kezem mintha lassabban járt volna, a fölemben meg egyre azoknak a telivér állatoknak a patái kopogtak. Szép lovak voltak, meg kell hagyni, fényesek, barnák, gömbölyűek...

Hány óra volt? Úgy három lehetett, mikor a feleségem valósággal kiráncigált a kapu elé, éppen csak megjöttem a műszakból, reggeles voltam azon a héten, épp csak levetkőztem, megettem az ebédet, paradicsomos káposzta volt sült oldalassal, ki nem állhatom a káposztát, de azért szó nélkül megettem. Évek óta nem ültetek ebből a gaz növényből a kertembe, az asszony mégis káposztát rakott elém. Most még jobban utálok, amit pont azon a napon főzött, biztosan tudom, ha nem káposztát főz, minden másként alakul... Még átnéztem ebéd közben az újságot, inkább csak a címeket, este az ágyban olvasom végig aztán rendszerint, és már mentem is hátra a kertbe, mondom, úgy három óra lehetett. Az asszony délelőtt vasalt, mikor elmentem kisebbik szobánk ablaka mellett, benéztem, tele volt frissen vasalt ruhával az ágy, a dívány, az asztal, pihentek és illatoztak ott a fehér ruhák, világított szinte a sok fehérség. Szerencsés asszony az enyém, még ezt is gondoltam, olyan férje is lehetne neki, aki-ről nem tudja merre jár, józan-e vagy részeg? Szörnyű meleg volt aznap, emlékszem, izzadva hajlongtam az ágyások fölött, s még hátra volt a szőlő. Úgy terveztem, végzek, mire lemegy a nap, aztán öntözéshez foghatok, az asszony a temérdek illatos, vasalt ruhát elrakja, közben megjönnek az iskolából a gyerekek; vacsora, aztán jöhet a tévézés, és az est csendes nyugalma. Valahányszor végiggondoltam ezt, elég sokszor azon a délután, nagy ünnepélyes áhítat telepedett rám, és valami hála féle, ami

nem tudom ki felé szállt, azért, amiért oly kiszámíthatóan alakul évek óta minden a házamban, és mélységesen meggyőződtem arról, akkor és most is meggyőződésem, hogy ha valaki tisztességesen és becsületesen dolgozik, a munkája gyümölcse az övé . . .

Mondom, úgy három óra lehetett, mikor azt mondta a feleségem, valamit tenni kellene a részeg kocssal, mondom, a fülemben kopogtak egyre a telivérek patái, s közben a jóérzés, hogy nálunk a ház körül és a családban minden rendben megy, szép harmonikusan és úgy, ahogy kell – megszűnt néha, apró nyugtalanságok törtek rám, hátha mégsem így van, nem így lesz, hiszen annyi minden történhet az emberrel, soha nem lehetünk biztonságban, egyszercsak hallok Gyurcsekné hangját, (Gyurcsekné ötven körüli, de nyolcvan évesnek látszó, öreg boszorkány, afféle vénség, aki mindég más dolgával törődik, mindenkit ismer, mindent tud, látom tanúnak is megidézték, itt van a folyosón, de el tudom hinni róla, hogy senki nem hívta, csak eljött, idehajtotta a kíváncsiság). Azt kiabálja: – Kovácsné, jöjjön, már megint itt van, jöjjön hát . . . – Én tudtam, a kocsis van az úton ismét, reméltem, a feleségem, aki a konyhában mosogatott, nem hallja meg, mert akkor ha meghallja, engem is kicipelnek újra a ház elé, és újra elkezdik az asszonyok ostobaságaikat, amivel engem csak feltartanak, a kocssal én semmit kezdeni nem tudok, a részeg kocsis dolgát én egyedül az ő bajának tulajdonítom, egyedül ő tehet arról, hogy ide jutott. Tetszik tudni bíró úr, szalagon dolgozom a gyárban, a három műszak egészen felborítja az ember életét, mire megszokom az éjszakázást, újra délutános vagyok, mire átáll a szervezetem a korai lefekvésre, ismét éjszakás vagy délutános vagyok, ebbe kikészül az ember, higgye el, bíró úr. A szalag nagy úr a gyárban, sokszor arra sincs időm, hogy hangosat sóhajtsak, vagy gondoljak valamire. Mikor a gépteremben, a meős mellett dolgoztam, arra is volt időm, hogy vicceket írjak a noteszomba, amiket meséltünk egymásnak, de szalagon? Néha úgy megfeszül az ember a helytállás dolgáért nemcsak a főnöke, hanem önmaga becsülete, lelkiismerete, meg ügyessége miatt is, hogy görcsbe merevedik a teste. Tetszik tudni, szeretem magamról azt állítani, hogy mindent megtettem, s ha már mondom, tenni is úgy kell, nem igaz? Két éve dolgozom szalagon, mióta beindult a nagyképernyős tévégyártás, mondhatom magának, bíró úr, hangosan felsóhajtok, mikor letelik a nyolc óra, s a bélyegző kártyámat a helyére rakhatom. Ilyenkor aztán sietek haza, különösen szép nyári napokon, ha reggeles vagyok, eszem, és huss, máris a kertben vagyok, ahol nekilátok a munkának, kihasználok minden percet, közben gondolkozom és ábrándozom valóságos és távoli dolgok felett. Ténlen, mikor a kertben minden fagyott, bemegyek a kis műhelyembe, azt is magam építettem a kert végébe, ott fúrok és faragok, még kis satupadom és esztergám is van, ebben a műhelyben készítettem a saját eszem szerint egy szórófejes öntöző berendezést, egy kis kazánt is összekalapáltam, s ezzel fűtöm a házam összes helyiségeit . . .

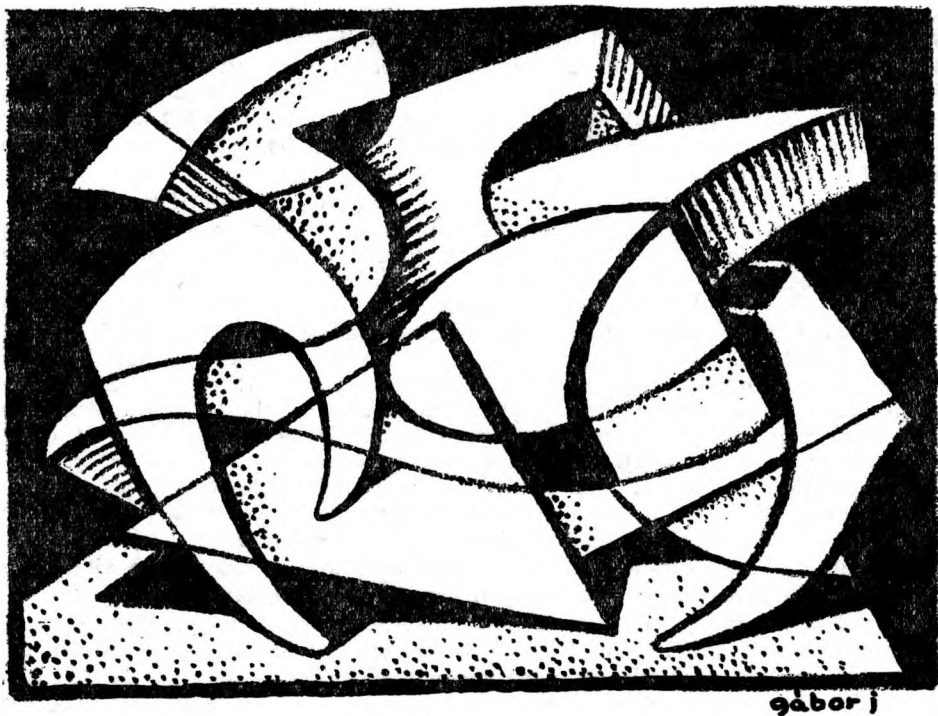
Mondom, egyszercsak hallok, Gyurcsekné eszelősen kiabál: „Itt van, Kovácsné, jöjjön hát, megint itt van . . .” Gyurcsekné ekkor már a mi kapunk előtt ordított olyan kétségbeesetten, kimegyek hát, nem bírtam hallgatni, mások is álltak már a kapu előtt, idegenek, járókelők, még két asszony az utcából, meg gyerekek, a Barnai Berci, a hátsó szomszéd is ott állt. Egész kis csődület bámulta már a részeg kocsiszt, aki valósággal lógott a szekérről, mikor a házunk elé érkezett, ma sem értem, hogy lehetett olyan helyzetben kibírni a mozgó szekéren huzamosabb ideig, az üveg ott zötyögött a feje mellett, de már nem szivárgott belőle semmi. Kísérteties volt, bíró úr kérem a látvány, ahogy jött a két ló, a szekér, a sok zsák, a lógó ember, a lovak túlságosan lassan kocogtak, mintha csak tudnák, vigyázva kell mozdulniuk, mert ha sebesebbre fogják lépteiket, abból valami végzetes baj kerekedhet. Az állatok szemében szinte emberi értelem csillogott, emberi szomorúság tükrözött bólogató lópofájukban, tessék elhinni nekem, azok szégyenlették, hogy fényes nappal ilyen gazdát kell hordozniuk. Ezúttal az embert néztem meg jobban, szép új balkancs volt a lábán, a talpa még tiszta volt majdnem, kék overáll, szép kihajtott nyakú, fehér ing. A szekér is jóformájú volt, felrakva megtömött új zsákokkal, furdalt a kíváncsiság, ugyan mi lehet bennük, miféle értéket cipelhetnek az okos jószágok, és ugyan hol itta

le magát fényes nappal a kocsis? Egész kis csödület állt már, pont a kapunk előtt, Gyurcsekné meg csak óbégatott: – Itt jár ez a szerencsétlen egész délután körbekerbe, maguk meg csak hagyják – és rám nézett nagy, kidülledt golyó szemeivel. Mit csináljak vele, rátámadtam dühösen az öregasszonyra, akkor látom, Barnai Berci, a hátsó szomszéd szépen megfordul, s bemegey a kapun, na, gondoltam, ő is épp úgy lehet a részegekkel, mint én, de mit tudnánk vele kezdeni? Az idegenek, akik megálltak előttünk báméskodni, kicserélődtek, csóválták az újonnan jöttek a fejüket, hümmögtek, morogtak, aztán azok is tovább mentek. Nem lehetett semmit tenni, bíró úr kérem. A Gyurcsekné meg csak fújta a magáét, hogy itt jár ez a szegény ember körbe, ugyanis a házunkat két utca, meg az országút fogja közre, persze sok más házzal együtt. – Kár a lovakért – mondta sajnálkozó hangon egy öszes férfi, de aztán továbbállt. – Búzá, vagy mi a fenét visz – töprengett egy fiatal, hetyke barna férfi, de rövidesen az is megfordult, elment. Mit tehettem volna egymagam, bíró úr? Gyurcsekné fogatlan szájában forogtak a szavak, hogy ne bámuljak, szóljak valakinek, aki segít . . . Magatehetetlen, jó, nem mondom, akkor már az volt. De hát ki tehet arról, hogy berúgott? Talán én? A feleségem? Szörnyű mérges lettem a vénasszonyra, aki sipákolásával egészen megbolondított. Lásson hozzá, és hajtsa végre a saját jótanácsait maga, kiáltottam felé, és ott akartam hagyni mindent. És ekkor, a lovak már a házunktól vagy száz lépésnyire kocogtak, mintha csak valaki közéjük suhintott volna, nem a kocsis, az ugyanúgy feküdt az ülésen, mint előbb, nem. Valamitől megijedtek a lovak? Vagy megsokallták a lassú tempót? Vagy megrántotta a részeg kocsis a karjára tekeredett gyeplőt? Nem tudom, de mintha egy láthatatlan kéz a lovak közé csapott volna, megugrottak, vágatni kezdtek. Na, gondoltam, most már igazán semmit nem tudok tenni, mit csinálhattam volna, bíró úr, fussak utánuk? A szekér távolodott, majd megállnak valahol, gondoltam, csak a szép gazdátlan lovakat sajnáltam, a degeszre tömött kövér zsákokat. Megfordultam, indultam vissza a kertbe, Gyurcsekné sipákol, kiabált, jajgatott, nem törődtem vele. Kapálás közben gondoltam arra, hogy mégiscsak sokat változott a világ mostanában, a téeszekben adnak munkaruhát, bakancsot, és micsoda szép két gömbölyű állat volt az, bíró úr . . . Emlékszem, a kehes, öreg lovakra, amivel néhány évvel ezelőtt vonszoltatták magukat, még a vezetőknél sem jutott jobbra. Most meg a fuvaros úgy ülhet a bakon, mint egy parádés . . . Ekkor a feleségem elkezdett kiabálni, hogy a vasalót a deszkán hagyta, menjek, mert ég a ruha . . .

Ezután egy perc nyugtom sem volt az ágyások között, ki-kijöttem a ház elé, járkáltam föl s alá, nagyon kívántam tudni, mi történt azokkal, az emberre meg a lovakra értem. Őszintén meg is gondoltam, mit tehettem volna. Megnyugodtam, semmit. Ki mer közelíteni idegen lovakhoz, részeg gazdához? Gyurcsekné is a ház előtt állt, mindenkinek mesélte, aki arra járt, ami történt, visszamentem a kertbe, de rövidesen csak kijöttem újra a ház elé. Nem volt maradásom, egyre a lovak patáinak kopogása kísértett, s a kíváncsiság. És egyszercsak feltűnik az úton, arra, ahol eltűnt a szekér, egy teherautó, magas, ponyvás kocsi volt, sűrű port kavart maga után, s nekem rögtön rossz érzésem támadt. Hány óra lehetett? Talán öt körül járt, a nap nyugovóban volt a város mögé, az országút még mindig csöndes, kihalt volt, csak a fekete teherautó vágatott rajta, csak Gyurcsekné fogatlan szájából sivitottak az érthetetlen szavak, és ekkor . . . az út ellenkező irányából, a város felől, egy fehér mentőautó bukkan fel, villog a kék lámpája, szirénázik, megborzongunk valamennyien, akik ott állunk. Épp a házunk előtt álltak meg, ott találkozott össze a teherkocsi, meg a mentőautó. A teherkocsi sofőrje valósággal felszakítja a vezetőfülke ajtaját, felugrik a ponyva alá a raktérre, s ahogy felemeli a ponyvát, látom, tengernyi színes konzervdobozzal van tele a teherautó, azon feküdt szegény feje, a tetejére rakták, a dereka alatt dobozok, a feje alatt dobozok, egészen itt elől feküdt, egyáltalán nem volt nagy biztonságban, kieshetett volna, szegény, ahogy odatették, lógott a feje is . . . Azt hiszem, akkor már nem volt benne élet, lógott a keze, lába. Bakancsából borszag áradt, halvány vércsik foly az overálljára. A fejét üthette meg szörnyen, ahogy leesett a kocsiról, bizonyára neki az útszéli kerékvetőnek . . . szörnyű volt látni, nagy

seb tátongott a homlokán, de amúgy aránylag nem is nagyon vérzett. Pont a házunk előtt álltak meg, átrakták óvatosan a hordágyra, de egészen biztos, akkor nem élt már szegény feje . . .

Hogy nem érzek-e valami felelősséget, bíró úr azt kérdezi? Miért éppen tőlem? Akkor kérdezze meg az egész utcát, azt is, aki csak látta és nézte, és kérdezze meg a halott embert is, aki részegen, fényes nappal nem átállott a lovak mögé ülni. Miért tartozom én felelősséggel a mások dolgáért, még azért is, ami az utcán, ami a házunk előtt történik? Elég baj az nekem, hogy pont a mi házunk előtt . . . hogy el kellett kérni magam a munkából, hogy eljőjsek a tárgyalásra, ami csupa hiábavalóság, mert a halottat feltámasztani a bíróság sem tudja. Ki fizeti meg nekem az elveszett munka-órákat? Legalább a sima órabért, ki fizeti meg? Mit tehetek én arról, hogy egy ember fényes nappal leissza magát a sárga földig, és pont az én házam előtt éri őt a balszerencse? Nem érzek felelősséget, bíró úr, én józan ember vagyok, rendesen dolgozom, szeretem a családomat, miért éreznék felelősséget, bíró úr . . .

gábor j

GÁBOR JENŐ rajza

Nem szorulnak senkire

– Köszönöm, egy ilyen pohárkával szívesen! – mondja, és már iszik is. – Kicsit erős – krákog –, de annál jobban összeáll, amit mondani szeretnék. Az öregjeimről van szó!

Tudom, te is régen elkerültél hazulról, de ismered őket jól. Egyetlen vágyuk volt és maradt: az én boldogulásom. Apám nyakas, rátarti paraszt, nem veszi tudomásul, hogy az idő elszaladt, és a szándék mit sem ér, ha nincs hozzá erő.

„A munkában mutasd, kinek hínak!” – szokta mondani mindenkinek, de egy jó szóért az ingét is odaadná. Anyám? Panaszkodott egész életében, és a maga módján tette a dolgát. Ő hetven lesz, apám hetvenhét múlt. „Újra kéthetes vagyok!” – mondogatja, és nagyot nevet hozzá. Egy hónapja voltam otthon, ágyban találtam mindkettőt. Megéreztem: itt van, elérkezett...! Szégyenszemre a szomszédok figyelmeztettek:

– Jóska, mik a terveid?!

A válaszomra nem emlékszem, nem is az a lényeg. Te tapasztaltabb vagy nálam, adj valami tanácsot. Nem egyszerűen arról van szó, hogy megöregedtek. Fenét! Hanem – úgy látom –, egyre kevésbé viselik el egymást. Képzeld, pedig ötvenhárom éves házások. Apám az 50. évfordulón vágta anyám fejéhez:

– Többre mentem volna más asszony mellett!

Szó szót követett, rágják egymást ma is. Anyám folyton hozzánk utazik, apám várja minden héten, hogy én megyek haza. Tudod, egyetlen gyerekük vagyok, úgy tervezték, velük maradok a gazdaságban. Polgáriba negyven öszén azért irattak, hogy legyen „kibeszédem”, de már az első év után soknak találták a költséget, többször betegeskedtem is, így a többi osztályról magánúton szereztem bizonyítványt. Aztán ment a német, jött az orosz meg a csajkamesék. Az öregjeim különösebben nem tiltakoztak, mikor előálltam a középiskolával. Húszéves múltam, mire érettségiztem. Anyám ötvenhárom volt, apám kerek hatvan. Az első nagyobb összecsapásunk akkor kezdődött.

Köszönöm, tölthetsz még, kávé nem kérek, limonádéra szoktam mostanában. Életemben először az érettségi banketten rúgtam be. Te akkor már bölcsész voltál Pesten. A kislányt, akivel akkor jártam, legfeljebb látásból ismerhetted, pedig őt is hazavittem az érettségi bizonyítvány mellé.

Városi volt, először járt falun. Azt hiszem, nekem éppen azért tetszett. Torkig voltam már azzal a gőzzel, amit körénk, „népi származékok” köré fújtak. Főleg az háborított fel, ahogy sokan visszaéltek vele. Na, mindegy, Ilus véletlenül „szolgabíró-csemete”-ként látta meg a napvilágot. Értelmes lány volt, mindig színjeles, ragadt belőle valami rám is. Nevetni fogsz: a népi írókkal valójában ő ismertetett meg. És – magyarázta Illyés szavaival – nem az számít, honnan jövünk, hanem az, hogy hová megyünk. Hát igen... Apám az orosz hadifogságról mesélt neki, anyám tegezni sem mert. Nekem annál többet panaszkodott. Hogy Ilus későn kel, nem segít semmit, csak a saját tányérját mossa el, azt is, mielőtt belemerné a levest.

– Mit pimpáskodik?! – hadonászott anyám a ház végében. – Inkább azon járna az esze, való-e így elcédáskodni egy fiús házhoz!

Meghallotta, azonnal elutazott. Másnap utána mentem, be sem engedett, az anyja adta ki az utam.

Odahaza júliusban kezdtünk beszélgetni a jövőmről.

A házasságról könnyen lemondtam, csak arról nem akartam hallani, hogy otthon maradjak. Az állatorvosira iratkoztam, ebbe lassan bele is törődtek. Ösztöndíj, kollé-

gium, nem kellett fizetni semmit. A problémáim akkor kezdődtek, mikor apám rákerült a kuláklisra.

Közönséges eset, százával volt akkor ilyen az országban. Mindegy már, hogyan, apám félévi börtönt kapott. Pedig naivul azt hitte, egy emberöltőnyi munka mindenkör olyan bizonyíték lesz mellette, amihez nem férhet kétség. Nem csodálom, hogy valakinek visszabeszélt, s azt sem, hogy egyik szemével fizetett érte. Fehér kötést hordt rajt ma is, anyám mossa naponként. Engem azért nem vágtak ki a főiskoláról, mert nyilatkozatot adtam, hogy szakítottam velük. Titokban, igen ritkán jártam haza, éjszaka. Egyszer valaki besúgott, repültem a kollégiumból, megvonták az ösztöndíjamat is.

Apám alig szabadult, a tanács újra belekötött.

Akkor szervezték a téeszcsét, az öreg felfüggesztett börtönt kapott. Mikor találta nála egy hordó elásott bort, anyám könyörgésére a börtön helyett a csoportot választotta. Az adótartozását persze nem engedték el. Én alkalmi munkákkal kerestem egy kis pénzt, felét mindig hazaküldtem. Ötvenegyben feleségül vettem egyik évfolyamtársamat, mert a házások elég jó ösztöndíjat kaptak. Az öregek adóját törlesztgettük vele. Zsuzsa imádott – szülés közben halt meg –, a lányunk most hetedik. Akkor én két tárgyból megbuktam az államvizsgán, aztán kineveztek az Alföldre, körzeti állatorvosnak. Ide, a városba az ellenforradalom után kerültem, népgazdasági érdekből helyeztek a tanács mezőgazdasági osztályára. Sok volt korábban a szabad időm, kísérleteztem ezzel, azzal, a szaklapok is fölkapták a nevemet. Te akkor már itt tanítottál. Tudom, közeli barátok sosem voltunk, de az ember a falubelijét számon tartja.

Jó, tölts még egy pohárral!

Érdekes, otthon alig találkoztunk, de mindig hallottam rólad. Öt éve nősültem újra, a kisfiunk most múlt három. A szüleim bolondulnak érte, nála csak engem szeretnek jobban. Anyám – említettem – nem valami dolgos, elhanyagolja a háztartást is, de ha kell, a legdurvább munkát is elvégzi a határban. Érdekes, hogy főzni nem tanult meg. Apám megszokta, de mostanában ezt is szemére veti. Semmiségek miatt összekapnak, ölik egymást naphosszat. Tavaly a rádió mellé vettem nekik egy tévét, nem tudják megtanulni a kezelését. Persze, azért nem unatkoznak. Fél hold szőlő, részeskukorica, apám vasárnaponként az éjjeliőrt helyettesíti a téeszben. Mert öt éve nem tag, öregségi járadékos. Havi kettőszázhatvan forint. Anyámnak meg negyven, házastársi segély címén. Van tehénük, és évenként egy disznót hizlálnak nekünk is. Csak úgy, ingyen. Azt hiszik, ez jár a gyerekeknek.

Tavaly próbáltam elhozni őket, véglegesen. Nem hozzánk, a feleségem szülőfalujába. Közel van, tíz kilométer. Anyám jött volna, apám sem ellenezte, amíg tette nem került volna a sor. Akkor megmakacsolta magát:

– Innen csak a temetőbe, oda is csak, ha visznek!

Kéthavonként megyek haza, ők várnak minden héten. Szeretik a feleségemet is, ritkán találkoznak. Márta ért a nyelvükön, de látom, reszket, hogy egyszer magunkhoz kell őket venni. Durván hangzik, tudom, de az életünk fölfordulna fenekestől. Két szoba összkomfortos a lakásunk, hiába szeretnék nagyobb, nem zárkozhatnánk el. A mi életmódunk mellett viszont ők unják halálra magukat. És nem a városban, a lakásunkban sem tudnak eligazodni. Anyám otthon feltalálja magát, naphosszat a falut járja, nálunk a szobából az előszobán és a konyhán át nem talál ki a vécére. Hol a folyosóajtót fessegeti, hol a spájzba nyit be, keresgélés közben feltárta már a gázóraszekrényt is. Legtöbbször azonban a hálószobánkba keveredik, és elkezd beszélgetni, hiába szeretnénk aludni. Csakhogy mi lesz, ha komolyabban megbetegszik valamelyik? Legalább ne mérgesedett volna el úgy közöttük a helyzet. Mondtam nekik sokszor, élhetnének, mint Marci Hevesen, csak képtelenek rá. Esténként apám kettét görnyedve jár haza, mert mindenfélét összevállal. És ahogy most a télen találtam őket...!

Kivételesen nem vártak, aznap kaptak tőlem levelet. Szombat délután négy óra lehetett, halkán lépkedtem a folyosón, a konyhaajtó zárva. Benézek a szoba ablakán, vetetlenek az ágyak. Félhomály volt, soká vettem észre a párnák gyűrődésében a fe-

jüket. Először azt hittem, unatkoztak. Megkocogtattam az ablakot, jött apám, szemén az elmaradhatatlan kötés, homlokán vizesruha.

– Hát magával mi történt?

– Én még csak, hanem anyád! – intett a fejével.

Rontottam be, metsző hideg a szobában. Anyám rosszul hall, a szeme csukva volt, csak az orra ágaskodott a párna közepén.

– Mért nem irtak, hogy betegek?! – álltam egyik lábamról a másikra. Apám már lefeküdt, könyökére támaszkodva nézett rám.

– Anyád akart írni, lebeszéltem. Mindig annyi a dolgotok! Meg aztán mit tudnátok segíteni?! Majd az idő!

– De ilyen dermesztő hidegben? A pohárban befagyott a víz!

Anyám hangja is megjött, és nehézkesen lecsúszott az ágyról:

– Nincs egy darab tűzifa már harmadik napja. A dög érné el a gépész Burjánt, elromlott a csettegője. Én meg apáddal nem tudom húzni a fűrészt, megpróbáltam.

– Dehát mi történt?! – nézek rá, mert nem tudott kiegyenesedni.

– Semmi, na, majd elmúlik. A sonkákat szedtük le a kéményből, a létra mellé léptem. A kupám vágtam meg nagyon, és nem tudom, hogyan, az ágyékom nyilallik. Apád föltett az ágyra, keresztanyád volt már itt.

– Orvost, azt nem hívtak?

Csend volt egy darabig, anyám törte meg:

– A régi doktor nem megy ki a lakásból, másik meg addig nem tud ideköltözni. Dehát mit mondhatna? Pihenjen, elmúlik. A kisgyerek – tereli másra a szót –, miért nem hoztad el?

Választ nem várt, tudta anélkül is. Kinyitotta a kászlit, kenyeret vett elő, de enni nem volt kedvem.

– Hát édesapám?

Feje a párnákba süllyedt, anyám válaszolt helyette:

– Ja, apád? Ónososó volt valamelyik éjjel, reggel nem figyelt, elcsúszott, kiszakadt a bekecse is, amit még a csoportban iratott. A Márta hogy van?

Anyám a diványra ültetem, kimentem fát keresni. Sehol egyetlen darab! Méteres hó az ólak előtt, a tyúkok zárva, szerencsére a hízókra már nem volt gond.

Éjjel forrónak találtam a jéghideg ágyat.

– Meddig maradsz? Egy pár napig nem lehetne? – szólt anyám, mikor reggel mosakodni kezdtem.

– Mit jajgatsz? – torkolta le apám. – Más dolga talán nincs?! – És úgy nézett rám, mintha tényleg tudná, mi a dolgom.

A favágásnak evés után akartam nekifogni.

– Mi az istennek?! – legyintett apám. – Eltakart mindent a hó, a nagyfűrész meg hasznavehetetlen.

Kerestem egy vasdarabot, azon kalapáltam meg a fogait. Csak úgy, találomra. Aztán a hó alól előkerült néhány hasáb, nekiláttunk. Mert kijött apám is, hiába mondtam, a kézfűrészsel boldogulok magam is.

Csenben húztuk, ritkán szoktunk beszélgetni. A fűrész táncolt, akadozott a foga, egyetlenül hajtogattam ki. Apám csóválta a fejét, és kissé előrehajolva figyelt a munkára. Látszólag nem fárasztotta, én alig pihegtem, mire megszólalt:

– Valamikor nem így képzeltem.

Tudtam, mire céloz, mit válaszolhattam? Az elemi óta minden tanulásomat ellenezték, mégsem akadályozták meg soha. Állítom, apám az iskoláim nevét sem jegyezte meg. Legnagyobb örömük lett volna, ha valamiért kirúgnak. Anyám az érettségi ballagásra eljött, egy oszlop mellé húzódott, sírt, és hallgatta a búcsúbeszédem. Márta a doktorrá avatásomra is elcipelte, hívtuk apámat is, ő nem jött. Azt elvárták, hogy a nagyobb munkákhoz hazamenjek, néha családotól. Valahogy ezt én már meg is szoktam.

Izzadtam, a kezem fázott, apám hangja vágott újra a fülembbe:

– Az állami gazdaságból elment az állatorvos. A harmadik! Olyant szeretnének, aki gyökeret tudna itt verni.

Hallgattam. Ismertem Márta álláspontját, a gyerek miatt az ő szüleire vagyunk utalva. Hát... szociális otthonba nem dughatom az enyémeiket sem, bár ez nagy divat lett mostanában.

– Édesapám, ha mégis eladnák a házat...! Tudja, az anyósoméknál kisebbet vehetnék. A kertbe szőlőt telepíthetne majd.

Arcán megcsúszott a kötés, a fűrészt tovább húzta. Úgy tűnt, a lassan szaporodó kuglikat nézi, én tudtam: gondolkodik, mit mondjon.

– Dőre beszéd – szolt nagysokára. – Itt a magam gazdája vagyok, amint csinálom, úgy veszem hasznát. Csak anyád volna más! – sóhajtott.

Ettünk valami ebédfélét, fűrészeltünk tovább. Keserves munka volt, majd leszakadt a kezem. Pihenésképpen fölaprítottam a kuglikat, addig apám a fűrész fogait mustrálta. Ki-kicsoszogott anyám is, láttam, mondani szeretne valamit. Mikor apám elment a ház mellé, odahajolt a fülemhez:

– Vállalt feles kukoricát, cukorrépát is akar. Csúfot űz belőle a falu. „Na, mi az, öreg, maga is piros csizmát akar?!” Ilyeneket vágnak a fejéhez. Okvetlen beszélj velem!

Mit beszéltem volna, úgyis hiába. Elpusztulna rögtön, ha nem hinné, hogy neki még feladatai vannak. Pedig a haláltól sem fél. Hányszor mondta, őszintén:

– Nincs más kívánságom, munka közben szeretnék fölfordulni. A szőlőben vagy a barázdában.

A szőlő...!

Hát ez külön szám. Sohsem tudják megbocsátani, hogy felét nem írtam a nevemre. Kevesebb lenne az adó. Anyám sem bánná. Jómúltkor ő is borügyben állított be hozzánk. Mire a munkahelyünkről hazaértünk, összejárta az egész házat, érdeklődött, nem tudja-e valamelyik szomszéd, hol van az ő Jóska fia. Mert bizony... – és elmesélte, mi járatban van. A feleségem egy hétig hajnalban szökött ki a házból, és sötétben járt haza, mert úgy érezte, mindenki rajtunk röhög. Persze, valami igazság lehetett benne, mert anyám összejárta olyan lakásokat is, ahol látásból, vagy úgy sem ismertek bennünket, hát mulattatta őket a „falusi néni” fura nyíltszívűsége. Azt mondanom sem kell, hogy meglátogatásunk igazi oka nem borügy volt. Valamiért megint összekapott apámmal, „azt a kis aprót is olyan régen látta”, fogta magát, jött. Később hallottam meg, hogy egy mozdony elől valami vasutas rántotta el, mert ment keresztül a sineken, toronyiránt. Mit tehettem, szabadságot vettem ki, elvittem a kisunokájához.

Róla beszélt otthon is, amint fűrészelés után apámmal bementünk a szobába. De ahogy az öreg kihúzta a lábát, sűrű sóhajok közt témát váltott:

– Jaj, fiam, több telet nem szeretnék így tölteni. Ezek a hosszú éjszakák...! Ha meg átmegek egy kicsit valamelyik szomszédba, apád már morog:

– „Hol az istennyilában bújkál ez megint?” Ha meg otthon vagyok, ülhetek, mint egy kuka. Ő olvas, én nem varrhatok folyton. Fölkapcsolom, igaz, a Szabó családot, a mesét, meg az esti krónikát, de az sincs állandóan. És nem értem felét sem. A fülem sem igazi, meg amúgy is összeviszsa csinálják. Apád?! Dehogy olvasna hangosan! Én meg a bötüket nem látom, hiába próbáltam már ötven ókulát. Vittél te is a szemészetre, annyit ért, mint döglött lovon a patkó. Időkör, ilyesmit mordott az orvos. Pedig hány magamfajta meglátja a bötüket az újságban! Mit csináljak? Elevenem nem bújhatok a földbe. Meglennék a sarokban is, abban a szép, meleg lakásokban, úgy sincs otthon napközben senki, ti meg csak fizetitek a fűtést...

Látom, sietnél már, pedig az igazi még hátra van.

De most hadd kérjek én egy stampedlivel!

Na, elég az hozzá, hogy a múlt héten már azt hittem, leülepedtek otthon a dolgok, mikor expresszlevelet kaptam anyámtól. Könnyörög, rohanjak, mert apám lemondta a téesz-járadékát, és visszaállt rendes tagnak. Olyanformán indokolta, hogy nem szorul ő senkire, amíg mozogni tud. Meg a járadékból úgysem tudna dísznókat hizlalni – arra való az csak, hogy befogják vele a paraszt száját –, a ház vakolata is több helyen lemállott, új kerítés is kellene.

Hát... látod, ilyenek!

Csillagnézők

*lovak nyihognak csillagok
a végtelen-tág füstházában
kiáll egy kéz egy arc ragyog
emlékeim
ennem és innom adatok
szobámba befalaztatok
hogy áradtatok szólitatlan
valaha-május lombzene virág
most
kék utak nyílnak városok
jegenyék csúcsán csillagok
ívelnek át
és mi az örök csillagnézők
itt állunk sugarasan
tudva hogy ember ember fia lesz
bár ordasként karmot-növeszt
örökli félmillió
év mindent-élni-akarását
és hite-fosztva
letépvé megtaposva
kivár ha kell új millió
évet
egy örökzöld virágzást*

De függőleges léte

*átmegy a szobán lehajol
árnyéka megadja magát
de függőleges léte oly
erővel lendíti tovább
mint aki csillagképeket
szemelt ki végső megérkezésül
törölget fát aprít a tűzre
hogy világ legyen a kevésből*

*törölget fát aprít a tűzre
és nem menekül a magányból
fölötte füst a messzeség
szemében fölgyúlt erdő lángol
és lesz a léte végtelen
fölordódik füvekbe fádba
hetven évének zuzmarája
csillámlik minden ághegyen*

Bár a világ közömbös

*Dolgozom
mint a víz
mint az egymás mellé rakott kövek
mint a szél
amikor lától-fáig
röpteti a virágport
s mint a virág
ha szélben imbolyog
tudatosan vagy ösztönösen
oly mindegy
csak az eredmény fontos*

*Elődeim is elmesélték
hogy a világ közömbös
hát megalázkodtak
és fölfuvalkodtak
kétségbeestek
és harcra buzdítottak*

*örökéletem jósoltak maguknak
sirt a nemzetnek
balvégzetüknek formát
de közben ettek ittak
piszkos kis szerelmekbe estek
s kevéske pénzüket
megkisérelték jól beosztani*

*Szeretem őket!
hozzájuk van legtöbb közöm
a történelemből
s bár a világ közömbös
ők készítették elő utamat
hogy dolgozhassam
mint a kövek
mint a szél
s mint a virág
ha szélben imbolyog*

KAPOSI KÉPZŐMŰVÉSZETI LEVÉL

Kaposvár: „Somogyország fővárosa”, megyeszékhely, ötvenezer lakosú város... Aki képeket jön nézni, eszébe jut Rippl-Rónai, s talán ki is ballag a Róma hegyi házhoz. Az emlékek közt kutatva még Bernáth Aurél könyvének, az *Így éltünk Pannóniában* néhány szép lapjára akad – a régi, „földszintes”, világháború előtti Kaposvárról. Akkor járt itt Ady, Móricz Zsigmond, majd később Szabó Lőrinc. 1919 májusában Rippl-Rónai egy Móricz Zsigmondnak adott interjúban melegen üdvözlöi és „nagyon üdvös gondolat”-nak nevezi a somogyi művésztelep felállítását, s tudunk róla, hogy a mosdósi Pallavicini kastélyban rövid időre meg is nyílt a festőiskola. Somogy múltjához tartozik még Zichy Mihály (Zala), Kunffy Lajos (Somogytúr) neve, de a megye képzőművészeti élete sosem emelkedett arra a rangra, hogy „irányt”, „iskolát”, önálló szint jelentett volna a magyar piktúrában. Itt ma sincs művésztelep, időszakos sem, a nagy mesterek halála pedig a rangosító nevektől is megfosztotta az itt élő művészeket.

Mit tehet ilyenkor egy város, egy múzeum, ahol még a múlt emlékeanyagának a bemutatására sincs elegendő terem, ugyanakkor nem akar lemondani arról, hogy élesztője és segítője legyen a megye mai művészeti életének? Visszahívja Somogyból elszármazott fiait, kezét nyújt az erősebb, rangosabb testvérek, s természetesen hűséggel tovább őrzi és ápolja nemes hagyományait. Aki ez év nyarán megfordult Kaposban, mindhárom lehetőségre szép és sikeres példát láthatott.

VARGA HAJDU ISTVÁN KÉPEI

1947 nyarán, a főiskolások szigligeti művésztelepéről egy fiatalember gyalogolt át Badacsonyba és kopogott be Egry József házának ajtaján. Varga Hajdu István. Hóna alatt egy köteg kép, az elmúlt hónapok legjobbának vélt munkái. Ekkor találkozott először a fiatal festőnövendék és a magányosan élő, akkor már jelentős – ma már tudjuk: csaknem befejezett, s azt is tudjuk: páratlanul értékes – életművet maga mögött hagyó művész. Varga Hajdu két nyarat, nyolc hónapot töltött Egry közelében, s a kölcsönös rokonszenv és szeretet emlékéit néhány szép dokumentum, Egry pár levele és Varga Hajdu egy későbbi tanulmánya (*Jelenkor*, 1961. 5.) őrzi. Egry így intette a fiatal festőt: „Sajnos, nagyon sok kellemetlen nem kívánatosat kell fölszednünk azért, hogy az értéket megtaláljuk.” Varga Hajdu pedig így vall emlékezésében: „Ezek a nyarak voltak az én igazi „egyeteim”. Jóska bácsit, az embert és a művészt egyaránt mesteremnek, példaképemnek tekintettem.” Persze ahogy Egry nem volt élénk pedagógus alkat, nem volt „mester”-típus (főiskolán sem tanított soha), ugyanúgy Varga Hajdu sem vált tanítvánná, Egry művészetének valamiféle folytatójává, követőjévé. Egrytől elsősorban magatartást, művészi etikát tanult: hűséget a fölismert eszmények mellett, s kitartást a munkában minden körülmények között.

Szüksége is volt tehetségének erre a tanításra... Szülei barcsi parasztházában akad fönn a tekintete először a népi cserepek szépségén... Lakatossegédként dolgozik a fővárosban, amikor festeni kezd... Napi munka mellett érettségizik, éjszakai szolgálat után látogatja a főiskolát... A könnyű festői sikerek, olcsó megoldások éveiben visszahúzódnak... Az elmúlt tíz esztendőben azonban közönség elé kerülnek munkái, több sikeres kiállítása volt a fővárosban... Kenyérkereső munkája ma is nyomdász-növendékeket tanít rajzolni.

Varga Hajdu átélte sok „kellemetlent”, „fölszedett sok nem kívánatosat”, de Egry tanítását jól megjegyezte, s ezért az értéket is megtalálta. – A kaposi kiállítás csak-

nem negyven képe a fölhasznált anyag szerint háromféle: olajpasztell, tus és tollrajz-monotypia. A képi megformálást tekintve alakos kompozíciót és nonfiguratív alkotást egyaránt találunk a falakon. De sem az anyag, sem a képkalkotás nem von határt az életmű darabjai közé. Művészetének közös vonása, hogy az ecsetet, a tollat, a zsírkrétát egyaránt képkalkotó szándék vezeti a kezében és nem a valóság másolása. Ezt leginkább éppen azokon a képein figyelhetjük meg, amelyek fölismerhető tájat, alakot ábrázolnak. A virág, a fa, a domb, az emberalak csak motívum, csak nyersanyag számára. A természetábrázolás mértánias jelleget kap nála, akárcsak a népművészetben, a pásztorfaragásokon, a népi cserépedényeken. Nem véletlenül hivatkozott a műkritika Varga Hajdu képeiről szólva már erre a rokonságra. Éppúgy, mint a népművészetben, Varga Hajdu képein sem tudnánk megnevezni, hogy milyen virág vagy madár látszik a képen. *Különös növények, Madártríz, Agak között* – olvasom a képek alatti feliratokat.

Tusrajzain három vonaltípus uralkodik: a sűrűn egymás mellé húzott párhuzamos egyenesek; a visszahajló, önmagába visszatérő kör- és csigavonalak; valamint a hullámzó vonalak, a legömbölyített ujjakká, levelekké változtatott formák. Itt a vonal: a tömeg felbontása. És a három típussal – az egyenessel, a körrel és a görbével – jóformán a vonal, a rajz összes lehetőségét végigpróbálja, s a természeti (alakos) és a geometrikus (absztrakt) ábrázolás átmenetének végtelen lehetőségét kísérletezi ki.

Varga Hajdu István nemcsak magas vonalkultúrájú, hanem roppant színérzékes művész is. Ez utóbbit főként olajpasztell képein figyelhetjük meg: itt a foltok, a színek viszik a szót. Emlékezők, belső látomások kivetülései ezek a képek, szorongással vannak tele (*Rácsos kompozíció, Színek rácsok között, Csendélet hideg színekkel*). Domináns színük a sárga (*Sárga táj, Őszi színek*) – kevés kiállításon látni ennek a „lenézett”, többnyire csak kiegészítésre használt színnek ilyen gazdag változatait, tüllel és fénytel telt, beszédes mudulációit.

Varga Hajdu művészete lírai tartalommal gazdag, érzelmileg változatos művészet: belső izgalmat, lelki feszültséget kelt. Derű és szorongás keveredik benne, átéli a rajz örömeit és a rémülettel való találkozást; formákban és színekben mondja el hitét a szépségben és küzdelmét az apokaliptikus látomásával. (*Rémület, Apokaliptikus – képcímei.*) Dekoratív művészet, de túl is mutat a pusztá dekoráción: vizuális élményt ad, emberi tartalmakra döbönt, érzelmi gyarapodást nyújt.

DISKAY LENKE MUNKÁI

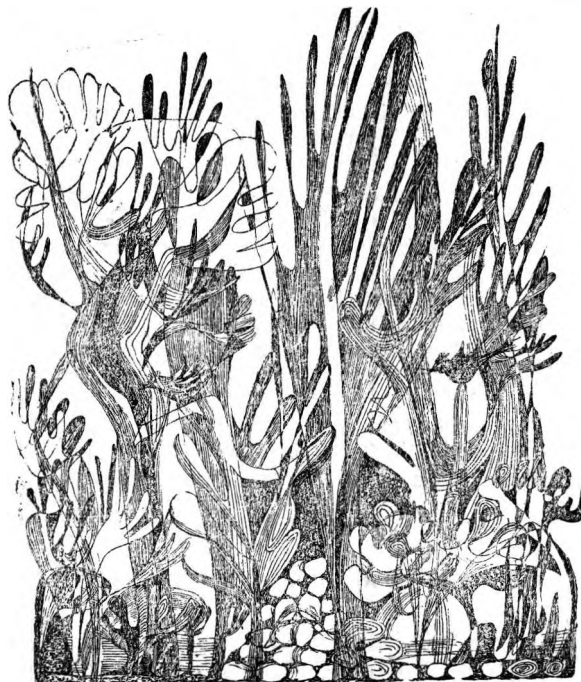
Varga Hajdu István kiállításával egyidőben, képeinek szomszédságában feleségének, Diskay Lenkének munkái, színes fametszetei és ex librisei fogadják a látogatót. Aligha volna érdekes e familiáris kapcsolat említése, ha mindjárt az első pillanatban nem azt kellene hangsúlyozni, hogy mennyire egyéni, autonóm, külön világ Diskay művészete. Nem szorul mentségre, támogatásra; teljesen egyenértékű, önálló művészet. Tehetségének kibontakozását nem nyomja el, nem homályosítja el a családi kapcsolat, az, amit a szomszédos termekben láttunk. Egyaránt elválíik képeik anyaga, témavilága, megformálása. Ami mégis összeköti képi világukat: a magyar népművészettel való rokonság. De még ebben a rokonságban is az eltérések a jellemzőek. Mert ha Varga Hajdu képei a pásztorfaragások keménységére, a népi díszítőművészet „férfias” vonásaira emlékeztetnek, akkor Diskay színes fametszetei a népi szöttekkel, hímzésekkel tartják a kapcsolatot. Bájj, kedvesség, életöröm önti el ezeket a lapokat. A természet és a természetben élő ember derűs arca néz ránk e képekről. Madarakat, halakat, kagylókat metsz ki fából, a hónapok jelképeit formálja meg nyomatain. A természeti széptől persze hosszú út vezet a művészi sépig. Diskay nemcsak az anyag (a fa és a linóleum) ellenállását győzi le, hanem át is költi a látványt, egyéni élményeinek a kifejezésére használja föl. A metszetet, a nyomatot szívesen szokták némi lebecsüléssel alkalmazott, sokszorosítható művészetnek nevezni. Diskay az iparművészet műfajain belül is formateremtő művész. Színes fametszetei teljes,

képi értékű alkotások. S az alkalmazott grafikát, az ex librist is az önálló kép irányába fejleszti.

Érdekes művészet a színes fametszet. Itt van például Diskay *Bőség* című képe. Már mérete, alakja meglep: 70x42 centiméter. (Sőt ennél nagyobb, az egy métert meghaladó szélű lapok is vannak a kiállításon.) Hogyan rendezi át a teret? Hogyan él a szabadsággal és a kötöttséggel, melyet a négyzet, a sík lap és a szélek kínálnak és megszabnak? Van a képnek egy alapformája, középkori szárnyasoltárokra emlékeztető tagolása. Ívek, félkörök, a hold és a nap fogják össze lent és fent a képet, középpütti nőalak, ruháját figurák díszítik. A képet aztán több rétegre, síkra bontja föl a művész, s két-három szint rak föl a lapra. Az alapszínek általában világosak, s erre simulnak a sötét tónusok. Hogy két egymásra nyomott szín milyen harmadikat ad ki, mindig kiszámíthatatlan. A véletlen, a játékoság is szerepet kap így az alkotó műhelyében, s a sokszorosítható nyomatok is több megoldást, variációt eredményeznek.

Diskay Lenke nagy szín- és formakultúrájú művész, mesterségbeli tudás, egyéni invenció jellemzi lapjait. Szívesen tér vissza kedvelt motívumaihoz, ezeknek összes lehetőségét kihasználja, metszőkésével, tollával legmélyükig hatol. Ezúttal a fametszet és az ex libris műfajában láthattuk eredményeit. Azok közé a művészek közé tartozik, akik visszaadják az alkalmazott művészet, az iparművészet rangját. Terv és kivitelezés ugyanazon az asztalon készül nála, számára a műterem nem atelier, hanem műhely. Képei közt úgy érezzük, mintha gót katedrális ívei közt járnánk. Metszetei azt a kor idézik, amikor mesterség és művészet, hasznosság és szépség nem váltak el egymástól.

VARGA HAJDU ISTVÁN rajza

A „két szomszédvár” legjobb művészeit – számszerint tizenkilenc alkotó csaknem hetven képét – látta vendégül egy hónapra a kaposi múzeum négy kis kiállítási terme. Találni-e valami csomósodási pontot egy ekkora és ilyen változatos anyagban? Lehet-e valami jellemző és elhatároló vonást fölfedezni alkotók és képek közt, amikor a rendezés demokratizmusa a képek elhelyezésekor nemcsak a lakóhelyet nem vette figyelembe, de néha egyetlen alkotó képeit is két különböző falra tette? Pedig effajta vizsgálódásra, a rokon és eltérő jegyek megrajzolására, az összehasonlításra leginkább az ilyen csoportos bemutatkozás kínálja az alkalmat.

Az elnagyolás veszélyével, a hipotézis kockázatával alighanem ezúttal is el lehet végezni egy ilyen „fölmérést”. S amint a térképcsínálás is a tájolóssal kezdődik, e képek között is az „égtájak” kijelölésével, a hagyományokhoz való kötődés vizsgálatával kellene kezdeni a tájékozódást. A két város művészeinél két különböző – ugyanakkor mélyen rokon – „hatás” tapintható ki. A kaposiak – épp legjobbjainknál figyelhető meg – mintha Rippl-Rónai gazdag szín-költészetét folytatnák, persze áttételesen. Szabados János papírmetszetein és Szekeres Emil festményein érzem ezt, de Honty Márta népi hangvétellű tusrájzainak rokonságát is megtalálom Rippl-Rónai sokoldalú érdeklődésében, kerámiadisztésein. A pécsiek „hagyománya” frissebb, fiatalabb, a mester közöttük él: Martyn Ferenc. A puhább, a kevésbé ellenálló, példákhoz és mesterekhez jobban tapadó festő – például Soltra Elemér – sem vonhatja ki magát művészetének szuggesztív hatása alól, de a karakterisztikusabb, egyéni csapásokat kereső alkotók is – például Bizse János, Lantos Ferenc – szívesen tanulnak tőle. Persze távol állunk még attól, hogy akár egy kaposi vagy pécsi „iskoláról” beszélhetnénk, hiányoznak az együttélésnek azok a feltételei, amelyek például Vásárhelyen megvannak, s hiányoznak nagyobb számban azok a súlyos, erőteljes, önálló festőegyeniségek, akik például Szentendrén megfordultak. A két város festőit ugyanakkor több közös vonás is jellemzi: már a „minták” rokonsága okán is. Mindenekelőtt a mesterség szabályainak az ismerete, a formakultúra, a könnyű megoldások kerülése. Van, aki jobban tapad a látványhoz, van, aki a természet tárgyaival semmiféle kapcsolatot nem tart képein, a művészi önkifejezés igényét azonban egyformán parancsolónak érzik, a képben nem a látvány másolását, hanem a valóság újjászületésének, új valóság megteremtésének a lehetőségét látják.

Szívesen figyeltünk föl Szabados János talán komor, nyomasztó hatású, de eredeti hangú képeire, Szekeres Emil szögletes, vagy eső-szerűen sávós, vagy legömbölyített foltokból épülő festményeire, melyeket a színek öröme és harmóniája tart össze (tusrájzai már kevésbé tetszettek), Honty Márta gazdag fantáziával megáldott, a vonal szeretetétől áthatott népi hangulatú lapjaira. Martyn Ferenc két képterve a kész mű szuggesztivitását előlegezi; Joyce-illusztrációi a művész legjobb képességét mutatják e műfajban is. Lantos Ferenc tusrájzai játékos képzeletre vallanak: a véletlennek, az ösztönösnek nagy teret hagy képein, s emiatt néha még kiforratlannak látszanak azok. Zágon Bertalan groteszkre hajló képzelete, precíz vonalvezetése jó illusztrátori képességet sejtetnek; Csizsár Elekről, Ungváry Károlyról is gyanítható ez, kár, hogy keveset láthattunk tőlük. Sajnáljuk, hogy Takáts Gyulát, a kiállítás igényes rendezőjét e tiszte távoltartotta a szerepléstől: a kaposiak élvonalát erősíthették volna munkái.

LASZLÓ GYULA KÖNYVE VASZARY JÁNOSRÓL

Néhány esztendeje egy művészeti aukción még meglepően alacsony kikiáltási áron találkoztam Vaszary János néhány szép akvarelljével. Az elmúlt években aztán hirtelen megnőtt nevének „ázsiója”, s munkái szinte teljesen eltűntek a művészeti „piacról”. A század első harmada festői mozgalmainak újraértékelése során odakerült a legrangosabb nevek mellé, s nem ok nélkül emlegetik Rippl-Rónaival együtt.

Vaszary művészete is lehetőség volt európaiság és magyarság szintézisének megte-remtésére. Félévszázados pályája az örök megújulás és átváltozás példája. „Kevés fes-tőnk pályája mutatott akkora és oly sok elkanyarodást, mint az övé” – írta róla Lyka Károly. Kezdi a müncheni realizmusnál, megéri a naturalizmus, legtartósabban ta-lán a francia impresszionizmussal jegyzi el magát, de vonzódik az avantgard irány-zatokhoz is. Egyaránt megfesti a pihenő falusi búcsúsok népi életképét és a világáros mondén alakjait, a strandok vibráló fényeit. Nem is tudom hirtelen, hogy ez a sok-féleség, a folytonos alakváltás a művészi tökéletesedés igénye-e nála, avagy a puhább, a tanárosabb egyéniség sajátja, azé a művészé, aki magához asszimilált a világból mindent, csak épp önálló hangjára nem talált? Vaszary szavakban hangoztatott igé-nye a haladás volt, az egyszer már elért eredmények másolása helyett új tartalmak és kifejezési formák megragadásának szükségességét hirdette. „A mai művészetnek sokszor több köze van egy lokomotívhoz, mint Rafaelhez” – mondta. Vaszary hosszú évekig volt főiskolai tanár, s mint a tanítványok emlékezete megőrizte: jó tanár volt. De talán éppen a mindent megérteni akarás igénye, az újra és a változásra való foly-tonos odafigyelés, a lemaradástól való félelem nem hagyta legmélyebb lelki tartalmai-nak érvényesülését, akadályozta a magáralálást, az eredetiség kibontakozását.

A kaposvári születésű és a Balaton déli partján elég sokat dolgozó Vaszary szá-zadik születésnapjára tavaly a Rippl-Rónai múzeum szép emlékkiállítást rendezett, és most ismét a somogyiak kínálnak alkalmat Vaszary művészetéről a tőprengésre. A Somogyi Almanach kilencedik számaként ugyanis napvilágot látott László Gyula könyve *Vaszary János emlékezete* címmel. Ez a Kaposvárrott, Kanyar József szerkesz-tésében megjelenő könyvsorozat már eddig is több kiadvánnyal keltett figyelmet (Em-lékezések Rippl-Rónai Józsefre, Vikár Béla somogyi kapcsolatai, Takáts Gyula iro-dalmi és művészeti tárgyú tanulmányai, Illyés oratóriuma stb.), s ezúttal is úttörő

VARGA HAJDU ISTVÁN rajza

vállalkozás mecénása lett. László Gyula ugyanis nem a művészettörténet kitaposott útját járja: eredeti módon, újfajta megközelítéssel, mondanivalójának egyéni megszerkesztésével adja elő gondolatait. Mindenekelőtt magát Vaszaryt hagyja beszélni: bőven idéz a *Pesti Napló*ban megjelent cikkeiből (ezeket egyszer talán érdemes volna könyvben is kiadni), megszólaltatja a kortársakat és a tanítványokat, Barcsay Jenőt, Hincz Gyulát, s ehhez köti személyes emlékeit és megfigyeléseit. A tanulmány külön értéke az a tiz képelemzés – meditáció Vaszary képei előtt –, melyben a művész egész pályáját sikerült – ha vázlatosan is – megrajzolni.

A dokumentumoknak ez a gazdag áradása különösen értékessé és eredetivé teszi a könyvet. Újból igazolódik, hogy a festők általában az író tollat is kitűnően forgatják: Vaszary roppant szemléletesen, tömören, szellemesen fogalmaz. Ugyanakkor gyanunk is fölébred: ez a gazdag publicisztika mintha nem mindig lenne összhangban a képekkel, mintha Vaszaryban az elméletirő sokkal eredetibb, merészebb, a modern művészeti irányok megértésére hangoltabb lenne, mint a művész; mintha a képek nem mindig fődnék a szavakat. Értékesek Vaszary elméleti fejtegetései, nemcsak művészettörténeti becsük, hanem ma is kamatoztatható pedagógiai hasznuk miatt. A festő rangját azonban nem elméleti írásai, publikációi, hanem a képekben elmondott vallomás hitelesíti. Így László Gyula könyve – közvetve – gyanúnkat igazolja: Vaszary bravúros technikájú, lehetetlen feladatot nem ismerő festő volt, de a fölszabadító indulat erejét, a belső izgalmak, látomások szuggesztivitását nem hagyta vásznain kiáradni.

DISKAY LENKE rajza

KIÁLLÍTÁSI NAPLÓ

IV. BALATONI NYÁRI TÁRLAT

A kétévenként megrendezésre kerülő balatoni nyári tárlat is belépett a kiállítás-monstrumok sorába. Csaknem másfélszáz alkotó háromszáznál több műve sorakozott fel a nyáron a keszthelyi Balatoni Múzeumban rendezett IV. Balatoni Nyári Tárlaton. A rendezők – Baranyi Judit és É. Takács Margit – munkáját csak dicsérhetjük, a lehetőségekhez mérten jó munkát végeztek. Arról azonban már nem tehetek, hogy a kiállítás egyik része (különösen a belépőt fogadó csarnok) zsúfolt volt.

A probléma nem az *elrendezés*ben, hanem a *megrendezés*ben van. Egy nyári üdülőhelyi kiállítást nem szabad ekkorára méretezni. Az előző balatoni tárlatokról írt kritikáiban már jelezte a veszélyt e sorok írója, most megismétli indokait: A tárlat látogatóinak legtöbbször nem a kiállítás kedvéért utazik Keszthelyre. Sokan még a Balatoni Múzeumba sem elsősorban a képzőművészeti látnivalóért mennek be. Üdülők, kirándulók, akik idejük egy részét művelődésre, nézelődésre szánják. Közülük számosan talán először jutnak el (tévednek be?) képzőművészeti kiállításra. Tapasztaltuk már sokszor, hogy az ilyen alkalmi tárlatnézők egy-két termet figyelmesen áttanulmányoznak, a művek százaitól azonban elfáradnak. A tapasztalt, tájékozott műbarátra is inkább leverően, mint lelkesítően hat a nagy anyag. A szakemberek ugyan tudnak válogatni a sok látnivalóban, viszont ők vannak a nézők közt kisebbségben.

Kinek jó ez a helyzet? A nagyközönségnek nem, pedig neki készül a kiállítás. A művészeknek sem, mert műveiket csak futó pillantásra, vagy arra sem méltatják a nagy anyagba belefáradt nézők. A rendezőknek sem, mert munkájuk kevés eredményt hoz. (Annyira arisztokratikus magatartást ugyanis nem engedhetünk meg magunknak, hogy a látogatók reagálását figyelmen kívül hagyjuk. Nem *izlésbeli*, hanem *lélektani* probléma ez.)

A keszthelyi kiállítási helyiségek a képeknek kedveztek, ugyanakkor hátrányos helyzetbe kerültek a szobrok, érmek és plakettek. Különösen fájó pontja volt ez az idei kiállításnak, melyen szép érmeket találtunk csaknem élvezhetetlenül sötét tárlókban és nagyszerű szobrokat rossz világítású zugokban. Mindez nem a rendezőkön múlott. Egyetlen célravezető megoldásnak az anyag csökkentése mutatkozik. Akár úgy is, hogy plasztikát ne mutasson be a tárlat, mert ilyen hátrányos helyzetben való megjelenése kevés örömet jelent a művészeknek is és a közönségnek is. Miért ne lehetne csak képkiallítás a balatoni nyári tárlat? Egy alkalommal esetleg kimondottan balatoni témájú műveket mutathatna be. Lássuk, mit jelent a tó és környéke a mai művészeknek.

A IV. Balatoni Nyári Tárlat sok kitűnő alkotással fogadta a látogatót. (Ezért is vetődtek fel élesen az elhelyezési problémák.) Már említettük a plasztikák értékét. Közülük Németh Mihály Balaton és Bakony című, kicsi méretükben is monumentális formálású kőszobrait kell kiemelnünk. Németh a zárt tömböket lágy tagolással és hullámos redőzéssel bontja meg. Művei ezáltal változatosak, kiegyensúlyozottak, felületi hatásuk artisztikus, jelképeik találóak.

Józsa Bálint – az egyik díjazott – Vacogó című, fából faragott fiú-figurája és R. Kiss Lenke Asszony című szobra a hagyományos, Dabóczy Mihály szép hajlású Anya, Ács József nagyvonalúan összefogott Anyaság és Nemes József háromalakos Pihenő asszonyok című szobra a természeti formákkal szabadabban bánó művészet

jó eredményeit mutatták. Szép kertplasztikák lehetnének Bors István dekoratív kompozíciói (Vízparti formák I–II). Az érmeek között Kiss Kovács Gyula (Faun, Öröm, Szobrok), Ligeti Erika (Álmod örzöm, Szél, Lohengrin), Szöllősy Enikő (Vízparton I–IV.), és Tóth Sándor (Juhász Gyula, Fény) érmei mutattak gazdag plasztikájú, eredeti komponálású formálást. Kívülük Boldogfai Farkas Sándor, Asszonyi Tamás, Szabó Gábor és Sz. Egyed Emma állított ki szép érmekeket és plaketteket.

A grafikák méltatását azzal kell kezdenünk, hogy Csohány Kálmán díjazását itt bemutatott három lapja alapján indokolatlannak tartjuk. Ugyanakkor kitűnő grafikákkal szerepelt Gacs Gábor, Kondor Lajos, Reich Károly, Végvári János és Würtz Ádám. Bármelyikük díjazását indokoltabbnak tartottuk volna. Elmélyült lapokat állított ki Bálványos Huba, Gy. Molnár István, Szinte Gábor, Szurcsik János és Zala Tibor is. Gross Arnold három – már sokhelyütt bemutatott – rézkarccal vett részt a tárlaton. Virtuóz rajzkészséggel készült munkáin az ezerszer ismétlődő figurák, a magafabrikálta műtyürkéek áradata azonban inkább kiábrándító, mint – szándéka szerint – kedélyes és elgondolkodtató.

A festészeti anyagban is sok nagyszerű alkotással találkoztunk. A tárlat nagydíját, az Egry-díjat elnyerő Lóránt János Raposka, Gyárudvaron és Egy malom emléke című festményei komor világot tükröztek. A Raposka csüggesztően monochrom tájában ázótt madarakként gubbasztó emberek, a másik két kép szürkével megfestett merev foltjai visszafogottságukban is szuggesztívek. Somos Miklós – aki szintén díjat kapott – öt festménye a tőle megszokott magas színvonalat mutatta. Érdekes, hogy témáiban hajlik a meditációra és idillre (A szerelem rejtekei, Átváltozások, Változat egy Watteau-témára), ugyanakkor Bene Géza művészetének festői megoldásait alkalmazza (Balatoni jegyesek, Táj). Expresszivitásban, egyéni formálásban kiemelkedő darabjai a kiállításnak Orosz János képei. A XI. Országos Tárlatról elutasított festménye, a Tisza-sorozat II. Nagy László Búcsúzik a lovacska című versének méltó festői parafrázisa. A másik két kép (Nap, Hold, Állatok és Kegyetlen király) jelképes beszéde sem annyira figurális szimbólumok, mint inkább a színek és a síkot hangsúlyozó bontott formák jelképeivel hat, tehát tiszta festészet, igazi művészet.

Az elvonatkoztatásban is a látvány inspirációját mutatják Bartha László képei (Jeges Balaton, A nagy szelidgesztenyefa). Nagyon érzékenyen megválasztott szinkompozíciók, melyek mégis többet adnak a nézőknek, mint a csak dekoratív felületek. Egészen más módon jut el a naturán felülemelkedő világba Udvardi Erzsébet. Tél az őrsi öbölben című képén az ezüst és arany ragasztást vegyíti vékony festékréteggel, jól éreztetve a Balaton téli fényeinek testetlen ragyogását. Akvarelllel készült illusztrációi hitelesen idézik a Balaton és a versek világát. Kurucz D. István Hortobágy című temperája és Vecsési Sándor Dunántúl című olajfestménye nemesen egyszerű eszközökkel jellemez. Csizmadia Zoltán (Télen), Ircsik József (Házsor Márkón), Kokas Ignác (Tájtanulmányok), Kovács Albert (Kikötő), Lieber Éva (Vágtata), Somogyi János (Pincesoron), Stefániai Edit (Mesebeli királyok), Szántó Piroska (Sirály), Tilles Béla (Vörös ház a Szeredkán) és Vágfalvi Ottó (Fák) nevét és művét nem hagyhatjuk említetlenül.

Azzal fejezzük be, amivel kezdtük: az anyag *így* sok. A bemutatás nehézségei következtében sok jó mű került hátrányos helyzetbe, elsősorban a plasztikák. Van már rendszeres grafikai tárlat Miskolcon és kisplasztikai bienállé Pécsett. Miért ne lehetne csak festői seregszemle a balatoni nyári tárlat?

RIPPL-RÓNAI EMLÉKKIÁLLÍTÁS TIHANYBAN

Az 1968-as balatoni nyár ismét nagyszerű képzőművészeti élményt adott azoknak, akik felkeresték a Tihanyi Múzeumot. Az egykori kolostor fehérre meszelt szobáiban Rippl-Rónai József műveiben gyönyörködhetnek a látogatók.

A kiállítás megrendezése nem kötődött évfordulóhoz. A rendezőket, – a Magyar

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Pirossapkás önarckép

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF: Apám és Piacsek bácsi vörösbor mellett

OROSZ JÁNOS: *Tisza-sorozat II. (Nagy László: Búcsúzik a lovacska c. verséhez)*

NÉMETH MIHÁLY: Balaton

Nemzeti Galériát és a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóságot – nyilván az vezérelte, hogy egy kiváló művész alkotásait közönség elé tárni mindig időszerű.

Azok a szakemberek, akik a magyar képzőművészet alakulását, eredményeit az országhatárokon túli kiemelkedő teljesítményekhez mérték, legtöbbször sajnálattal állapították meg lemaradásunkat. A 19. és 20. századi magyar festészetnek alig van néhány olyan pontja, szakasza, mely együtt halad a ma már vitán felül élenjárónak értékelt európai törekvésekkel. A múlt században Szinyei Majálisa, a századfordulón Rippl-Rónai alkotásai, később Derkovits Gyula és Egry József legjobb művei állíthatók a kortárs művészek java munkái mellé. Bármilyen sokra tartjuk a hazai piktúra más vonulatait, a tények ismeretében belátjuk, hogy legmagasabb pontjai is csak a hazai környezet kiemelkedései: a világ képzőművészetében szerény magaslatok. Mindez nem jelenti azt, hogy eredményeinket kevésnek tartjuk, – hiszen jó művészekben és jó művekben sohasem szűkölködünk.

Szinyei felvillanása elszigetelt jelenség maradt: sem külföldön, sem itthon nem talált megértésre, kitartása pedig nem volt ahhoz, hogy dacoljon az értetlenséggel.

Rippl-Rónai munkásságával a magyar festészet ténylegesen bekapcsolódott az európai művészet előre vivő áramába. Nem csupán pillanatnyi érintkezés volt ez, hanem tudatosan vállalt és menetközben is módosított, alakított három évtizedes munka.

Rippl-Rónai József indulása megegyezett a múlt század végén induló festők leg többjének pályakezdésével: 1884-től három évig a müncheni Képzőművészeti Akadémián tanult. A folytatás már eltért: az ifjú festő Párizsba ment, az új művészet központjába. Kezdetben – látszólag – nem sok változást hozott munkájában az új környezet. Az akkor legnagyobb sikereit arató Munkácsy Mihály vette pártfogásába, így érthető, hogy a tanítvány Munkácsy modorában festette képeit. Az ünnepeit mester romantikus realizmusa nem vonzotta Rippl-Rónait. Alig két évvel Párizsba érkezése után 1889-ben megfestette a *Nő fehérpettyes ruhában* című képét, ami Munkácsy modorával való teljes szakítást és egy – akkor még kezdeti lépéseit járó – új irányzat megértését mutatta. Útjaik elváltak . . .

Az impresszionista színelbontással szembehelyezkedő dekoratív törekvés, a cloisonnizmus vonzotta Rippl-Rónait. A tihanyi tárlat az említett kitűnő kép mellett még másik négy főművet is bemutatott a festőnek ebből az első korszakából. (Ágyban fekvő nő – 1891, *Öreganyám* – 1892, *Kuglizók* – 1892, *Apám, anyám* – 1895). Mindegyik a sikot hangsúlyozza, a formákat kigyózó kontúr fogja körül, a háttér motiválatlan, uralkodó színük a szürke. Mi vezethette Rippl-Rónait a monochromiához a színvariációkban való dúskálás idején? „Nem mintha feketének láttam volna a dolgokat – írja az indítékokról a *Mester* –, hanem mert a feketéből kiindulva akartam azokat megfesteni. Az a meggyőződés támogatott ebben, hogy az ilyen festésnek épp úgy jogosultsága van, mint a lila, kék vagy más színből kiinduló s abban megoldott festésnek. A fekete és szürke szín akkor nagyon érdekelt s izgatott a kérdés, hogy mit és hogyan lehet velők művészileg megoldani: szóval e két színnel igyekeztem a motívumaimat interpretálni.”

Rippl-Rónai szintetikus ábrázolásmódja szorosan kapcsolódott a „Nabis” nevű művészcsoporthoz. Bár a magyar festőt egyénisége távortartotta a csoport célkitűzéseiben szereplő transzcendens eszméktől, a szecessziós stílus megkedvelését a csoportnak köszönhette. Bonnard, Vuillard, Denis, Vallotton és az akkor még festőgobelintervező Maillol voltak legközelebbi barátai, de ismeretséget kötött Toulouse-Lautrec-kezel és Gauguinnel is (akitől *Öreganyám* című képére különösen elismerő dicséretet kapott.) Több portrét is festett ebben az időben barátairól, melyek közül a Bonnard-t ábrázoló elmélyült jellemzés volt látható Tihanyban.

1899-ben Maillol meghívására Banyuls sur Mer-be, egy hegyvidéki katalán faluba utazott, ahol néhány hónapot töltött. A szürkéket – a déli táj hatására – élénkebb, de még nem „napos” színek váltották fel itt készült képein. A síkszerűséget, az

erőteljes körvonalat továbbra is megtartotta kifejezési eszközei között. Falu a keleti Pyreneusokban és Maillol háza című festményei mutatták ezt az átmeneti időszakot.

1902-ben hazaköltözött és szülővárosában, Kaposváron telepedett le. Az új környezet elsősorban témakörét módosította: felesége, szülei, a ház ismerősei – köztük nagy pipájával az öreg Piacsek –, a lakás, az utca tűnnek fel újra és újra képein kezesetlen közvetlenségükben. Olyan műveiről, mint a szundikálás kettesben (1902) és a Flox és Filox (1903) finom humora, az Édes jó anyám betegen (1905) címűről pedig fiúi szeretete olvasható le. Karácsony, Szomorúság, Fehér fal, barna bútorok, Kisvárosi interieur, A körtvélyesi kastély és a legkiemelkedőbb csúcs, az Apám és Piacsek bácsi vörösbor mellett (1907) című képek képviselték Tihanyban Rippl-Rónai művészetének legvirulóbb időszakát.

Az apját és Piacseket ábrázoló remekét dekoratív nagyvonalúságban, nemes koloritban és pszichológiai jellemzésben egyetlen más képe sem múlja felül. Festékfelrakásában már megjelenik a következő évek Rippl-leleménye, a „kukoricás” festés.

A tihanyi tárlat nagyszerű darabokat sorakoztatott fel Rippl-Rónai „kukoricás” korszakából is: Párizsi interieur (1910), Szoba karácsonyfával (1919), Lazarine és Anella (1910), Ókulás néni (1915).

A „kukoricás”-nak nevezett képek abban térnek el a korábbiaktól, hogy a dekoratív foltok egyenletes kitöltése, a kontúrok folyamatos húzása helyett külön-külön mutatkozó ecsetnyomokkal rakta fel *ugyanazt a szint* a festő. Nem bontotta fel a színeket, mint a posztimpresszionisták néhány (Seurat, Signac), ezért indokolatlan pontilizmust emlegetni ezeknél a képeknél. A felbontás csupán a színsíkot érintette: a sok különálló ecsetnyom mozgalmassá tette a síkot. A mozaikra emlékeztető pettyegés a egészig fokozta a színek erejét, az utolsó pontig vitte Rippl-Rónai metódusát, az egyszerű-festést.

Élete vége felé újabb fordulattal lepte meg kedvelőinek és értőinek nagyra növekedett táborát a mester. A rajzosság, a harsány színek, a dekorativitás kedvelője puhán felrakott pasztellel festette író barátai és különféle más személyek portréit. A már-már absztraktra hajló „kukoricás” képek után meglepő, de egyben érthető változás volt a portréhoz való visszatérés. Babits Mihály meditatív portréja és az öreg festő zárkózott, gyanakvó tekintetű Vörössapkás önarcképe (1924) a jellemzésnek, a differenciált színhasználatnak és a szinte eszköztelen ábrázolásnak mesterei példája.

A festmények mellett egy himzett faliszőnyeg (Rózsát tartó nő – 1898) utalt Rippl-Rónai József sokoldalú alkotó munkásságára. Számos önálló rajz és vázlat, tanulmány, akvarell, könyvcímlap-terv és litografált lap egészítette ki a dr. Bodnár Éva által rendezett tárlatot.

KÉT VESZPRÉMI KIÁLLÍTÁS

Z. Gács György művei a Bakonyi Múzeumban. Olaj- és tempera-festményeket, különféle eszközökkel készített rajzokat, üveglakokat, grafittót, színes és szürke tűzzománc képeket, faintrziát, üvegből és kerámiából készített plasztikus falakat, hegesztett-domborított rézlemezt, csiszolt színes műmárvány képet és égetett tufabeton kompozíciókat mutatott be Z. Gács György veszprémi kiállításán. A felsorolásból kiderül, hogy Z. Gács sokoldalú alkotó, aki az anyagok segítségével keres új kifejezési lehetőségeket.

Festményei, rajzai hagyományosnak is nevezhetők. Portrék, figurális kompozíciók, tájak, legtöbbjük nagyvonalú és kifejező ábrázolás, de nem mondhatnánk, hogy hasonló megoldásokat és eredményeket nehéz lenne találni a kortárs művészek munkái között. Ahol viszont más anyaghoz nyúlt a festő, munkája izgalmassá vált. A festményekhez legközelebb álló üveglak-terv (Magyar forradalmak) intenzív színei és

konstrukciója vezet át a dekoratív és építészeti funkciót egyszerre teljesítő művekhez. A grafikus hatású fekete-fehér és a színes tűzzománc képek egy új faldíszítő anyagot és technikát ígérnek. Az égetett tufabeton falképek talán a hagyományos mozaik és a festett falkép egyenrangú társává lépnek elő. Faintarziája a manapság ritkán alkalmazott bútordíszítő eljárás új szellemű és hatásos felélesztése.

Az anyagszerűség, a funkció és a megnyerő esztétikai hatás szempontjából kiemelkedő darabjai Z. Gács munkáinak üvegből és kerámiából készült plasztikus fal- és térrács-tervei. Akár üveg-gúlákból, akár kerámia csődarabokból róttá-ragasztotta össze anyagában és grafikai hatásában változatos falait, olyan anyaggal ért el esztétikai hatást, ami eddig nem került még alkalmazásra. Z. Gács György az Iparművészeti Főiskola szilikát tanszékének vezetője, az üveg, kerámia és beton művészeti célokra való felhasználását tanítja. Mint alkotó jónéhány murális feladat megoldásával bizonyította már, hogy a kor tudományos és technikai eredményeit a művészi kifejezés szolgálatába lehet állítani. Nem biztos, hogy a Z. Gács által eddig alkalmazott új anyagok és eljárások mindegyike úgy beválik, mint a ma már klasszikus technikák. Ennek ellenére sokra tartjuk mindegyiket, mivel az új lehetőségek kiaknázása egyenesen kötelessége a művészeknek.

Kajári Gyula grafikáiról. „Sors és dal – közösek. Alkonyodik. Hogyan / lennék boldog. A Nap messze, a föld hideg, / borzongás ver, előttem / csapdos, surran az éjmadár”. Ezzel a Hölderlin-idézettel kezdi katalógusának előszavát Kajári Gyula. A veszprémi Vegyipari Egyetem aulájában bemutatott száznál több rajzát jól jellemzi az idézet: a világot tragikusnak, reménytelennek mutatja a művész. Annyi szenvedő, reményvesztetten vergődő embert húsz más tárlat képein sem látni, mint Kajári kiállításán. Honnét ez a fatalista ábrázolás?

Kajári a katalógus-előszóban felfedi az egyik indítékot, nagyon nehéz gyermekkorát. A másik ok a tanyai, falusi öregek egy – kisebb – részének valóban nehéz sorsa láttán a művészből feléledt részvét, fájdalom. Megdőbbentő arcokat látunk krétával vagy szénrel rajzolt képein. Az elmélyült emberábrázolás szép példái a Nagy Sándor bácsi, Nagy Bálint, Kiss Sándor a ravatalon és a kifejező-erőben és megoldásban legkülönb. Égető Mihály című képek. Ezekon kötötte a művészt a téma, nem engedhette szabadjára érzelmeit és száguldó krétáját.

Az általánosabb jellegűek modorosabbak, a sok hasonló figura, arc egysíkúvá teszi őket. Előadásmódjuk is zaklatottabb, túlságosan tolakszik rajtuk a kréta és szén anyaga. Kanyargó vonalai, barokkos tagolásai bizonyos expresszivitást adnak munkáinak, a képek nagy tömege azonban az igazán jó megoldások hitelét is rontja. Egyforma erővel szól mindenütt, amiből következően a kiállítás úgy hat, mintha egy zenekar órákig fortissimo játszana egy dallamot.

Kajári Gyula műveinek erénye és negatívuma egy töről való. A képek indultatos egyéniségről vallanak, aki minden vonást társadalomformáló cselekedetnek tart. Ezt az igyekezetet ma, amikor sok alkotó távol tartja művészetét a társadalmi problémáktól, a legteljesebb mértékben méltányoljuk. A direkt hatásra való törekvés, a sok illusztratív megoldás – amit még a képre irt *magyarázattal* is megtold Kajári – azonban nem vezet egyenesen a kitűzött célhoz.

A zsúfolt veszprémi tárlaton sok volt a magyarázó, illusztratív megoldás, kevés az *ábrázolás*.

Meg kell még említenünk a Kutasi pusztá, Őszi naplemente, Kardoskúti pusztá II. és Virág I–II. című kiérlelt, formailag lehiggadt, érzelemben és gondolatban gazdag képeit, melyek az említett portrék társaságában a kiállítás javát alkották.

Éjfél

(Részletek egy ciklusból)

1

*Ez még a tegnapi idegesség,
vagy már a mai?*

*Jöhetnének a fogózkodók, a pihentetők,
jöhetnének a szerelem hallgatásai,
a messzenéző esték, a tünődés sakkjátszmái,
mielőtt végleg megbolondulok.*

*Forog, forog
a napok fáradhatatlan körhintája,
örökös tolongás, véget nem érő menet –
fuldokló rezesbanda: harsog a város,
elbújni nem lehet.*

*Hiába minden,
bereteszelt kapuk, lehúzott függönyök –
itt van a szoba fal kopár képernyője,
a délután membrán-zümmögése,
nem enged megpihenni.*

*Hiába minden, szitálhat künn a hó,
pattinthat benn a kályha,
nincs nyugalom –
Mint nagybetűs címekre: nézek a világra,
szoknyádra, harisnyádra.*

2

*Hová tegyem a kezemet,
ha nem érinthet mást a világból,
csak levegőt,
csak követ.*

*Hová tegyem a fejemet, gondolataimat,
akármerre nézek, nem vagy sehol.
Ha villámlik, csak az ég vakító-fényes,
nem a te tested,
nem a homlokom.*

*S minden így marad –
csak a levegő folyik el ujjaim között,
mint a hajad,
s ha megérintenének,
csak a kő csikorog.*

*Legyen már vége – –
ha este van, legyen sötét,
ha reggel: koccanjanak
a fény üvegpoharai.*

*Legyen ez már az utolsó,
az ősz tájképén a végső vonás.
Sártól, haragtól bemaszatolt föld:
arcunkon titkolt pusztulás.*

*Nem baj, ha üres a kezem,
ha hihetem is, hogy üres.
Nem kell a bőség látszata!
Ez már úgyis csak megszegyenítő játék,
a szerelem vénasszonyok-nyara.*

*Legyen már vége,
legyek már végre szabad – –
Ha belebuktam, viselhessem
– mint köznap ruhát –
mosolyodat, pironkodásomat.*

GÁBOR JENŐ rajza

TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS ÉS OKTATÁSÜGY

Oktatásügyünk szocialista fejlesztésének történelmi előzményei. 1945–1948.

Száz esztendővel ezelőtt, 1868-ban fogadták el Magyarországon az első népiskolai törvényt, amely a liberális Eötvös József kultúrpolitikai reformtörekvéseit szemléltette, a magyar közmívelődésügy nemzeti alapjainak megteremtését célozta. A reformpolitikuskok felismerték az állami iskoláztatási rendszer előnyeit a polgári fejlődés szempontjából. Az 1868. XXXVIII. tc. mégis kompromisszumos volt, az uralkodóosztályok nem óhajtották csorbítani a dualizmus egyik fő támaszának, az egyháznak a jogait. Ezért sértetlenül hagyták iskolahálózatát és iskoláztatási jogát, mindössze korlátozott állami felügyeletet biztosítottak, továbbá kezdeményezték állami, illetve községi iskolák létesítését. A felekezeti iskolák túlsúlya továbbra is megmaradt. A népoktatási törvény átmenetileg lecsendesítette a liberális szellemű közvéleményt is. Később világossá vált, hogy a tiszteletreméltó eötvösi reformkezdeményezések megrekedtek. Eötvös és Deák halála után a kormánykörök egyre inkább mellőzték a liberális gondolatokat. Az oktatásügy ténylegesen demokratikus átalakítását a Magyar Tanácsköztársaság kísérte meg. Alapvető kultúrpolitikai célkitűzése volt, hogy megtörje a volt uralkodóosztályok műveltségi monopóliumát. A Forradalmi Kormányzótanács és a Közoktatásügyi Népbiztosság intézkedései alapján államosították az iskolákat, oktatásügyi reformtervet dolgoztak ki, kiterjesztették a tankötelezettséget 14 éves korig. Óriási erőfeszítéseket tett a proletárdiktatúra az oktatás szocialista eszmei tartalmának biztosításáért. Vívmányait az ellenforradalmi rendszer felszámolta. Demokratikus és szocialista hagyományaink újjáélesztésére, továbbfejlesztésére, a dolgozó tömegek kulturális felemelését szolgáló művelődéspolitikai megvalósítására csak a felszabadulás után kerülhetett sor.

A felszabadult Magyarország terhes örökséggel indult kulturális, népoktatási területen is. Míg az európai országok többségében a századfordulót, de különösen az I. világháborút követően erősödtek a liberális törekvések a közoktatás fejlesztésére, addig a magyar oktatásügy rendkívül elmaradott volt. A Horthy-rendszer elhatárolta magát a magyar haladó hagyományoktól, száműzött minden demokratikus gondolatot. Élesen támadta a Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját. Eszmeileg a neonacionalizmus talaján állt, erősítette a klerikális befolyást. Az iskolákat a nacionalista, sovíniszta, szovjetellenes uszítás szolgálatába állította. Gr. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter a neonacionalista, új „megnemzetiesedést” szolgáló nevelési elveket minden pedagógus számára kötelezőnek minősítette. A hivatalos politika magyar kultúrfölényt hirdetett, ugyanakkor a dolgozók gyermekeit elzárta a továbbtanulás elől. A mártírhalált halt Földes Ferenc tanulmánya a munkásság és parasztság kulturális helyzetéről gazdag anyaggal bizonyítja, hogy a továbbtanulásra vonatkozó jogegyenlőség a valóságban nem létezett. Változatlanul hatottak olyan feudális maradványok is, mint az egyház feudális eredetű iskoláztatási joga. A népiskolák 78⁰/₀-a volt egyházi kezelésben. A tanítóképzők, gimnáziumok jelentős hányada is felekezeti tulajdont képezett. Konzervatív, feudális jellegű felfogás megnyilvánulása volt a nők egyetemi felvételének korlátozása is. Az iskolarendszert a zsákutcába vezető kettősség jellemezte. A tanulók jelentős többsége a népiskolákban tanult, sokan közülük lemorzsolódtak már a VI. osztályból. A tankötelesek kisebb csoportja juthatott be a középiskolákba. Az egyes iskolatípusok egymástól elszigeteltek voltak. A szakjellegű oktatást is elhanyagolták. A IV. elemi elvégzése után a tanulók 18⁰/₀-a polgári iskolába ment, de kétharmad részük nem tanult tovább. A fiatalok 7⁰/₀-a iratkozott be gimnáziumokba,

amelyek egyetemi továbbtanulásra jogosítottak. A munkás-paraszt lakosság az ország lakosságának 56⁰/₀-a, de gyermekeik részvétele a felsőoktatásban a 30-as években csak 5,4⁰/₀-ra tehető. Az egyetemeken a sovinszta, revizionista nevelési hatások különösen erőteljesen érvényesültek. Egyes egyetemek, köztük a Pécsi Egyetem elhelyezése teljesen korszerűtlen volt. Súlyosbította a helyzetet a háborús pusztítás. A VKM alá tartozó kulturális intézmények kára 1938. évi értékben 470 millió pengőre tehető. A többségében korszerűtlenül épített népiskolák felét, a középiskolák 60⁰/₀-át érte épületkár, megrongálódott a Műegyetem és más intézmények. A helyreállítás, az oktatásügy gyökeres, demokratikus reformjának megvalósítása centrális feladatként jelentkezett a felszabadulás után.

A megoldást elősegítette, hogy az MKP pontosan körvonalazott kulturális programot dolgozott ki, amelyet magukévá tettek a haladó, baloldali erők. A kommunisták a Horthy-rendszer kultúrpolitikáját bírálva, a néptömegek kulturális felemelkedésének útját a társadalmi forradalom talaján keresték. „... a szegény néprétegek kultúrkérdése kulturális síkon nem oldható meg, ... Tehát marad a társadalmi megoldás” – írja Földes Ferenc. A KMP már a háború alatt kidolgozott programjába foglalta az oktatásügy demokratizálását. 1941 áprilisi határozata *A párt függetlenségi politikájáról* belpolitikai téren követelte: „... a magyar állami és társadalmi élet demokratizálását, ennek keretében az iskolák demokratizálását, a nemzetiségi kérdés megoldását a teljes egyenjogúság alapján.” E célkitűzéseket fogadta el a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front és az Ideiglenes Nemzeti Kormány.

Tehát az MKP bírálva a fasiszta rezsim iskolapolitikáját, a társadalmi átalakulás igényeinek és jellegének megfelelően küzdött annak megváltoztatásáért. E célkitűzés megvalósítása része a felszabadulás után hazánkban kibontakozott forradalmi folyamathoz. Országunkban a háború végén, a Szovjetunióval a fasiszmus felett aratott győzelme nyomán, antifasiszta, demokratikus forradalom zajlott le, a független, demokratikus Magyarország megteremtéséért. A demokratikus feladatok megoldásával párhuzamosan megindult a harc a hatalom birtoklásáért, a munkásosztály és a haladó erők, valamint a burzsoázia és a visszahúzó erők között. A népi demokratikus forradalom a munkásosztály vezetésével oldotta meg feladatait, a demokratikus átalakulást szocialista vonásokkal gazdagította és megteremtette a feltételeit a szocialista forradalomba való átmenetnek. A munkásosztály és a Magyar Kommunista Párt vezető, kezdeményező szerepe mutatkozott meg az oktatásügy demokratizálási folyamatában is.

Az MKP által kezdeményezett demokratikus iskolareform megvalósítása során mindenekelőtt az oktatás világnézeti tartalmát kellett megváltoztatni. Emellett elkerülhetetlen volt az iskolaszervezet demokratikus átalakítása és az általános iskola megteremtése. Szükséges volt továbbá az oktatás személyi feltételeinek biztosítása, a pedagógusok továbbképzésének elősegítése, az új tankönyvek kiadása, a tandíjrendszer felülvizsgálata, a tanulói ifjúság szociális összetételének megváltoztatása, a teljes jogú nemzetiségi oktatás bevezetése és a nők továbbtanulásának elősegítése. A tehetséges fiataloknak kollégiumi elhelyezésre volt szükségük. Ezeknek a feladatoknak a megoldása politikai harcban történt. A Kommunista Párt III. kongresszusa határozatba foglalta a tennivalókat. *A magyar néphez* intézett kiáltványa a következőket tartalmazta: „Közüktatásügyünk demokratizálása ügyében követeljük az általános iskola kiépítésének meggyorsítását, egységes állami tankönyvek kötelező használatát az összes iskolákban, az értelmiség megújódását a munkásság és parasztság sorából, egész kultúránk és művelődésügyünk átfórmálását demokratikus, népi szellemben.” A kommunisták kultúrpolitikai javaslatát koalíciós partnerei is elfogadták, bár azok eszmei lényegét a különböző társadalmi és politikai erők eltérő módon értelmezték. Ez a tény összefüggött a népi demokrácia fogalmának eltérő felfogásával, a koalíció osztályösszetételéből adódó, eltérő vagy ellentétes osztályérdekekkel. Az MKP a baloldali erőkkel sikeresen tömörítette a felsoroltnál lényegesen sokrétűbb feladatok megvalósítására. A Szabad Nép 1946. október 19-i számában jelentek meg a Baloldali Blokk követelése, amelyek többek között sürgették az új, demokratikus szellemű tankönyvek kötelező használatát. A Szocialdemokrata Párt baloldali vezetői is ak-

tívan felléptek az oktatás demokratikus átalakítása érdekében. Javasolták az egyház közoktatásügyi pozícióinak korlátozását. Szót emeltek a vidéki kislétszámú felekezeti iskolák összevonása, az állami felügyeleti jog érvényesítése, a vidéki iskolaszékek megszüntetése ügyében. Ismert népi írók a Szabad Szó hasábjain szorgalmazták a népi fiatalok továbbtanulását. Darvas József a Sorsunk c. pécsi irodalmi és társadalomtudományi folyóiratban 1947 júliusában foglalkozott az oktatásügyi reform gondolataival: „Valamennyiünk számára világos, hogy a magyar demokratikus államszervezet és a népi Magyarország átnevelése soha nem lesz komoly valóság a szellem átforgalmazása nélkül.” A cikkben bírálta a nevelésügy területén uralkodó anarchikus állapotokat, az új iskolaügyi tervezet elkészítésének halogatóit. „Lehetetlen – írta –, hogy Magyarországon 59–61 iskolatípust különböztethetünk meg jelenleg.” Helyesli a nyolcosztályos általános iskola megteremtését, sürgeti a kollégiumi hálózat fejlesztését, a tanerőhiány pótlását. A Magyar Kommunista Párt a baloldal összefogásával egyre erősebb befolyást gyakorolt a művelődést irányító apparátus intézkedéseire.

Az oktatásügy demokratikus átalakításának első lépései is harcban születtek. E küzdelem beleilleszkedik az általános konképbé. Az országos sajtó, archívumi, levéltári anyagok és egyéb dokumentumok szemléltetik e folyamat lényeges mozzanatait. A népi demokratikus kormányzat oktatásügyi reformintézkedéseinek sorában kiemelkedő volt a Nemzeti Kormány 6650/1945. (VIII. 15.) ME. sz. rendelete az általános iskola megszervezéséről. Az új iskolatípus felszámolta a régi iskolarendszer zsákutca jellegét és megalapozta a nyitottság elvét. A köznevelési reform alapja lett az általános iskola, bázis a néptömegek műveltségének fejlesztésében. Létrejöttét megnehezítette a tárgyi és személyi feltételek fogyatékossága, a konzervatív erők ellenpropagandája, tantervek, tankönyvek hiánya. A baloldali társadalmi erők fellépésének hatására jelent meg a 70 000/1946/VKM r., amely kötelezővé tette az általános iskolák működtetését, lehetőség szerint önálló igazgatásuk kialakítását. Ezt az intézkedést indokolta, hogy 1945/46-ban a tervezett 1476 általános iskola helyett csak 816 nyílt meg. 1946-ban a tantestületek megkapták az általános iskola tantervét, alkalmazását a 75 000/1946/VKM r. tette kötelezővé. A tantervhez készült tájékoztató az oktatásügy átalakításának eszmei célját így foglalta össze: „Művelődéspolitikánk közelebbi feladata, hogy a köznevelésünk terén megindult demokratikus átalakulást a magyar demokrácia politikai, gazdasági, társadalmi követelményeinek megfelelően, anyagi lehetőségeink figyelembevételével és a neveléstudomány legkorszerűbb igényei szerint szilárd elhatározással tovább folytassa és betetőzze”. Az új tanterv elősegítette az új iskolatípus stabilizálását. Kiszorította a tananyagból a nem kívánatos művelődési részeket, de a végrehajtási utasítások több vonatkozásban eszmei fogyatékosságokkal küszködtek. Az általános iskola korszerű nevelési szellemének érvényesítéséig még sok feladatot kellett megoldani. Ezek között nem utolsó helyen szerepelt az állami tankönyvkiadás megszervezése. Erre csak 1947-ben került sor. Ezt megelőzően a tankönyvkiadásról részleges intézkedések születtek; felülvizsgálták a régi könyveket és megszervezték az Állami Tankönyvvállalatot. 1947-től az egyházi iskolák kivételével valamennyi iskola csak az állami kiadó tankönyveit használhatta. A megjelent könyvekben még felismerhető volt a kor átmeneti jellege.

A reformkövetelmények a középfokú oktatásban is jelentkeztek, de átfogó középiskolai reformra csak 1949-ben került sor. Társadalmi vitafórumokon ismételt elhangzott, hogy a középiskolának, az egész magyar nevelésügyhöz hasonlóan módszereiben és szellemében meg kell újulnia. A gyakorlatban a középfokú oktatás fejlesztése lassúbb volt, mint az általános iskoláé, módosították az óraterveket, bevezették a progresszív tandíjfizetést, szociális ösztöndíjakat biztosítottak, nagyobb szerepet kapott a természettudományos oktatás. Lényegesebb reformok csak az államosítások és az általános iskola megerősödése után születtek. A demokratikus kibontakozás szükségszerű velejárója volt a nemzetiségi oktatás rendezése. Az 1945–46-os rendeletek rögzítik, hogy a kormányzatnak gondoskodnia kell a nemzetiségi képzés lehetőségéről ott, ahol meghatározott számú nemzetiségi tanuló él. A végrehajtás során nyílt meg a Délszlávnnyelvű Tanítóképző Pécsen és 42 megyei iskolában megindult a délszláv oktatás.

A múlt kultúrpolitikai bűneinek következményeit enyhítette a felnőttoktatás megszervezése. Már 1945–46-ban megindultak a dolgozók iskolái. Alexits György *Köznevelésünk demokratizálásának alapproblémái* c. cikkében 1947-ben 115 ilyen iskola alakulásáról írt. Pécssett 1946. március 1-én nyílt meg a Dolgozók Gimnáziuma.

A társadalmi fejlődésből fakadó igény volt az egyetemek szellemi arculatának átfarmálása is. Az ellenforradalmi rendszerben gyökerező fasiszta egyetemi szervezetek befolyását csak részben ellensúlyozták a háború alatt erősödő antifasiszta diákmozgalmak, amelyek összefogásából jött létre a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma. Az egyetemeken a demokratizálás lassan haladt, hívei jól látták, hogy két síkon kell előrehaladni. Társadalmi vonatkozásban az egyetemi képzést a dolgozók szolgálatába kell állítani, tudományos és pedagógiai síkon pedig fel kell számolni az elmaradottságot. E feladatok egymástól elválaszthatatlanok. Megvalósításukhoz átmeneti intézkedésekre és alapos reform kimunkálására volt szükség. Az oktatás személyi feltételei döntő fontosságúak voltak. Pécssett például a Jog- és Államtudományi Karon három, az Orvostudományi Karon öt tanszék állt üresen, Budapesten magasabb volt az üres katedrák száma. 1945 és 1946 folyamán számos haladó tudóst neveztek ki az egyetemekre, köztük olyanokat, akiket az ellenforradalmi rendszer alkalmatlannak tartott, vagy megfosztotta őket tanári állásuktól. Szükséges volt az „egyetemi autonómia” reakciós felfogásának bírálata is. E vonatkozásban a Pécsi Egyetemek 1945. június 20-án kelt *Emlékirata* figyelmet érdemel, elítéli e jelszó konzervativizmusát. Fontos intézkedés volt a Magyar Agrártudományi Egyetem megszervezése 1945-ben, amely agrárszakoktatási intézmények összevonásából született. Megszüntették a Műegyetem keretében folyó közgazdász képzést, megalakult 1948-ban a Közgazdaságtudományi Egyetem. 1947-től a 3 éves terv igényeinek megfelelően befolyásolták a mérnökképzést. Az általános iskolai tanárképzés biztosítása érdekében jöttek létre a Pedagógiai Főiskolák. Napirendre került a tanárképzés reformja is. Az Országos Köznevelési Tanács felhívására az egyetemek javaslatokat dolgoztak ki a nevelőképzés fejlesztéséről. A tervék kidolgozásával párhuzamosan kialakult vita hasznos volt, de konkrét reformok kialakítására csak 1948. őszén került sor. Fokozatosan valósultak meg a hallgatók szociális összetételének megváltoztatására irányuló intézkedések. Az egyetemek és a társadalom kapcsolatát erősítette a „Munkások a tudományért és tudósok a munkásokért” jelszóval 1946-ban megindult országos mozgalom.

A demokratizálás folyamatában külön témaként említhetnénk a kollégiumi hálózat fejlesztését, a Népi Kollégiumokat Építő mozgalom progresszív szerepét, a művelődésigazgatás változásait, de egy cikk keretében csak mint a fejlődés jelzőállomásaira utalhatunk a történelmi eseményekre. Az oktatásügy átalakítását nehéz körülmények között kellett megoldani. A kultúrpolitikai feladatok megoldását meg kellett előzniük a helyreállításból, a súlyos gazdasági helyzetből és éles politikai küzdelmekből adódó tennivalók rendezésének. Ez nem jelentette természetesen a kultúrpolitikai feladatok elhanyagolását. A kulturális és oktatási intézmények az ideológiai, politikai harc lényeges területei voltak. Az új eszmei igények megkövetelték a kultúra művelőinek, elsősorban a nevelőknek az ideológiai képzését. 1945 augusztusában zajlott le a Budapesti Tudományegyetemen az állami iskolák tanárainak az első átképző tanfolyam. 1947-ben már kidolgozták a nevelők továbbképzésének 3 éves tervét. A Magyar Kommunista Párt is számos ankétot szervezett az oktatásügy és a pedagógusok problémáiról. A *Köznevelés* c. folyóirat 1947. február 1-i száma méltatja a párt Budapesten szervezett ankétját az általános iskoláról. Ugyanennek a folyóiratnak 1947-es évfolyamú IV. száma beszámol „Az MKP a pedagógusok jövőjéről” témájú vitaelőadásáról. Gyűlések, aktivák zajlottak le hasonló témákkal vidéken is. A nevelők egyre nagyobb számban, növekvő aktivitással vettek részt a vázolt feladatok megoldásában.

Az 1945–48. között napirenden szereplő feladatok többsége demokratikus jellegű volt. Az átalakulás maga azonban túlhaladt a demokratikus fejlődés keretein. A demokratikus tartalmú művelődési reformok mellett sikerült olyan feladatok megoldását is elkezdeni, amelyeket korábbi történelmi korszakban a fiatal szovjet állam a proletárdiktatúra talaján valósított meg. Ilyen: a munkás–paraszt fiatalok továbbta-

nulásának szorgalmazása. E célt szolgálták a felnőttoktatási intézmények, munkásfőiskolák, előkészítő tanfolyamok, ösztöndíjak. Ugyanakkor az egyház feudális eredetű iskoláztatási joga csak a proletárdiktatúra győzelme után szűnt meg.

Az egyház és állam szétválasztása általában a polgári forradalom követelménye. Az 1918. évi magyar polgári demokratikus forradalom nyomán a néptömegek követelésére a Kormány 1919. januárjában a közoktatás ügyeitől a vallásügyet elválasztotta. A Magyar Tanácsköztársaság Alkotmánya 11. §-a alapján elválasztotta az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. A felszabadulás után közvetlenül az iskolák államosítása nem került napirendre, más feladatok lekötötték az erőket. Továbbá egy idő előtti államosítási javaslat esetleg kultúrharcot idézhetett elő, amely a fejlődés fő kérdéseiről elvonta volna a figyelmet. 1947 folyamán városok, községek, üzemek, intézmények kezdeményezték az iskolák államosítását. 1948 tavaszán erősödött e mozgalom. 1948. május 15-én jelentette be Ortutay Gyula miniszter az államosítási javaslatot. Az Országgyűlés 1948. június 18-án fogadta el az 1948. XXXIII. tv.-t az iskolák államosításáról. Az Országgyűlésen elhangzott indokolásról a következőket olvashattuk: „A kérdés, amelynek megoldása a törvényjavaslatban foglaltatik, a magyar közoktatásügy évszázados problémája”. . . . „Nem vallási kérdés ez, hanem művelődéspolitikai kérdésünk, és akik e kérdésből vallási kérdést koholnak, valójában támadást akarnak intézni a magyar demokrácia, a magyar közoktatás ellen.” . . . „Hogy a köznevelésügy egységesítése, egy egységes nemzeti közművelődésügy megerősítése nem valami hirtelen született vágya a Magyar Köztársaság kormánynak, elég, ha rámutatok arra, hogy a magyar nevelésügy legnagyobb gondolkodóinak . . . munkásságában fejeződik ki ez a köznevelési irányzat. A magyar pedagógiai múlt legértékesebb irányzata emellett az egységes művelődés mellett foglalt állást. . . ” 1948. július 20-án az 1848. évi első Egyetemes és Közös Tanítógyűlés 100. évfordulóján szervezett Egyetemes Nevelésügyi Kongresszus ünnepélyes ülésén a pedagógusok üdvözölték az államosítási törvényt.

Az 1945–48. közötti oktatási politikát vizsgálva, az ellentmondásokat és nehézségeket csak érintve, látható, hogy három esztendő sikerei méltó alapul szolgálhattak a szocialista kultúrforradalom kibontakozásához. A Kormány kiemelkedő jelentőségű oktatásügyi állásfoglalásai mögött a Kommunista Párt, a baloldal növekvő ereje állt. A kultuszterca intézkedései a maguk bonyolultságában jellemzik a koalíciós korszak viszonyait. Mindazoknak, akik az irányító apparátuson belül az újat akarták, lépten nyomon meg kellett küzdeniük a polgári, kispolgári vagy ellenséges állásfoglalásokkal. Munkájukat támogatták a társadalmi szervezetek és azok az emberek, kulturmunkások és mások, akik felismerték a művelődés ügyének társadalmi jelentőségét. E helyzetre jellemző a Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelveiből ismert, a kor történelmi tapasztalataiból leszűrt megállapítás: „Az 1945–48. közötti fejlődésre azonban még jellemző volt a polgári pártokkal kötött koalíció és az, hogy a politikai és gazdasági fronton sorozatos vereségeket szenvedő uralkodó osztályok a kultúra területén igyekeztek kiépíteni hadállásukat.” . . . „Ennek ellenére a párt eszmei befolyása a kulturális életre, ezen belül az értelmiség különböző rétegeire is mind erőteljesebb lett.”

Oktatásügyünk nagyarányú fejlődése napjainkban szocialista építőmunkánk keretében megy végbe. Oktatásügyi politikánk a szocializmus felépítésén munkálkodó társadalom igényeiből indul ki. Ma olyan iskolareform végrehajtásán fáradozunk, amelynek alap gondolatai; az iskola és élet kapcsolatának megerősítése, a korszerűség érvényesítése és a kommunista eszmeiségű nevelés hatékonyságának biztosítása. E feladatok megoldása is sok erőfeszítést igényel, de végrehajtásukhoz erőt, ösztönzést adnak eredményeink, az a tény, hogy hazánkban „népmozgalommá vált a tanulás. . . ” Miközben a jelen feladatainak megvalósításán fáradozunk, hasznos visszatekintésünk a múlt küzdelmeire. Ebben az esztendőben száz esztendőös az első magyar népoktatási törvény és húsz éve kerültek állami kezelésbe az iskolák. Ha összehasonlítjuk a múltat és a jelent, ha megvizsgáljuk kulturális fejlődésünk adatait a felszabadulás után, akkor a tények bizonyítják, hogy a nép kulturális felemelkedése a társadalmi forradalom, a társadalmi fejlődés alapján oldódhatott meg.

AZ ELSŐK KÖZÖTT

A pécsi munkásmegmozdulások a szociáldemokrata és keresztényszocialista sajtó tükrében

1918 tavaszán sztrájkok, tömegmegmozdulások sora hullámmozgott végig az országon. A nép megelégtelt az esztelen vérontást és joggal becsapottnak érezte magát. A *központi hatalmak kormányai* a szovjet kormány békejavaslatát, majd a breszti békét nem az általános béke kiindulópontjának tekintették, hanem a keleti hadszíntéren felszabaduló erőkkel a *nyugati frontot erősítették és a háttországban is fokozták háborús erőfeszítéseiket*. A végsőkéig elcsigázott, színe-virágát a frontokon elvesztett ország népe még mélyebb nyomorba süllyedt, miközben uraik kezében egyre nagyobb hadigazdagság halmozódott fel. Amíg a *pécsi varrónők béremelésért sztrájkolnak*, mert havi 30–60 K bérből nem tudnak megélni¹, a pécsi pénzügyi hatóságok 20 pécsi virilista vagyonát egymillió K-n felülinek becsülik. A listavezető *gr. Zichy Gyula megyéspüspök* 13 852 800 K vagyonnal. A névsorban további 4 pap, 2 földbirtokos, 1 bérlő, 4 gyáros, 5 kereskedő, 1 hentes, 1 magánzó és 1 közelebbi megjelölés nélküli milliomos van. Néhány név ma sem ismeretlen a pécsiek előtt: a *Littke család*, Ernő és József (3 951 000 K); *Zsolnay Miklós* (3 376 800 K); *Hamerli József* (3 112 600 K); *j. Engel József* (3 336 800 K); a *Benkő* borkereskedő család, József és Mihály (3 125 800 K).²

Az állam – részben a nyomorgó tömegek megnyugtatóására, részben zilált pénzügyi helyzetének némi javítása érdekében – „hadinyereség-, jövedelem- és vagyonadó” vet ki. Pécsen, ahol csak az *első húsz gazdag család vagyona megközelíti az 50 milliót*, az adóhivatal által kivetett összeg – nem egészen két millió: 1 970 000 K. A jó urak adófelszólamlásaik során még ennek is lesírják több mint negyedét, 500 000 K-t³. A magára maradt kisember azonban hiába szólalna fel a háborús terhek ellen, az ő sorsa más: „*Rekvirálás elől a halálba*” menekült *Geiszkopf Keresztély akarvölgyi földműves*⁴.

A *munkásság* más utat keres: *szervezkedik* elnyomói ellen, összefogással, közös megmozdulásokkal küzd érdekei érvényrejuttatásáért. Pécs bányászai és ipari munkásságának színe-java a Szociáldemokrata Párt soraiban küzd a szebb, igazságosabb társadalomért. Az 1917 végén 1918 elején kibontakozó nagy megmozdulásokból a *pécsi szervezett munkások – a budapesti szervezetek mellett – elsők között vették ki részüket*, magukkal ragadva a harcba a szervezetlen tömegeket és a keresztényszocialista elveket valló munkásokat is. Az 1918. január 18–20-i sztrájk idején is letették a pécsi munkások a szerszámot, és január 21-én nagygyűlésen követelték a békét, kenyeret és jogot. Az eseményekről a klérus álobjektív, mérsékeltebb hangú lapja, a *Pécsi Napló*, a szociáldemokratákat becsmérő, nyíltan klerikális *Dunántúl*, és a keresztényszocialista szervezetek véresszájú, úszító lapja, a *Pécsi Újlap* tudósítja olvasóit.

„*A pécsi munkások a békéért – és a közlelmezés megjavításáért*”⁵ című tudósítás szerint az országos megmozdulással egyetértve „a pécsi szociáldemokrata párt, mint a városban dolgozó munkásság szervezete, hétfőn délelőtt 10 órára *népgyűlést* hívott egybe, melyet a meghatározott időben *mintegy 8000 főnyi hallgatóság* előtt tartottak meg az *Irányi Dániel-téri népmozgó előtt*”.

¹ Dunántúli, 1918. márc. 17.

² Pécsi Napló, 1918. jan. 20.

³ Dunántúl, 1918. febr. 22.

⁴ Dunántúl, 1918. febr. 10.

⁵ Pécsi Napló, 1918. jan. 22. (Kiemelések tölem. BM.)

A nagygyűlést Pál Árpád nyitotta meg, dr. Hajdu Gyula tartotta a beszédet, amelyben ismertette a népgyűlés célját: *a béke és a választójog megvalósításának, a közéletmezés megjavításának követelését*. Hajdu dr. beszéde után Szabó József párttitkár részletesebben beszélt a közéletmezés problémáiról. Határozati javaslatot fogadtak el ezután, hogy felkeresik gr. Benyowszky főispánt és Nendtvich polgármestert, hogy átadják nekik a nagygyűlés követeléseit és határozatát. „A népgyűlés végetérven a munkásság zárt sorokban, a legnagyobb rendben és komolysággal vonult fel az Irányi Dániel-tér, Kossuth- és Király-utcákon át a Széchenyi-térre, amelyen a munkások ezrei óriási tömeget és megkapó látványt képeztek”. A felvonulás alatt és amíg a küldöttség a főispánnál járt, jelszóként hangzott el egy-egy kiáltás: „Éljen az általános, egyenlő, titkos választójog! Éljen a béke! Le a háborús uszítókkal!” Egy-egy jelszó „a tömeg ajkán lelkes visszhangra kelt; de a legcsekélyebb rendellenesség sem mutatkozott, mely a felvonulás és állásfoglalás komolyságát csökkentette volna. Maga a munkásság tartotta fenn a rendet, úgy, hogy a különben rendkívül tapintatos rendőrségnek egyetlen alkalma sem volt a beavatkozásra. A küldöttség a főispántól és a polgármestertől azt a választ kapta, hogy mind a megyei, mind a városi vezetők, mind a kormány álláspontja azonos azzal, amit a munkások petíciója tartalmaz. Ezt dr. Hajdu Gyula és Szabó József a városháza erkélyéről közölte a nagygyűlés résztvevőivel, akik lelkes éljenzés után rendezavarás nélkül szétoszlottak.

A Dunántúl már nem ilyen szenttelen hangon ismerteti az eseményeket:⁶

„Az utcán hőmpölygő” tömeget egy „tajtékos eszedű izr. fiskális és egy véresszemű, öblös-hangú kőműves irányította; a tömeg csak statisztált az előre elkészített küldöttséglista és határozati javaslat, illetve petíció megszavazásánál. A főispán kijelentését, hogy a tömeg akaratával megegyezik a vezetők, a kormány, a király akarata, úgy kommentálja, hogy tegnap is mindenki ezt akarta ugyan, de ha most valósul meg ezekből valami, a nagygyűlés résztvevői azt fogják hinni, hogy ezt ők harcolták ki, „mert ők most érte ordítottak”. De ha mindenki ugyanazt akarta, miért kellett a sztrájk, a tömeggyűlés? – teszi fel a kérdést a Dunántúl. „Hát miért? Hogy Hajdu Gyula és Szabó József a városháza erkélyéről beszélhessenek!”

A vadul uszító, Prohászka püspökre hivatkozva szélsőségesen antiszemita Pécsi Újlap vezércikkben foglalkozik a tüntetéssel⁷:

Azzal kezdi cikkét, hogy a tüntetésen keresztényszocialista munkások is résztvettek, mert előtte a lap nem foglalkozhatott a kérdéssel; nyomdájuk szedőit ugyanis behívták katonának, a szervezett szedők sztrájkoltak, saját szervezetlen munkásaikat pedig – akik vállalkoztak volna sztrájk törésre – nem tudták Pécsre helyeztetni. „Úgy látszik, ez a zsidó szocializmus kiváltsága, amely előtt hanyattvágódik a hatalom, miután elbódították – mondjuk csak ki bátran, elbódították a közvéleményt. Így történhetett, hogy két nemzetközi agitátor ülhetett a nép nyakára s lovagolhatott a nép nyakán az Irányi Dániel-téri mozitól a városháza erkélyére. Pedig csak az egyik lovaskatona. És ez éppen az izraelita.” Kétségbeesetten teszi fel a kérdést, hogy miért nem vezethette a tömeget „keresztény magyar ember”, miért a „zsidó szocializmus járszalagján” kell a munkásoknak járniuk? Szégyen a keresztény szocializmusra – írja saját lapjuk, – hogy nem tudott megfelelő vezetőt állítani a tömegek élére.

A Szociáldemokrata Párt pécsi hetilapja, a *Munkás* nem írhatott tudósítást a munkások megmozdulásáról. Első oldala a lapfej alatt majdnem teljesen fehér. A közepén olvasható csak néhány sor:

„Vezető cikkünk megjelenését, melynek tartalmát a polgári lapok jórészt akadálytalanul közölték, a cenzúra a mi lapunkban nem engedélyezte.”⁸

Belül azonban néhány sorban – ugyancsak meglehetősen kulináris hangon – reagál a Pécsi Újlap cikkére⁹:

⁶ Dunántúl, 1918. jan. 23. „Félnapos sztrájk Pécsen – Ma délután újra felvették a munkát”. (Kiemelések tölem. BM.)

⁷ Pécsi Újlap, 1918. jan. 23. „A keresztényszocialista”. (Kiemelések tölem. BM.)

⁸ Munkás, 1918. jan. 26.

⁹ u. o. „Rugdaldzódik a papszamár”.

„A papszamárnak – írja – megfeküdte a gyomrát, és most rugdalózik miatta, hogy hõpölyögni láttá az utcákon a népet... láttá az emberektõl fekete tereket, ahol jogért, kenyérért, békéért tüntetett az akkora öntudatos munkástömeg, aminõt már a gyüdi processzióra sem tud összterelni a papszamárság”. Az *Újlap* azonban – amelyet a *Munkás* következetesen csak „*Pfújlap*”-nak titulál – mindebbõl nem lát semmit, „nem lát tömeget, sem jogért követelõdõ munkástábor, nincs is itt a dolgozó emberek tízezres serege, csak két ember mindössze: az izraelita ügyvéd és a nemzetközi kómüves.”

Egy héttel késõbb pedig ezt írja:

„S. K. Pécs. – Mi nem tehetünk róla, hogy nem írhattunk a tömegsztrájkról. Ezen cikkünk helye, mint láthatta, üres volt. Hogy a Pécsi Újlap írhatott, nem a mi dolgunk... (Arról) csak azt írhatjuk, hogy tévednek a csuhások, ha azt hiszik, hogy pártunk összeroppanását idézte elõ a tömegsztrájk és annak menetele.” *A pártvezetõség nem akarta felelõtlen akciõba vinni a tömegeket.* Csak egy kis, felelõtlen réteg helyezkedett szembe ezzel az irányvonallal. „Elfelejtik a csuhás urak, hogy azok, akik olyasmit akartak, nem kevesebbet akartak, mint a bolsevikizmus utáztatását, amelyben benne van a papi javak szekularizációjának terve is, szóval minden olyan, ami a csuhás hierarchiának nem válna egészségére... Különben még hátra van mindaz, amit Ön levelében õhajt. *Eljõn még az ideje Magyarországon is a bolsevikizmusnak...*”¹⁰

A szociáldemokrata lap válasza érdekes módon tükrõzi a tömegmegmozdulásokat leszerelõ „*hivatalos*” szociáldemokrata álláspontot, amely – úgymond – nem akarta felelõtlen akciókba vinni a munkásokat, és erre való hivatkozással leszerelte a spontán forradalmi megmozdulásokat – és az egyszerű szociáldemokrata munkás vágyát: a bolsevikok eszméinek megvalósítását Magyarországon.

A keresztényszocialisták is visszatértek még egyszer a januári sztrájkra.

A keresztényszocialisták „népes értekezletet” tartottak, amelyen *Perr Viktor* ismertette a keresztényszocialista álláspontot: a tömegsztrájk káros volt, mert megakasztotta a béketárgyalásokat. A gyûlés határozatot fogadott el, amelynek értelmében elítélik a tömegsztrájkot, mert az nõveli ellenségeink reményeit, „s így a gyors békekötést megnehezíti és a megélhetési viszonyok javítását megakadályozza.” Valójában nem is a békéért, kenyérért és választójogért folyt, hanem a tömegek jóhiszemûségével visszaélve „hatalmi és pártcélokat” szolgált.¹¹

A pécsi szociáldemokrata munkássajtó élénken reagált a keresztényszocialista állásfoglalásra. A reagálás azonban inkább demagógiába hajló, gúnyolódó, szatirizáló pamflet, mint a keresztényszocialisták reakciós álláspontjának elemzésén alapuló bírálat¹².

„Úgy történt a dolog, hogy a pécsi keresztényszocik megint hallatni akartak magukról valamit. Alkalmat kellett tehát erre keresniök, és erre legjobbnak látták, ha a szociáldemokraták ellen tesznek valamit... Elhatározták tehát, hogy állást foglalnak a szocialisták tömegsztrájkoló mozgalmával szemben s ezért összejöttek a múlt hét egyik estéjén a József-utcai akolban néhányan és ezt a gyûlekezetet kinevezték „népes gyûlés”-nek, melyen kicsit szónokáltak és határozatot hoztak a végén. Ez a határozat elítéli a béke, a jog és a kenyér érdekében való tömegsztrájkolást... Ők néhányan elítélik azt, amit milliók helyeselnek és aminek a múltkor csak Pécssett is tengernyi résztvevõje és helyeslõje volt. Gondoljunk csak arra a tömegre, amelynek hatalmas demonstrációjától remegett a város, arra a 10–15 ezernyi tömegre, amely akkor olyan egyhangú lelkesedéssel követelte a békét, a jogot, a kenyeret és amelynek akaratát elõtt akkor meg kellett hajolnia még a hatalmas kormánynak is. És õk, a szerencsétlen ügyefogyottak, ezzel a nagy áradattal szemben akarnak úszni egynéhányadmagukkal...”

A munkástömegek törekvéseivel, háborúellenes felfogásukkal való szembehelyezkedés erõsen gátolta a keresztényszocialista szervezetek harcát, amelyet a Szociáldemokrata Párttal a munkások megnyeréséért, szervezeteik létszámának növeléséért, hatókörének szélesítéséért vívtak. A pécsi és baranyai munkástömegek, elsõsorban a bá-

¹⁰ Munkás, 1918. febr. 2. „*Szerkesztõi üzenetek*”. (Kiemelések tõlem. BM.)

¹¹ Dunántúl, 1918. febr. 2.

¹² Munkás, 1918. febr. 9. „*A pécsi keresztényszocik és a tömegsztrájk*”.

nyászok, nyomdászok, a Szociáldemokrata Pártba és annak szervezeteibe – a „vörös” szakszervezetekbe – tömörültek, habár a keresztényszocialista – „sárga” – szervezetek fegyvertárában az államilag támogatott, a klérus által szentesített olcsó lapok, a hatósági segítség, a szélsőséges szociális és antiszemita demagógia és az egyházi áldással egybekötött máriagyüdi búcsú mellett ott volt az ingyen osztogatott harisnya, a kedvezményes élelmiszer, sőt az *ellenfelek megfélemlítése és denunciaciója a katonai hatóságok, az államhatalmi szervek előtt*. Amikor például a főleg keresztény szocialista hadimunkásnők között is megindult az erjedés és a Szociáldemokrata Párt – néhány szociáldemokrata munkásra és munkásnőre támaszkodva – gyűlést tartott számukra, szabályos feljelentéssel reagáltak rá¹³:

„A szociáldemokraták a szervezetileg máshoz húzókat »leszúrással« fenyegetik szervezkedésük során. Dr. Hajdu Gyula, akit három hónapra felmentettek a katonaságtól, beszédével csak »féktelenkedő zavart és izgágát« okozott a fejekben. Eppen azért *reméljük és követeljük*, hogy ha Hajdu Gyula élvezi is a frontról való *főlmentésének* arany napjait, *a katonai parancsnokság meg fogja találni a módját*, hogy a hitükhöz, munkájukhoz és szervezetükhöz hű, tisztességes és nem szociáldemokrata munkásnők oltalmat találjanak. Ezért tegnap *eljártunk a katonai parancsnokságnál*.”

A bőséges fegyvertár ellenére is a keresztényszocialista szervezetek a munkásság olyan tudatlan és *nem számottevő, periferiális rétegeibe* szorultak ki, mint a hadimunkásnők (akik a férfiak hadbavonulása miatt alkalmilag a katonai varrodákban foltozgatták a katonaruhákat) és – a borbélysegédek, akikről a *Munkás* azt írta, hogy legyenek boldogok egymással, a keresztényszocialistákkal. A keresztényszocialisták egyik vezetője, *Göndör Lajos* végül is hosszabb cikkben kénytelen foglalkozni a „sárgák” munkájának eredménytelenségével¹⁴:

Sokan megértették a kapitalizmus visszasságait – írja – és kiadták a jelszót a keresztényszocialista mozgalom megszervezésére. „Munkabíró és lelkes férfiakban nem volt hiány!... és mégis azt kell tapasztalnunk, hogy minden propagandájuk s munkásságuk mellett sem tudtak oly hatást gyakorolni a nagy munkástömegekre, amilyen hatást oly hosszú idő után már elvárhattunk volna... A keresztényszocializmus a maga propagandájával *nem tudott az emberek szíve mélyéig lehatolni*. Nem tudott olyan tömegmozgalommá kiszélesülni, amely kiadja a parancsot s a szóra százezren figyelnek s engedelmeskednek.” Patópálság az oka. Pedig XIII. Leó is megszólalt ebben a kérdésben (a *Rerum Novarumra* utal) és ráirányította a figyelmet a szociális problémákra. Ha eredményt akarunk elérni, változtatni kell módszereinken. „Annál is inkább kell megértenünk, mennyire kell változtatni régi felfogásunkon, mert a szociáldemokrácia a maga sötét dogmájával *ugyancsak számos munkásembert egyesít* zászlaja alatt. Fejlődésről, tagszaporulatról beszélhetünk mi is, az a hatalmas térfoglalás azonban, amelyet a múlt évben elértek a szociáldemokraták, amikor *majdnem százezerrel szaporodott a számuk*, azt mutatja, hogy a mi propagandánkban van valami, ami nem ér fel a demokratákéval.” A különbség a szociáldemokraták és a keresztényszocialisták között – mint Göndör írja –, hogy míg az előbbiek harcolnak a munkások anyagi, gazdasági érdekeiért, a keresztényszocialisták ezt nem teszik. Úgy látszik, szükséges ezt is beiktatni a fegyvertárba. „Hogy azonban sikerünk biztos legyen, nagy tömegmozgalommá kell kiszélesednünk, amely mozgalom azonban csak akkor lesz erélyes és vonzó, ha a felháborodás szélvészét mi is befogjuk vitorláink közé s a munkástömegek gazdasági érdekeit *némi radikalizmussal is felkaroljuk*.”

A keresztényszocialisták erőlködése és taktikázása azonban hiábavaló. *A munkások nagyobb, öntudatosabb része a Szociáldemokrata Pártot követi és az Oroszországból hazatért haditölglyök által terjesztett eszmék sem állnak tőlük távol*. Egyre több a sztrájk, a tüntetés – a bérharcok egyre jobban összeolvadnak a politikai megmozdulásokkal, amelyekben a szociáldemokrata munkások vezetésével *mind több keresztényszocialista munkás vesz részt*. A mind szigorúbbá váló cenzúra miatt azonban a

¹³ Pécsi Újlap, 1918. jan. 26. „Úzik, hajszolják a hercegyári és a többi munkásnőket – Demokrata tempé”. (Kiemelések tölem. BM.)

¹⁴ Dunántúl, 1918. ápr. 20. „Munkásmozgalmunk sikerének titka”. (Kiemelések tölem. BM.)

lapok az eseményeket csak szépítve közölhetik, ha egyáltalán közölhetik, vagy olyan virágnyelven, amelyből az olvasni tudók értenek.

„Lezajlott a pünkösöd – és egy ünnep után jól esik a lelünknek visszaemlékezni annak kellemességeire, élvezeteire és apróbb-nagyobb szenzációira, amik hol itt, hol amott estek meg, vagy vetődtek fel esetleg a tiszta véletlen vagy a kiszámíthatatlan következetesség méhéből... De szóljunk az eseményekről talán részletesen? Említsük meg az első ünnepnap legkiemelkedőbb szenzációját, az 52-es napot? A teteyi murit, vagy a délelőtti sétazenét, perselyes pumpolást?... Minek tennénk ezt, hiszen széles e város, és még a környező falvak népe is tudja bő részletességgel, hogy mi történt ezek körül a kiemelkedő események körül. De meg már azért sem volna illő dolog valami nagy dicsően zengő hangon írni erről az első napi eseménysorozatról, mivel tudott dolog, hogy amennyire eseménydús volt az első nap, annyira eseménytelen volt a másnap. Pedig ez a nap is ünnepnap volt, kérem, pirospünkösödnek a másnapja, amely nem igen szokott kismiskább lenni az elsőnél soha. De mit tehetünk róla, hogy az idén ez a tétel nem állhat meg, hogy az idei pünkösöd két napja így kifogott egymáson. Az első nap események sorozatával volt teljes véges-végig, eseményekkel, és pedig szenzációsnál szenzációsbakkal, míg a második napon alig történt valami, szóval nem történt semmi, de semmi...“¹⁵

„Csalódott előfizető” ha nem találta meg a lapban azt, amiről olvasni szeretett volna, „ennek bizonyára mélyreható okai vannak... A hadviselés érdekei előtt minden becsületes újságírónak deferálnia kell.“¹⁶

„B. Pécs. Megkötött kezekkel nem lehet írni.“¹⁷

A cenzúra tehát nagyon erős, a hírzárlat teljes. De aki nagyjából ismeri a történeteket, mint „széles e város és még a környező falvak népe is”, az a lapok elszórt híradásai között tallózva érdekesen tudja követni az eseményeket.

A Pécsi Napló helyhiány miatt nem tudja közölni a rendelkezésére álló hosszú listát a hazatért hadifoglyokról. Közli azonban, hogy a cs. és kir. 6-os gyalogezred aktív tisztjei majdnem mind hazatértek, „ugyancsak visszatért a legénység nagy csoportja”. A hazatérteket bevonultatják a pótzászlóaljhoz, ahonnan a harctérre indítják őket.¹⁸

Május 5-én hatalmas reklámhadjárat indul a Dunántúlban és a Pécsi Naplóban:

„52-es Frigyes baka nap Pécsen, 1918. május 19–20!” A program: Kerti ünnepély Pécs-Bányatelepen, műsoros estély Magyarországon és Karancson 12-én, kabaré és táncestély Villányon 15-én; 17-én Pécsen mise a vártemplomban, este díszelőadás a Pécsi Nemzeti Színházban; 18-án műsoros est a Pannóniában (a szereplők között: Jászai Mari, Bazilidesz Mária, Pécsi Blanka, Pécsi Erzsi); 19-én „délelőtti sétahangverseny a Sétatéren, Király-utcában és a Széchenyi-téren... délután nagy néppünnpély a Tettyén – május 20-án délután labdarúgómérkőzés a Róth-telepen... csupán a budai külv. kath. körben van estély, a »Régi Sörház«-ban (a munkások fészke! BM) nem – május 25-én művészet a színházban ifjúsági szereplőkkel...” A hadiözvegyek és árvák javára rendezett ünnepélyt nagy hirdetéshadjárat előzi meg, amelyből megtudható, hogy a Tettyén katona- és cigányzenekar szórakoztatja a résztvevőket külön e célra írt 52-ös indulóval, a romok között kabaré lesz, tetovált nő, világposta, szépségverseny és jósnő és nem utolsó sorban – tombola, amelyen ételt, italt, dohányneműt és hadi emléktárgyakat lehet nyerni.

„Akar Ön a felső tízezer közé jutni? Úgy menjen FEL az 52-esekhez a Tettyére!”¹⁹

Tudósítások a pünkösöd utáni első lapokból:

Az 52-esek napja jól sikerült, az idő szép volt, „az utcákon mindenfelé bájos leánykák perselyei csörrentek meg a járókelők előtt... Pünkösöd első napja fényes ötvenkettős nap volt, hét-főn azonban közbejött akadályok miatt a tervbe vett program elmaradt.”²⁰

¹⁵ Munkás, 1918. máj. 25. Hírfej. (Kiemelések tölem. BM.)

¹⁶ Pécsi Napló, 1918. máj. 25. „Szerkesztői üzenetek”. (Kiemelések tölem. BM.)

¹⁷ Dunántúl, 1918. máj. 24. „Szerkesztői üzenetek”. (Kiemelések tölem. BM.)

¹⁸ Pécsi Napló, 1918. máj. 12. „Vissza az orosz haditagságból”. (Kiemelések tölem. BM.)

¹⁹ Dunántúl, 1918. máj. 5., 11., 19.

²⁰ Dunántúl, 1918. máj. 22. „Az 52-esek napja”. (Kiemelés tölem. BM.)

„Vissza vannak a környékbeli 52-es napok, ugyancsak a jótékony célú football-match, mely közbejött akadályok miatt jövő vasárnap lesz megtartva.”²⁴

A tettyei népnépély tiszta bevétele kb. 40 000 K. volt, „úgy értesülünk, hogy a rendezőség több mint 100 000 K tiszta bevételre számít, amelyet gyarapítani fognak még a vidéken tartandó mulatságok, valamint a *pünkösdi hétfőjén Pécsen elmaradt*, de később megtartandó szórakozási alkalmak is.”²⁴

Ezen kívül Pécsen pünkösdkor bérmálás volt és konfirmáció, a jó időt sokan kirándulásra használták fel, megalakult a Baranya–Tolna megyei tanári kör, Benyowszky főispán marad, – Budapesten Keleti Vásár van, a „*Gyümölcsízék mint zsírpótlók*” használhatók; Baranya megyében furcsa babonák élnek („*Pogányvilág a XX. században – Hogy védekeznek Baranyában a sertésvész ellen*”).²² Ezen kívül nem történt semmi, de semmi . . . Illetve:

„A cs. és kir. tartalékkórház parancsnokságának hivatalos közlése szerint *Molnár Sándor* cs. és kir. 6. gy. e.-beli tart. hdgy. meghalt; temetése katonai díszrel délután 4 órakor folyt le a csapatkórházból. Ugyancsak hivatalos közlés szerint *Herszényi Zombor* alezredes és *Meiszner Miklós* 19. h. gy. e.-beli szkv. százados a *becsület mezején meghaltak*. Temetésük a honvéd csapatkórházból csütörtökön, f. hó 23-án délután 3 órakor lesz.”²³

„*Dopov* (a Pécsi Napló szerint: *Popov*, BM) *Isza* és *Majoros István* 6-os gyalogezredbeli katonák meghaltak Pécsen.”²⁴ „*Dobanovacski Paja* 6. gyalogezredbeli gyalogos meghalt . . . *Csizmár Maxim* 6. gyalogezredbeli gyalogos meghalt. Temetése . . .”²⁵ A Pécsi Napló még egy hatos halottat említ: *Személy Jánost*.²⁶

A pécsi anyakönyv szerint, melynek híreit a *Pécsi Napló* hétről hétre közli, *Wirth Lajos* 16 éves lakatossegéd és *Szabó Pál* 59 éves vincellér halálának oka: „*lőtt seb, baleset*”.²⁷

És két más jellegű, de az eseményekhez szorosan kapcsolódó hír:

„A király *lovag Arlov Gusztáv* cs. és kir. századost őrnaggyá nevezte ki. *Arlov* őrnagy a pécsi állomásparancsnoksághoz van beosztva.”²⁸

Linder Ernő, a Dunántúl felelős szerkesztője a Pécsi Törvényhatósági Bizottságnak azt indítványozta, hogy éljenek felterjesztéssel a hadügyminisztériumhoz: az 52-eseket helyezték vissza Pécsre, a 6-osokat pedig irányítsák Újvidékre. Javaslatát, mint a híradás közli, a legközelebbi bizottsági ülésen fogja indokolni.²⁹

A hírekből a *szigorú hírzárlat* ellenére még azok előtt is egy fegyveres, feltehetően katonai lázadás körvonalai bontakoznak ki, akik közvetlenül nem értesültek az eseményekről. Az elkeseredés ilyen fokú kirobbanását a *keresztényszocialista sajtó* *igényezett elkendőzni*:

„*Nincsen párja a magyar bakának*. Amerre nézünk, magyar katonák dicsősége sugárik felénk . . . Mert nincsen párja a magyar katonának vitézségben . . . De nincsen párja a magyar katonának a királyhűségben, a hazaszeretben és az áldozatkészségben sem . . .”³⁰

Amikor azonban a *Munkás* fent már idézett cikke félreérthetetlenül utalt a történetekre, a háborúra és faji gyűlöletre oly szívesen uszító *klerikális sajtó egyszerre a békeapostol mezét ölti magára*:

²⁴ Pécsi Napló, 1918. máj. 22. (Kiemelés tőlem. BM.)

²² Dunántúl és Pécsi Napló, 1918. máj. 22. és 23.

²³ Pécsi Napló, 1918. máj. 23. „*Hírek*”. (Kiemelések tőlem. BM.)

²⁴ Dunántúl, 1918. máj. 22. „*Hírek*”. (Kiemelések tőlem. BM.)

²⁵ Dunántúl, 1918. máj. 23. „*Hírek*”. (Kiemelések tőlem. BM.)

²⁶ Pécsi Napló, 1918. máj. 23. „*Hírek*”. (Kiemelések tőlem. BM.)

²⁷ Pécsi Napló, 1918. máj. 25. „*Anyakönyvi hírek*”.

²⁸ Dunántúl, 1918. máj. 24. „*Katonai előléptetés*”.

²⁹ Dunántúl, 1918. máj. 25. „*Hírek*”. (Kiemelések tőlem. BM.)

³⁰ Dunántúl, 1918. máj. 22. Vezércikk.

„A tüzet oltani és nem szítani, az indulatokat és szenvedélyeket nem fokozni, hanem mérsékelni, a fájós fejet nem beverni, hanem borogatni és aszpirinnal gyógyítani kell. Minden betegségnak, minden bajnak van valami ellenszere... A háborúnak az ellenszere a béke. Az éhségnek a kenyér. Az elégedetlenségnek a megnyugtató. A gyűlöletnek a szeretet. A méltánytalanságnak az igazság. A bűnnek a büntetés. A mai háborús élet körülmények különös próbára teszik az embert. Annak erejét, képességeit és idegeit. *Meg kell tanulnunk mindent némán elviselni*... Látjuk és érezzük lépten nyomon a fájó sebeket. De ezeket a sebeket nem azzal gyógyítjuk, ha feltépjük őket, hanem ha enyhítő irt alkalmazunk rájuk. Gondolnunk kell arra, hogy a háborúból kivézető utat nem úgy találjuk meg, ha öntestünkbe vágunk, hanem *ha az ellenünk törő ellenséget tesszük ártalmatlanná!*”³¹

A „megnyugtató”, a „szeretet”, az „enyhítő irt”, a „mindent némán elviselni” furcsa formáját választja azonban az állam:

„Csendőrküldönitmény Pécsbányatelepen” – A Dunagőzhajózási Társaság felkérésére csendőrküldönitményt vezényelnek Pécsbányatelepre, mert a háború miatt nem megfelelő a vagyonzbiztonság, de „más közbiztonsági okok miatt” is szükséges.³²

„Mézes Istvánné, szül. Kovács Katalin pécsi mosónő ez év május 20-án kiállott a Nyúl-utcában lévő lakása kapujába és dicsérte azokat a hatosokat, akik nem akartak a frontra menni. szidta a honvédeket, kik ellenük fordultak, végül azt mondta, hogy *agyon kellene löni a rendőröket és az urakat*. Az asszonyt ezért perbe fogták és ma azzal védekezett, hogy csak azt beszélt el, amit az nap a városban hallott és nem saját véleményét adta elő. Védekezése ellenére is a törvényszék bűnösnek mondta ki...”³³

A kormány közben szükségesnek látja egy másik hír megismétlését és kiegészítését is (l.: 28. sz. idézet.):

„A pécsi katonai rendőrség vezetőjének kitétetése” – a király elrendelte, hogy ismételjék meg a korábbi közlést: *lovag Arlow Gusztáv nyugalmazott őrnagyot egy különleges alkalommal teljesített körülmekintő magatartásáért*” kitétetésben részesítette.³⁴

Ki volt hát ez a lovag? A *Vád* című lap, amely az őszirózsás forradalom után, 1918 decemberében azzal a programmal indult, hogy a cenzúra megszüntével tárgyilagosan és „szocialista becsületességgel” mondja el „egyes polgártársak” viselt dolgait, mindjárt első számában foglalkozik személyével³⁵:

„Még a nyáron történt. A pécs-külvárosi állomáson tolongtak az utasok. Jórészt szabadságos katonák voltak... Legtöbbnek itt volt a hozzátartozója is... az öröm sugara csillogt a szemekből. Egyszerre éles kiáltás süvített végig a perronon: – Pimaszok! Hát már észre sem veszitek, ha egy feljebbvalótok megy végig köztetek! Azt hiszitek, hogy ha már az állomáson vagytok, hát nem kell tisztelgetnetek?! Én a katonai rendőrség parancsnoka vagyok, és ha akarom, hát nem utazik el közületek egy sem, mindnyájatokat bevittek! – A katonák... dermedten figyeltek fel, ... a kezek gépiesen emelkedtek a sapkákhöz. De Arlownak, – a katonai rendőrség parancsnokának – ez még nem volt elég. Azt akarta, hogy ne csak a legénység érezze azt, hogy ő milyen nagy úr, hanem az ... anyák és hitvesek is lássák, hogy milyen hatalmas emberrel állnak szemben... – mérhetetlen göggel, megvetéssel, metsző hangon beszélt, jobban mondva ordított: – Ti vagytok azok, akik megrontják a hadsereg szellemét! A középkorban máglyára vetették az olyan nőket, mint ti! – Arlow föllépve biciklijére... elkarikázik... – Hát őrnagy polgártárs! Mi nem olyan könnyen felejtünk! Ön – aki tengernyi szenvedésen átment drága katonáink hitveseit akarja máglyára küldeni, ön, aki lehetetlen magaviseletével már a legnagyobb mértékben lejáratja magát; és végül ön, – aki a régi vágóhidrendszer egyik legvakbuzgóbb zsoldosa volt, – de alighogy kitért a forradalom, máris szeretett volna a II. nemzetőr század parancsnoka lenni! Ön, és a vezetése alatt állt dísztábor igen alkalmasak e lap hasábjaira...”

³¹ Dunántúl, 1918, máj. 26. Vezércikk. (Kiemelések tölém. BM.)

³² Dunántúl, 1918. jún. 2. „Városi közgyűlés”.

³³ Pécsi Újlap, 1918. szept. 26. „A lázadók dicsérője”. (Kiemelések tölém. BM.)

³⁴ Pécsi Újlap, 1918. aug. 6. „Hírek”.

³⁵ A Vad, 1918. dec. 15. „Arlow lovag és a boszorkányégetés”, aláírva: (Révész Andor).

És 1919. január 15-én, a lap 29. számában *Göncz Lajos, A Vád szerkesztője* to-l-lából jelenik meg egy cikk a lovag viselt dolgairól, a hatosok lázadásának kegyetlen leveréséről, a katonai rendőrség parancsnokának, Arlow Gusztáv lovagnak szerepéről. A feltehetően éles támadásra³⁶ a lovag úr válaszolni volt kénytelen. Több mint féloldalas „Nyilatkozat”-ában – amelynek a polgári, klerikális sajtó adott helyet – az 1918. május 20-án Pécsen lezajlott események sok részletére tér ki közvetlenül, de sok mindenre lehet következtetni is a csekély taktikai érzékkel megfogalmazott so-rokból.³⁷

„Ami a katonai rendőri szolgálatot illeti, az bizony nem a legszebb szolgálat volt. Nem lo-vagoknak való, amint azt a cikkirő megjegyzi. Dehát én már 54 éves rokkant katona voltam a háború kitörésekor. Itthon pedig oda kellett állnom, ahova a szolgálati beosztásom szólított. Azt az állítást, hogy én a szegény orosz (?) és szerb (?) foglyokat megpofoztam volna, a leghatáro-zottabban visszaautasítom... E tekintetben Göncz urat tévesen informálták.

Néhány szóval reflektálok a *pütkösi eseményekre* is. Bár mindenkinek tisztelem a komoly politikai meggyőződését, mégis meg kell állapítanom azt, hogy a cikkirő abbeli véleményével, amellyel a pütkösi katonai lázadást forradalomná avatja, meglehetősen magára marad (pedig lásd a későbbieket, BM). Nem forradalom, szabadságharc, hanem *közönséges bolsevik* (! BM) *lázas* volt az ügy a *közvélemény* (! BM), mint a törvény elbírálása szerint. Ez a sajnálatos eset igen sok ártatlan áldozatot követelt és *beláthatatlanok ma azok a borzalmas következmények*, melyeket a lázadás felmutatott volna, ha azt a helyőrség fegyelmezett része a legenergiusabban és leggyorsabban el nem fojtja. A lázadók megfékezése után beszállított foglyokat helyszűke miatt a katonai rendőrség Perczel-utcai helyisége előtt kellett őrizet alatt felállítani. Ugyanitt kellett a halaszthatatlan nyomozási cselekményeket megejteni. Emberfeletti, idegölő munkát vé-gezünk (!? BM) *egy gyanútlanul, kedélyesen eltöltött éjszaka után*. Megengedem, hogy a *nyo-mozás nem ment keztyűs kézzel*, de mindenesetre *az utca teljes nyilvánossága előtt* (ami példa-statuálásnak, megfélemlítésnek sem volt rossz! BM). Tehát mindenki meggyőződhetett cikkirő azon hatáshajhászó állításának valótlanágáról, hogy én és embereim *megkötözött* foglyokat po-foztam és hogy ilyeneket revolveremmel fenyegettem. Hiszen *akkor a foglyok megkötözéséről még szó sem volt*. Ha ez tényleg úgy lett volna és cikkirő a jelenetnek szemtanúja volt, miért nem emelte fel akkor tiltakozó szavát? (Az olvasóra bízom, mi lett volna „cikkirő” sorsa, ha ak-kor felemeli tiltakozó szavát. Feltehetően a lovagnak most nem kellene mosakodnia. BM) A vizsgálati foglyok között *különléte nemzetiességű* katona volt. Voltak, akik *nyíltan vallották ma-gukat bolsevikieknek* (! BM), szinte *megcsodáltuk* őket! – de voltak olyanok is, akik véres ru-hájuk és löporfüsttől kormos kezük ellenére is gyávan letagadták a részvételüket. Ha ilyenek-kel szemben *valamilyünknek eljárt a keze*, azon nem lehet csodálkozni, különösen ha *egyesek provokatív viselkedésére* (de ezek biztosan nem a „gyávák” voltak! BM) vizsgálom. (Hát most pofoztak vagy nem pofoztak? vagy az előbbi tagadás *csak a megkötözöttekre* vonatkozik? De hát nem mindegy-e, hogy a lázadók kötelek nélkül ugyan, de gépfegyverekkel körülveve voltak kiszolgáltatva a lovagnak és pribékjeinek? BM) Egyébként az összes volt alantasaimmal, akik ma már velem függőségi viszonyban nincsenek, igazolhatom, hogy a tettlegességet és emb-ertelen bánásmódot a katonai rendőrségnél mindenkor szigorúan üldöztem. Köztudomású, hogy *a vizsgálati foglyok élmezése* – bár ez nem is reám tartozott – *az nap lehetetlen volt*. (Ehez-tes – mint kihallgatási módszer! BM) Amikor ezen körülményről és arról értesültem, hogy *láb-belijüket a szokás meggátálása céljából* (? meztőláb nem szoknek el a kivégzés előtt? BM) más parancsnok intézkedésére *elvették tőlük*, átkísértetésük előtt fennhangon jelentettem ki a huszár-laktanya lovardájában, hogy addig nem vezetem vissza őket a Frigyes laktanyában lévő kihall-gatási helyiségből, míg lábbelijüket és ebédjüket meg nem kapják. (És megkapták? erről inkább nem nyilatkozik a lovag úr! BM) Én voltam az, aki *a külső sorok elkerülhetetlen összekötését* (! BM) úgy eszközöltem, hogy a kötés a ruházat felett lazán alkalmaztassék, mert nagyon jól tudtam, hogy a vizsgálati foglyok legnagyobb része ártatlan és csakis a terror hatása alatt cse-lekedett. Minthogy én az ítéletek meghozásánál sem hadbírói, sem szavazóbírói minőségben részt nem vettem, minden komolyságot nélkülöz cikkirő azon vakmerő vádjá, hogy én 6 hónap-pal ezelőtt a szerbeket gyilkoltattam.”

³⁶ Az említett lapot sem Budapesten, a Széchenyi Könyvtárban, sem az Országgyűlési Könyvtárban, sem Pécsen a könyvtárakban megtalálni nem lehet. Egyes más példányok vannak a lapból, de Göncz Lajos cikkét a közlő jan. 15-i szám sanjos nincs, a cikk megjelenésére csak Arlow idézett nyilatkozatából lehet következtetni.

³⁷ Dunántúl, 1919. jan. 25. (Nyílt tér – Nyilatkozat”. (Kiemelések tőlem. BM.)

Az őszirózsás forradalom után Arlow lovagnak minden oka megvolt arra, hogy szégyenteljes szerepét a 6-osok lázadásának leverésében kisebbítse és szépítse. Az események sodra, a tömeghangulat, a *forradalom előszele még a háborús kormányt is arra készítette*, – igaz, hogy csak néhány nappal az októberi polgári forradalom kitörése előtt – *hogy eltekintsen a lázadás életbenmaradt résztvevőinek súlyos megbüntetésétől*. Erre enged következtetni az, hogy a *hivatalból kirendelt katonai védő kegyelmi kérvényt* nyújtott be a királyhoz a lázadók érdekében.

A király a legmagasabb kegyelmével fordult a cattarói lázadó tengerészek felé és kegyelmet adott a lázadó matrózoknak. Most a Pécssett állomásozó 6-ik közös ezred lázadó legénysége részére kér kegyelmet *Karczag Jenő dr. katonai védő*. A kegyelmi kérvény szövege a következő:

„Császári és királyi apostoli felség! Felséges Uram, Királyom! Felséged parancsát, mely szerint megkegyelmezni méltóztatott azoknak a tengerészeknek, kik 1918. február 21-én Cattaroban megtagadták az engedelmisséget, ma olvastam. Ez a kegyelmi kérvény bátorított fel engem arra, hogy alábbi kérelemmel járuljak Felséges Uram elé. F. évi május 20-án a Pécssett elhelyezett 6. gyalogezred legénysége megtagadta az engedelmisséget. A lázadás, mely egy nap alatt leverett, korántsem volt sem jelentőségében, sem kihatásában olyan horderejű, mint a cattarói zendülés. A pécsi lázadásból kifolyólag *17 katona lett rögtönítélő-bíróilag főbelöve*. Nagyon sok egyén ellen lett rendes bírói eljárás lefolytatva, sokan lettek elítélve – de az ítélet még nem jogerős. Sokan lettek *felmentve*, de az ügyesség jogorvoslata folytán *továbbra is előzetes letartóztatásban vannak* (! BM). A tisztikar elleni büntetőügy jelenleg a legfelsőbb haditörvényszék előtt van fellebbezés folytán. A tisztikar tagjai közül ketten lettek elítélve, mert nem akadályozták meg a kitört zendülést mindjárt csirájában. Egyébként *a tisztikarból természetesen senki aktív részt nem vett a zendülésben*, sőt, egy hősi halált halt, egy pedig súlyosan megsebesült a becsület mezején. (Téved, még két tiszt halt meg a zendülés során, a visszaemlékezések szerint valószínűleg kivégezték őket a lázadók. Az akkori jelentések a nevüket is közlik, lásd a 23. sz. idézetet. BM) Felséges Királyom! A 6. gyalogezred azóta is nagyon kitüntette magát a harctéren, a hivatalos jelentés külön megdicsérte hősiességüket. Ennek az ezrednek becsületes, királyhű legénysége azóta eredményes befolyást gyakorolt a pillanatnyira megtévedtekre (Hol? a pécsi börtönben? BM). Alázatosan kérem Felségedet: kegyeskedjék kegyelmét ennek az ezrednek legénységére és tisztikarára kiterjeszteni, elrendelni, hogy a folyamatban lévő és jogerősen még be nem fejezett ügyben a per töröltessék, a jogerősen kiszabott büntetések pedig királyi kegyelem útján töröltessenek.“³⁸

A proletárforradalom győzelme után a pécsi 6. gyalogezred és a pécsi bányászok forradalmi megmozdulását a munkásosztály méltó helyre emelte. A Tanácsköztársaság kiküldtása után, amikor Pécs szerb megszállás alatt volt, a *Pécsi Napló* – immár nem a klérus szócsöve, hanem „*A Pécsi Szociálista Párt hivatalos lapja*” – g. l. aláírással belső vezércikkben méltatja a 6-osok és bányászok hősie harcát³⁹:

„A legsötétebb reakció, a leggaládabb elnyomás, a legvadabb militarizmus tombol és kényszeríti az embereket igájá alá. Az oroszországi események éreztetik itthon is hatásukat; az elkeseredés nőttön nő; az emberek vágnak valami nagyszerű, valami csodaszerű eseményre, mely megszabadítja őket a háború nyomorától, a militarizmus zsarnokságától, a junkerek uralmától. A sajtó teljesen cenzúra alatt áll, a szabad szót megfojtják, a gondolatot kiherélik, az új eszmét megölik. A letiport munkásság végső csömört kapván, az állapotoktól nyugtalankodni kezd; de a legkisebb mozdulatára csendőrszuronnal találja magát szemközt és kis ágyúk kényszerítik, hogy kitörni készülő forradalmi készségeit megfékezze. Közben *az itthon kereskedő katonatisztek hadi-ünnepélyek rendezésével és botrányos mulatozásaikkal utáltatják meg magukat teljesen. A katona éhezik és mulatozó tisztjeik, mint barmokkal bánnak velük. Az elkeseredés kirobbantja a 6-os ezred katonáiból a szabadság vágyát, megtagadják az engedelmisséget és elzavarják tisztjeiket. A munkásság kedvezően fogadja a forradalmi áramlatot, és azonkívül, hogy a városi munkások közül is sokan csatlakoztak, Bányatelep egész munkássága tettelesen is részt vesz a fegyveres ellenállásban. És ma egy éve annak, hogy ezzel a ténnyel megindult a bomlási folyamat az osztrák–magyar armádiában. Nem nemzetiségi heccékért harcolt a katona és a munkás együtt, hanem a minden népet egyformán lenyűgöző katonai zsarnokság és kapitalista elnyomás*

³⁹ Pécsi Napló, 1919. máj. 20. „1918. máj. 19”. (Téves dátummegállapítás. BM.). (Kiemelések tőlem. BM.)

³⁸ Pécsi Újtelep, 1918. okt. 29. „Kegyelmet kérnek a 6-as elítéltek részére. – A védőügyvéd felségolyamodványa”. (Kiemelések tőlem. BM.)

letöréséért. Nem nemzetiségi vicek vitték forradalomba a hatosokat, mert hiszen egyformán volt a lázadók közt szerb, horvát, német és magyar legénység. A munkásság sem a nemzeti érzés ápolását látta a forradalomban, mert hiszen a bányamunkások legnagyobb része németajkú, kik az internacionális eszmét hirdetik. A forradalmat levették. A lázadókat megbüntették. És ott is akkor nem csak szerb, német és magyar katonákat küldtek mártírhalálba, hanem a bányamunkások közül is kettőnek vére csordult az igazságért és jogért. Az igazság és a jog álltak szemközt a fegyveres hatalommal és mint annyiszor megtörtént, az igazságot és a jogot pillanatnyilag, megint, legyőzték. De az igazságot és jogot nem lehet agyonlőni. Hiába lövik agyon, aki azt mondja, hogy kétszer kettő négy. Azért kétszer kettő mindig négy marad. Hiába ölték meg katoná és bányász elvtársainkat, az igazság, amiért elvérezték, él, és előbb-utóbb győzni fog. Mert az igazság túléli az acélt és a fegyvert. Az igazságot el lehet árulni, pénzért el lehet adni, de megölni nem lehet..."

ERDÉLYI JÓZSEF

Szépség rabja

Mezey Kálmánnak

*Hideg ősszel somkórók lengedeznek
a dévai várrom füves falán,
mint hajszálak amiket elhullajtott
egy aranyhajú árva lány.
Olyan a várhegy a város felett,
mint akkora felhordott sírhalom;
tört falaival és bástyaival,
síremlék rajta az a rom.
Nem szép közletről a dévai várrom,
csak messziről olykor, ha felragyog
jövő-menő Nap s tele Hold fényében.
Én a szépség rabja vagyok;
szép ősszel a hegy, midőn vállán-keblén
vörös bíborpalást a somberek,
melyben a mézsféher út hegyre fel mint
óriáskígyó tekereg
az elmúlásnak hódolt, szárnyát-kulcsát
visszaváró sötét várkapuhoz,
amelybe virrasztó őrséget többé,
soha, senkisem toboroz...*

AZ IFJÚSÁGI REGÉNY KORSZERŰSÉGÉNEK PROBLÉMÁI*

Nem véletlen, hogy erről a problémáról csak most kezdünk a nyilvánosság előtt is vitatkozni, évekkal a modernség-modernizmus vita után. Felmerült ugyan már három évvel ezelőtt az ifjúsági írók első pécsi ankétján, s utána egy írószövetségi vitának is ez volt a témája, de különösebb visszhangra nem talált. Pedig nemzetközi viszonylatban is egyre gyakrabban hangzik el az ifjúsági irodalom korszerűsítésének követelménye, – a novemberi weimari kollokviumnak is tulajdonképpen ez volt a végső kicsengése. Az az alapvetően fontos elvi tétel azonban, amelyet Lengyel Balázs is fejtegetése kiindulópontjaként idéz a Jelenkor 7–8. számában, ti. hogy „nincs külön ifjúsági irodalom és felnőtt irodalom, nincsenek egyik és másik számára külön-külön esztétikai törvények, hanem csak egységes irodalom van, amelynek az ifjúság számára való része természetesen tekintetbe veszi a mindenkori korosztályi sajátosságokat”, ez az elvi tétel nálunk csak az utóbbi évek vitái során tisztázódott, s még ma sem vallja mindenki. Régebbi irodalomtörténeti összegezéseinkben nincs szó az ifjúsági irodalomról, – az új akadémiai Kézikönyvben is hiába keresünk róla akár egy parányi fejezetecskét, s olyan nagy és átfogó jellegű vitákon, mint pl. a realizmus-vitán egyetlen utalás erejéig sem került szóba a fiatal vagy legfiatalabb olvasók számára készült irodalom problematikája.

Elsősorban ennek volt a következménye, hogy az irodalom e két területén a fejlődés folyamata korántsem haladt párhuzamosan. A felnőttek irodalma az ismert módon alakult, fejlődött, modernizálódott, az ifjúságnak szánt irodalom pedig gazdátlanlásában, megbecsülés és gondozás híján, megrekedt. Igaz, mintegy két évtizede nálunk komoly erőfeszítéseket teszünk egy új típusú ifjúsági irodalom kibontakoztatására, de ezt késlelteti az elvi-elméleti alapproblémák tisztázatlansága és az elmélyült kritika szinte teljes hiánya. Az elemző-kutató vizsgálódások azonban megkezdődtek, s éppen ezek során rajzolódott ki egyre élesebben, hogy a jószándékú törekvések ellenére sem eléggé modern ifjúsági irodalmunk, az új művek nem kis része olyan, mintha évtizedekkel ezelőtt írták volna őket. Ezért fontos, hogy megvitassuk az idevágó tennivalókat. Eddig az ifjúsági irodalom sok részletkérdésével foglalkoztunk már a Jelenkor hasábjain, – a Lengyel Balázs cikkében felvetett probléma pedig most új, átfogó területre irányítja figyelmünket, amelynek megvitatása során helyekre kerülhetnek és mélyebb értelmezést kaphatnak a részproblémák is.

Az irodalomesztétika fő problémája természetesen az, hogy milyen a jó és milyen a kevésbé jó vagy éppenséggel rossz irodalom, és az ellentétpárt nem így fogalmazza meg: modern és nem modern irodalom. Igaza van Lengyel Balásznak, amikor megálapítja: „Nincs abszolút szabály, hogy csak egyféleképpen, korunkban csak izlést rombolva és egyben teremtve lehet maradandó, formáló erejű művet létrehozni.” Valóban, lehet hagyományos módon is jó műveket alkotni. Az azonban vitathatatlan, hogy művészileg jónak és szépnek, pedagógiai szempontból is hasznosnak általában az olyan irodalmat mondhatjuk, amely a mi értelmezésünkben korszerű, modern. Ezért tekintjük a modernséget a jó, a valóban művészi irodalom egyik – és talán leglényegesebb – esztétikai kategóriájának.

Tisztázunk kellene természetesen először is azt, mit jelent számunkra ez a fogalom: modern. Lengyel Balázs erre nem tér ki, és én sem szeretnék hosszadalmas

* Hozzászólás Lengyel Balázs: Modernség az ifjúsági irodalomban c. írásához (Jelenkor. 1968. július–augusztus.)

szóértelmezésbe bocsátkozni; a továbbiakban talán úgyszólván sikerül érzékeltetnem, mi-
ben látom a regényírás területén a modernség néhány megnyilvánulását. Egyet azon-
ban már előljáróban mindenképpen rögzítenünk kell: a modernség nemcsak forma,
hanem korszerű szemléletmód, mondanivaló, tartalom kérdése is. Lengyel Balázs is
megállapítja tanulmánya utolsó bekezdésében, hogy „az irodalom korszerűsége ter-
mészetesen épp úgy tartalmi, mint formai kérdés”, de írásában elsősorban formai
kérdésekkel foglalkozik, mondván: „az elavult, az élet komplexitását már kifejezni
nem tudó forma visszahat a tartalmakra.” Végeredményben igaza van, mégis szüksé-
gesnek látszik megemlítenünk, hogy a tartalom és a forma összefüggését nem szabad
közvetlenül, automatikusnak tekintenünk: a hagyományos forma nem takar feltét-
lenül elavult tartalmat, és fordítva: a modern forma nem hordoz feltétlenül korszerű,
modern mondanivalókat. Ez ugyan közismert, mégis fel kell rá a figyelmet hívni, ne-
hogy Lengyel Balázs szavait bárki is félreértse.

Hegelek kétségtelenül igaza van, aki megállapította, hogy az a nagy művész,
aki a kor legfőbb eszméjét, törvényszerűségét, mint tartalmat az e tartalomnak leg-
megfelelőbb formában képes érzékivé tenni, ábrázolni. Vagyis, aki modern tartalmat
modern formában jelenít meg. A korszerűség egyszerre jelenti tehát a „mit” és a „ho-
gyan” problémáját. Ezért, amikor a modernség megvalósításának helyes útját keres-
sük, a tartalmi vonatkozások megvitatása elengedhetetlenül fontos.

Lengyel Balázs cikke egyébként igen sokrétűen veti fel a témába vágó problé-
mákat. Bizonyára több hozzászólást váltanak majd ki a mese és a gyermekvers mo-
dernebbé tételéhez fűzött gondolatai is, ezúttal azonban csak egyetlen területre for-
dítjuk figyelmünket: az ifjúsági regényirodalom problematikájára.

Igaza van Lengyel Balázsnak: „Az ifjúsági regény, korszerű szemléletünk rész-
beni tükröződése mellett, még egyre magán hordja a múlt nem egy meghaladott tar-
talmi és formai elemét.” Az már most a kérdés, mi a lényege annak, ami ezeket a
„meghaladott” tartalmi és formai elemeket konzerválja, és milyen változásra kellene
törekednünk.

Kezdjük talán azon, hogy az ifjúsági regényirodalom általában szükségszerűen
az ún. szórakoztató irodalom különféle változataihoz tartozik. A leggyakoribb ifjú-
sági műfaj éppen ezért a kalandos regény. Nemcsak a kifejezetten „kalandregény”
legtípikusabb fajtáira kell gondolnunk, a robinzonádokra, az egzotikus regényekre,
hanem olyanokra is, mint az ifjúsági történelmi regény, az úttörőregény, a banda-
regény vagy akár a leányregény, hiszen mindezekben a kalandosság nagyfokú érvé-
nyesülése alapvető jellegzetesség. Nyilván ez is hozzájárul, hogy sokan úgy vélik,
az ifjúsági regény nem is tartozhat az „igazi”, a „nagy” irodalomba. Pedig – mint
minden műfajban – a kalandregényben is lehet jót is, rosszat is alkotni. A ponyva-
irodalomba vagy a giccsbe való lesüllyedésnek a veszélye természetesen fokozottan
fennáll ezen a területen, de hadd említsük meg, hogy vannak a műfajnak kiemelkedő,
sőt „klasszikus” alkotásai is. Csak a példa kedvéért irányítjuk a figyelmet Thomas
Mann: *Egy szélhámos vallomása* c. regényére, vagy az ifjúsági irodalomban *A Pál
utcai fiúkra*.

A baj forrása nem abban rejlik, hogy az ifjúsági regény általában szórakoztató
jellegű, kalandos, hanem abban, hogy benne még mindig igen gyakran az ilyen jel-
legű regényírás „meghaladott” sémái érvényesülnek.

Egy röpké történeti visszapillantás talán megvilágítja, miről van szó.

A kalandregény, mint ismert, a regény legősibb alakja. Ősei a keleti, egyip-
tomi és görög kalandos mesék és mondák voltak. Az első regények tulajdonképpen
fantasztikus kalandok füzerei, s Apuleius *Aranyszamár* c. regényétől a középkori
kalandregényeken át ez a típus uralkodik egészen a 17–18. századig.

Mi jellemezte ezeket a műveket? Hadd idézzük Benedek Marcell találó megál-
lapítását: „A regény ősi alakja, a kalandregény tisztán eseményeket ábrázol, mint az
epika, s az események külső kereteit írja le. Ránézve az érzés is esemény: „elszomor-
odott”, „megharagudott”, „megörült”, „megszerette” stb. legfeljebb logikus okát
mondja meg az érzelmek keletkezésének – ez is elbeszélés –, s jelzi az érzelmek

megnyilvánulását külsőségekben, szavakban, cselekvésekben... Művészi szempontból csak azzal az igénnyel bírálhatjuk: megfelel-e az érzelmek ábrázolása külső reakció-ja annak, amit az adott helyzetben, az adott jellem részéről igaznak ismerünk el." (*Irodalmi hármaskönyv*. Gondolat, 1967. 257. l.)

A 18. századtól azonban, az újkori, polgári világ kibontakozásával párhuzamosan a regényírók új területet fedeznek fel: a külső események mögé néznek, keresik a történetek lelki és társadalmi okait; megszületik a lírai jellegű én-regény, a napló- és levélformájú regény (l. a Werthert), egyre több szerepet kap az ember belső ábrázolása, s mindezzel kapcsolatban egyre több a regényekben a lírai és a drámai elem: az érzelmek és gondolatok részletezése, belső konfliktusok, „krízisek” ábrázolása, párbeszédgyakori beiktatása a regény szövegébe stb. Egy, a régi kalandregény-nél sokkal igényesebb regényírás bontakozik tehát ki. A múlt század második felében ugrásszerűen fokozódik ez a befelé tekintés; egyre kevésbé látszanak fontosnak a külső események, egyre inkább hódít az a törekvés, hogy az író minél kevesebb külső ábrázolási eszközzel minél többet ábrázoljon a belső emberből. Megszületnek a modern fejlődési regények, a lélektani elemző regények, a tudatregények különböző típusai stb.

Nem térhetünk most ki ennek a fejlődési folyamatnak sem az okaira, sem az értékelésére vagy kritikájára. Számunkra ezúttal az a fontos, hogy meglássuk a regény fejlődésének tendenciáját a régi kalandregény külsőleges ábrázolásától a belső emberábrázolásig.

Mindebből az ifjúsági regény fejlődésére alig érvényes valami. A kalandregény ugyan a műfaj mestereinél sokat mélyült, sőt lélektani és társadalmi problémák ábrázolásának eszközzé is vált (l. pl. Twain, Th. Mann, Kellermann, Hemingway stb. idevágó alkotásait), ugyanakkor azonban tovább virágzott az ősi, primitívebb változat is, amelyben a harc, a kaland szinte kizárólagosan az izgalomkeltés érdekében halmozódik, lélektani motíválás, belső történelem- vagy emberábrázolás alig van. Találunk természetesen az elsősorban szórakoztatni akaró kalandos regények között is viszonylag jobbkat, így az ifjúsági kalandregények között is. Az utóbbiak többsége azonban sajnos megmaradt az előbbi változatnál.

Mi tehát a bajok gyökere? Az, hogy az ifjúsági regényirodalom fejlődési üteme elszakadt a regényirodalom általános fejlődésmentétől, megrekedt a külső események szinte kizárólagos ábrázolásánál, az egyoldalúan epikus jellegnél, az események váratlan fordulatai által elérhető izgalomkeltésnél, a sablonos, klisészerű érzelmi és jellemábrázolási megoldásoknál, az emberfeletti, sem fejlődő hősök szerepeltetésénél, a valódi élet bonyolultságáról, szépségeiről és nehézségeiről mit sem mondó témáknál, vagyis a kalandregény ősi tartalmi és formai elemeinél. Ez természetesen nem vonatkozik minden alkotásra, sőt újabban egyre több jó kalandos ifjúsági regény jelenik meg, de a maga egészében a fejlődéssel nem lehetünk elégedettek.

Mi tehát a tennivaló? Félreértés ne essék: nem arra gondolok, hogy kezdjünk el lélekelemző vagy tudatregényeket írni az ifjúságnak. Arra azonban igen, hogy teremtsük meg az átmenetet az ifjúsági regény és a felnőttek regénye között. Ma szinte merev fal választja el a kettőt egymástól, pedig a gyermekkortól a felnőttkorig a fejlődési szakaszok fokozatosan váltják, követik egymást. Olvasmányaikban sem ugorhat át egyszerre a fiatalság a mai értelemben vett ifjúsági regényből a bonyolult, modern felnőtt-regénybe. A problémát nem csupán azzal oldhatjuk meg, hogy külön sorozatokat indítunk az „átmeneti” életkorban lévőknél, tehát a 14 éven felüli, de még nem felnőtt fiataloknak, hanem talán elsősorban azzal, ha megkíséreljük, hogy a mainál bizonyos mértékig „felnöttesebb” tegyük a 10–14 évesek olvasmányanyagát; természetesen úgy, hogy közben kielégítjük ennek a korosztálynak a kalandosság iránti igényét is.

Azt hiszem, általában abba a hibába esünk, hogy mindig valamilyen időtlen, absztrakt gyermeket képzelünk magunk elé. Ez a gyermek csak a harcos témájú, „bunyós” könyveket hajlandó elolvasni, az indiánregényeket vagy legjobb esetben a tudományos-fantasztikus regényeket, hiszen még nem képes az esztétikai szép érzékelésére, és csak konkrét eseményekben tud gondolkodni. Olvasásra bírni, olvasó

emberré nevelni tehát csak a régi típusú kalandregényekkel lehet. Bizonyára volt benne igazság, amikor ez a kép kialakult. Hiszen amióta Charlotte Bühler a 20-as évek elején megjelent híres művében (*Das Seelenleben des Jugendlichen*) azt állapította meg, hogy az irodalmi érdeklődés a 16–17. életévig kizárólagosan tartalmi vonatkozású, a művészi szép befogadásának készsége csak ezután bontakozik ki, egészen az 1964. évi prágai nemzetközi ifjúsági irodalmi konferenciáig ezt a tézist úgyszólván senki sem merte kétségbevonni. Olyan következtetések is születtek belőle, hogy az ifjúsági művek esztétikai értéke tulajdonképpen mellékes, lényeges csupán az olvasásra csábító, „izgalmas” cselekmény és a „hasznos” tartalom. A prágai konferencia résztvevői azonban egyetértettek a vitaindító megállapításával, amely szerint ez a nézet ma már nem fogadható el. A nevelők gyakorlati tapasztalatból tudják, hogy helyes vezetéssel már a 10–12. életkorban a gyermekek igenis képesek a műalkotásokban azt is megragadni, ami azokra művészi szempontból jellemző. Sőt, Tóth Béla legutóbbi könyvében – több ezer gyermekkel végzett felmérései és kísérletei alapján – azt állapítja meg, hogy „a kezdő iskolások közül a fejlettebbek már felfigyelnek az olvasmányokban rejlő esztétikumra is.” (*Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén*, 67. l.) Pedig ez a 6–8 évesekre vonatkozik!

Ugyanúgy a mai gyermekre vonatkozóan nem fogadható el az sem, hogy kizárólagosan csak szemléletes gondolkodásra képes, absztrakciókra alkalmatlan. Gondoljunk csak azokra a meglepő eredményekre, amelyek a matematika oktatásának újszerű kísérleteivel kapcsolatban születtek. Günther Clauss és Hans Hiebsch *Gyermekpszichológia* c. híres művében is, amely magyar nyelven 1965-ben második kiadást ért meg, többek között ezt olvashatjuk: „A prepubertásban következik be a szemléletes (konkrét) gondolkodásból a nem annyira szemléletes (absztrakt) gondolkodásba való átmenet. Neurofiziológiai szempontból a frontkortikális kéregszakaszok beérése ennek az előrehaladásnak az alapja, amely lehetővé teszi az absztrakt gondolkodás hirtelen teljesítménynövekedését.” (228. l.) Tóth Béla pedig ezt állapítja meg: „... a 6–8 éves gyermek a képzetek, gondolatok jelentős sűrítésére képes már.” (I. m. 111. l.)

Azt hiszem, hibás úton járunk tehát, ha úgy véljük, a mai 10–14 éves fiatalok valószerűbb, elmélyültebb, művészebb és modernebb alkotások befogadására alkalmatlanok. Nyilvánvaló, hogy olvasmányaikban a fordultatos cselekmény, a kalandok izgalmát köti le őket elsősorban, s erről nem szabad megfeledkeznünk. A cselekmény rugói közt azonban a belső konfliktusok is szerepelhetnek már. Megértik és – tapasztalatból tudom – izgalommal figyelik a hősök fejlődését is, nem kell tehát feltétlenül gáncsnélküli lovagokat szerepeltetni a nekik szánt regényekben. Az eddiginél nagyobb szerepet kaphatnának tehát a pszichikai és a társadalmi problémák is. Ne felejtsük el, hogy ebben a korban nemcsak a fantasztikus kalandok érdeklik a fiatalokat, hanem a valóságot is szenvedélyesen figyelik és kutatják. Igazabb és mélyebb valóságábrázolásra is törekednünk kellene tehát, valamint gondolati izgalom és feszültség keltésére. Mindezzel természetesen párosulhat a modern regényírói technika megfelelő alkalmazása is.

Mit jelent tehát az ifjúsági regény korszerűbbé tétele?

Közeledést a felnőttek irodalmának fejlődési tendenciáihoz. Nem azonosításról vagy utánzásról van szó, hanem az egyes korosztályok olvasáslélektani sajátosságainak megfelelő modernizálásról. A világ nagyot változott körülöttünk, mi is sokat változtunk, ezzel párhuzamosan az irodalom is fejlődött, alakult. Miért gondoljuk, hogy csak a gyermekek maradtak ugyanolyanoknak, mint a régebbieket voltak, és hogy a nekik szánt irodalomnak konzervatívan meg kell maradnia egy ősből, primitívebb fokon?

Ha elfogadjuk, hogy az ifjúsági irodalom az irodalom egészének szerves része, nem fogadhatjuk el ugyanakkor, ezzel ellentétben azt, hogy fejlődési tendenciái alapvetően mások lehetnek. Bátrabban kellene kísérleteznünk modernebb olvasmányok kézbeadásával. Ez pedig mind tartalmi, mind formai előrelépést igényel: az életnek összetettségében, bonyodalmaival, konfliktusaival, nehézségeivel és szépségeivel,

győzelmeivel együtt történő valószerűbb ábrázolását, ugyanakkor modernebb formák alkalmazását is. Mindebből természetesen nem többet, mint amennyit a regényolvasás korába eljutott mai gyermekek életkori sajátosságai lehetővé tesznek.

Mindez sok kísérletet, megfigyelést és felmérést igényel, sok írói és kiadói bátorságot is. De késlekedhetünk-e, amikor a jövő felnőtteinek etikai és műzsai formálásáról van szó?

KOCZOGH ÁKOS

KALAND ÉS KORSZERŰSÉG

Hozzászólás Lengyel Balázs tanulmányához

Kevésben nem értek egyet Lengyel Balázzsal, – már a vita kedvéért inkább -- s ez sem mondanivalójának lényege. Sajnálom, hogy kihagyta Cervantes, Swift, London, Kipling s még akár Móra Ferenc nevét is. Tudom, hogy nem akart kimerítő és teljes szemlét, de ha Defoet említette, aki éppen úgy nem írt „ifjúsági regényt”, mint Cervantes, őket, az „örök útitársakat” éppen nem lehet kihagynunk. Lengyel Balázs úgy mondja, hogy „rendkívüli szerencsével telibe találják az ifjúságnak egy-egy nemzedékről nemzedékre fennálló érdeklődési területét.” Ennél sokkal mélyebbek és fontosabbak ők, Vernével, Cooperrel együtt, s nem áll, hogy ez az irodalom „a maga humanista mondanivalóját nem a humanitás mélységeiből meríti.” Nem áll azért sem, mert ez az irodalom *nem izlés kérdése*, amivé Lengyel Balázs kissé leegyszerűsíti. A saját világát a maga erejéből felépítő Robinson vagy a Két évi vakáció hősei, a látomásaival egy egész világ ellen harcba induló Don Quijote, s a természet nyelvén beszélő Maugli, London magános és szabad farkasai minden kor minden fiataljának egzisztenciális jelképei, a fejlődés egy-egy fázisának a humanitás legmélyebb rétegeit felszabadító írói képei. Többek hát „érdeklődési körnél”, mert a felnőtt emberi próbára készülő gyermek eszméi, példái, mértékei. Hősök és szenvedők, akik *a gyermek saját igazát élék*, mondják ki, mint a mesék harmadik királyfiai, csilagszemű juhászai, Térdszéli Katicái.

Ha Jókaiából a nép szellemi tápláléka lett, s ha ma lejjebb húzódott ifjúságunk között az a korhatár, mely betelt vele, a serdülő kor alá tehát, a növo gyerekkorba, ez nem azt jelenti, hogy a ma izlése változott meg. Ellenben jelenti, hogy a nép kinőtt a mesék világából s feljebb lépett az eszmék, a romantikusan ellenpontozott ideálok világába, az értelmi fejlődésnek abba a világába, mely irodalomban Jókainak felel meg, hozzávéve a bontakozó történelmi tudatot is, természetesen. Viszont azt is megfigyelhettük, hogy az ifjúság nem úgy és nem annyira kedveli, mint tegnapi generációk. Miért? Mert a mesét érzi benne erősebbnek a valóságra edző hatalmával szemben. A növo gyermek viszont már kinőtt a mesék jelképrendszeréből, s éppen ma korábban kezdí saját világát építeni, mint azelőtt. Szívesen veszi azonban, ha olyannal találkozik, aki valóban segít ebben képzeletében. Nem szoktuk emlegetni, pedig van ennek is egy nagyon olvasott példája: Alexej Tolsztoj Nagy Pétere. Fiam tizenkét éves korától tizennégyszer olvasta el. Szinte együtt nőtt fel Péterrel. S ez megint fontos: az Egri Csillagok Gergelyének, mesék legkisebb királyfijának, a Nyilas Misinek, Móra Mindenki Jánoskájának, Mándy Iván Csutakjának s minden más fiatal hősnek addig és azért van sikere, mert az olvasó úgy érezheti, hogy *egyenlő vagy hasonló esélyekkel indul vele* a veszedelemnek, a másik világnak, melyre készül, mely a generációk kegyetlen törvényével szembe áll vele, s amit újból és újból meg kell és meg lehet hódítani.

Ezzel elérkeztünk a kaland lényegéhez, melyről, Lengyel Balázs mondottjaival egyet értve, jegyezhessem meg inkább csak kiegészítésül azt, hogy: kaland a *képzeletben átélt cselekvés, a képzeletbe transponált tett*, tetszőtlő képzelet, a környezettel való szembefordulás, a valóságos világból való kivonulás a játék valóságába, ahol nagyonis komolyan kell venni a szabályokat. A kaland *gyakorlat az életre*, játék a korlátlan lehetőségekkel, kárpótló öröm, igény az érvényesülésre, a biztonságérzés megteremtésére, az egyéniség kiteljesedésére; kaland a világ birásának igénye, melyben alkotóan részt vehetünk és saját mértékeink szerint rendezhetjük be; kaland az a világ, ahol képzeletünkben megelevenedhetnek ideáljaink, érdeklődési körünk, igényeink, életoélünk. A kaland menekülés a valóság szűk világából, a valóság tudomásul vételének kényszeréből *a magunk teremtette világba*, ahol nincsenek törvények, csak a sajátjaink s ezért gátlások sincsenek, csak az van, amit mi szabunk meg, minket igazol, minket biztosít, erősít, táplál, ahol minden van, ami a valóságban nehezen elérhető.

Mindenki bejárja a kaland útját. „Még a borsón is szépet álmodom” – mondta Madách Michelangeloval s Nadányi Bessenyeivel a Testőr-ben:

Kalandozott és megpihent,
S a lármás, fényes Bécs után
Ölébe vette őt puhán
A csend, a bakonszegi csend.

Igen, de mit tegyünk azzal a korrall, a sajátunkkal, amelyik rosszul értelmezett gyermektiszteltetével mindent készen ad a gyermek kezébe, összerakható kombinatív játékok helyett kész mechanikai csodákat, önmaga építette kunyhók és sátrak helyett villákat, azzal a korrall, mely *nem engedi, hogy a gyermek önmagát edzve, felkészüljön képzelete példáival a realitásra?* Mit kezdünk azzal a korrall, mely nem veszi észre, hogy derékig érő hippi-haj, alvilági nyelv, bandába verődés aberrált formái a lázadásnak, s a valóságos, humánus, közösségi cselekvésre képtelen ifjúság menekülése a tetszőtlő cselekedetekhez. A vízbefúlót sikoltással, lármával, rohangelással, kétségbeeséssel nem tudjuk kimenteni. Erősnek kell lennünk, úsznunk kell tudni, ismerünk kell a kapálódzó mozgólatait s a partra kell vinnünk. Hosszú haj és virág, a fülünk tövén, nyilván nem segít fuldokló korunkon.

Mondjuk ki: mai ifjúságunkat rosszul készítették fel a jövőre, saját életük kibontására. Büszkén mondtuk, hogy a gyermek gyermek és nem tökéletlen felnőtt, elismertük jogát és igazát s közben kétségbeesetten védtük a magunk állásait. Az az ifjúsági irodalom, melyre visszatékinthetünk, többé-kevésbé a mi „felnőtt” irodalmunk tökéletlen mása. Pedig éppen abból, hogy Defoe, Swift, Cervantes regényeit befogadta az ifjúság, megtanulhattuk volna, hogy ezzel a gesztussal valójában nem tesz egyebet, mint megfigyeli a mi harcmodorunkat, s ezek birtokában készül fel új helyzetek legyőzésére, új eszközökkel. Hihetjük azt, hogy a zsargon, titkos nyelv, hosszú haj, farmer nadrág elég ahhoz, hogy az ifjúságot példázza? Eppen ez nem elég. *A valóság elől menekülő gyengéket ne tekintsük mainak, csak tünetnek* a többi között. Számukra a kaland nem felszabadító öröm, nem alkotó, pozitív játék, nem az életre való felkészülés, hanem szorongó életérzésük kifejezése, *neurotikus tünet*, a problémák megkerülése másodlagos eszközökkel, az élet újra való meghódításának reménye nélkül. A megadás, az alárendelés, a nyelvöltögető gyengeség, vagy az ebből következő agresszivitás maga. Az ifjúság depressziójának jele, ha az igazi kaland, tehát a holnapra való erőgyűjtés és felhasználása közötti kölcsönösséget az ébrenlét módos váltja fel, vagy akár krimik silány fickóinak mitizálása.

Aki nem tudja magát gyermekkorában átadni az alkotó kalandnak, nem tudja később sem teljes értékkel betölteni felnőtt hivatását. Ezért is helyes, amikor Lengyel Balázs a kaland abszolutizálásának veszélyére figyelmeztet, mely más modell formál az életről, mint amit az olvasó maga körül tapasztal. Az irodalmi kalandban azoknak *a relációknak* kell meglenniök, amik a fiatal olvasót az életben várják. Ez

tetszik, vagy nem tetszik kérdése, nem izlés dolga, ki hogyan készül a bajvívásra. Az írónak kell elsősorban ismernie az új helyzeteket, változásokat, viszonyokat ember és természet, ember és ember, ember és a maga alkotta világ között. Nem véletlen az, hogy a ma „tiz parancsolatát” írók keresik. Írók, ha tudomásul vették az új összefüggések parancsait.

Mik ezek az új összefüggések? Nem feladatunk, hogy megrajzoljuk a mai világ képét, mégis utaljunk néhány vonására, melyek tudomásul vétele nélkül nincs modern irodalom. A modernség semmiesetre sem jelenti azt, hogy a természet és technikai civilizáció között egyenlőség jelet kell húznunk. A mai írónak a világ változásait érzékelnie kell, sorrendben pedig a következőket: megszorodtunk, megokosodtunk. Sokaságunkkal és technikai eszközeinkkel közelebb igyekszünk kerülni egymáshoz, s egyre gyorsabban küzdve le a távolságokat, birtokba véve a földet. Fogalmaink és tapasztalataink bővülnek arról, mi van a föld közelében, sőt, végtelennek hitt világegyetemünknek is látjuk a végét. Elfogadjuk az anyag törvényszerű hatalmát, nem reménykedünk megváltásban, jók és gonoszok könyörtelen megkülönböztetésében, nem tekintjük földi életünk nehézségeit átmenetnek a földön túli elviselhetőbbé, nem hiszünk öregek tapasztalatai segítségében, nem hiszünk faji, nemzeti előjogokban. Tudván, hogy élhetünk elviselhetőbben és kevésbé elviselhetően, biztonságban és bizonytalanságban, igyekszünk a földön minél *biztonságosabban* berendezkedni. Tudjuk, hogy átörökített törvényeink másfajta történelmi képletben születtek, de mi nem tudjuk őket megnyugtatóan élni és alkalmazni. Tudomásul vesszük, hogy fogalmaink tartalma megváltozott, s hogy együttélésünkhöz új normákat kell állítanunk. Még attól is tartózkodunk, hogy törvényeknek vessük alá magunkat. *Új mértéket, utat, figyelmeztetőket keresünk, az önként vállalt erkölcsi normák felszabadító szépségét.*

A ma írójának tudomásul kell vennie a fogalmak tartalmi megváltozását, azt a *jelentésváltozást*, ami természete szerint követi a valóságos tartalmi változásokat. Aki a természetről, emberről, tárgyakról, népekről, hazáról, családról, szülőkről, barátságáról, szerelemről, hűségről, tudásról beszél, de akár sebességről vagy autóról is, jól kell ismernie azokat az új kapcsolatokat, melyek a márt és holnapot jelzik. Félre érti a modernséget, aki csak a „Zabhegyezőkben” és a „Szerencsés flótásokban” látja. Ne általánosítsuk a kényszerneurotikus tüneteket korszerűvé, tekintsük mértéknek az *egészségeset*. Az egészségest kizáró neurotikus nem jelentésváltozás kérdése.

Minden idők ifjúsága szemben áll az öregek világával, a dialektika törvényei szerint. De nem mindegy, hogy hogyan rendezkedik be a sajátjába. A klasszikus modern „ifjúsági” irodalom annak köszönhette népszerűségét, hogy erre a berendezkedésre előkészített. Tehette ezt olyan örök és egyetemes vonású kísérletekkel, mint a robinsonádok hősei, tehette a Gulliwerek nagyok és kicsinyek minden időkből aktuális polarizálásával, de tehette a Verne-hősök korszerűségével is. A modernség határai végtelenek. Ma kissé eltolódtak a tudományos fantasztikus és kényszerneurotikus jelenségek felé. De bizonyosan sikere lehet olyan írónak is, aki minden didaktikus okoskodás nélkül *a jövő együttélésére találna teljesebb írói képet az eddigieknél*, s kitapintaná a közeli holnap ma még íratlan törvényeit. Ahogy modern volt Defoe idejében felfedezni a „jóságos vadembert”, úgy lehet modern figyelmeztetni a szüntelen alkotás öröme, a derűre, igényességre, mások dolgai iránt való érdeklődés értelmére, a jó munkára, igazságosságra, egyáltalán minden olyan vonásra, mely nélkül a holnap embere nem állhatja meg helyét, mely nélkül elviselhetetlenné válik az élet. Amikor egyszer a tihanyi gejzirkúpok között sétáltunk Németh Lászlóval, hozzá vettük ezekhez az anyaggal való helyes gazdálkodást, tisztaságot, rendet is, az „új tiz parancsolat” közé, azzal a kívánsággal, hogy sose váljék parancsolattá, maradjon meg mértéknek, önként vállalt életrendnek. Etikánk még a törzsi életközösségekben alakult ki, jogrendszerünk a rabszolgatartó társadalomban. A gyermek érdeklődése, belső igénye elsőrendűen *jogi és etikai* előjelű. Felnőtt és ifjúsági irodalmunk közös mai feladata, hogy az egészséges együttélés írói feleletét megtalálja.

EGY KUPICA PIROS TINTA

A *Closerie*-ba járó bohémek elképzелhetetlen széles és színes skálát képviselnek a művész-színképen. Ha meggondolom, hogy ugyanabba a *caté*-ba járt a zárkózott és fennkölt, kényeskedő és múltba tekintő, az irodalomban maradi, a politikában konzervatív Moréas és egy olyan anarchista fenegyerek, olyan szélsőséges különcc, mint Alfred Jarry!

Jarry, aki a modern francia irodalom egyik legkülönösebb különce (pedig ez az irodalom igazán bővelkedik bennük!) jómódú család elfajzott gyermeke volt. 1873-ban született Laval városában, a Párizstól 300 kilométerre nyugatra fekvő megyei székhelyen, amely három évtizeddel az *Übű király* írója előtt a finánc Rousseau-val ajándékozta meg az emberiséget. (A modern művészet e két forradalmára ebben az izig-vérig ellenforradalmi városban jött világra: a nagy forradalom idején Laval a „huhogók” fellegvára volt.) Tizennyolc éves korában került az *Henri IV* kollégiumba, ahol Bergson előadásait hallgatta, és Fargue volt az osztálytársa. Ő is a szimbolizmus (mi mindent takar ez a vegyeskereskedelmi címke!) égisze alatt indult, de nem az elégikus, mélabús jobbszárny felé tekintett, hanem a nyelvi leleményekkel, a bohókás, sőt burleszk kísérletekkel kacérkodó balszárny felé, bár ugyanakkor ő is tele volt tudálékossággal, s műveiben rengeteg az emésztetlen misztikus limlom. Alighanem igaza volt Henri Clouard-nak, a konzervatív-pozitivistá irodalomtörténésznek, aki le merete írni a szürrealisták agyondicsőített elődjéről: „Egészen bizonyos, hogy Jarry bolond volt.” Aki nemcsak az 1966-ban végre magyarul is megjelent *Übű király* című vaskos bohózatát ismeri, melynek bemutatójáról már szoltam *A Montmartre*-ban, hanem például olvasta az ugyancsak 1896-os *A hegyek véne* című „öt sematikus felvonást” (ez a szerző műfaji meghatározása!), alighanem elfogadhatja Clouard klinikai megállapítását. Ebben a kis mesedramában minden benne van, amit a megszállott szerző szeretett: fantasztikus cselekmény, bábfigurák, vijjgó kegyetlenség, cifra keletieskedés, ádáz szerelmi indulat, csapongó költői erudíció és szédítő szokincs. Szerepel a darabban Marco Polo, Dzsingisz kán, sőt még egy rokonunk is: Albain, a szittyá vitéz! Olvastam *Alkesztisz* című, szintén 1896-os drámáját is, amely a Koránból indul ki. Gyönyörű mondatokban, helyenként szárnyaló próza-versekben meséli el, hogyan maradt Salamon király teste halála után egy éven át botra támaszkodva a templomi építkezéseknél, hogy a dzsinnek „le ne álljanak”. Erről a pallérfogásról szól a darab, de belekeveri annak az Alkesztisznek a legendáját is, akinek története meghihlette Euripidészt, Lullyt és Glucköt. Az 1899-es *Tökéletes szerelem* című műve már azért is egyedülálló a világirodalomban, mert tulajdonképpen igazán meg sem jelent: miután a *Mercur de France* visszautasította a közérthetetlen kéziratot, a szerző ötven példányban fénymásolatban sokszorosította! A regény sok tekintetben önéletrajzi vonatkozású, s egy sejtelmes félisten kalandjairól szól. Csak annyit mondok még róla, hogy így kezdődik: „Legyen sötétség!” Sokára vették észre – nevezetesen Breton – hogy ez nem más, mint a Biblia első szavainak anti-frázisa.

Jarry a legszimbolistább szimbolista akart lenni, ezért vitte a szimbolizmust egészen a paródiáig. Egyike volt azoknak, akik megfogadva Moréas tanácsát, amelyet az 1886-os szimbolista kiáltványban adott: „mint a thrák íjások, horgas nyílvesz-szeikkel bátran lövöldöztek a nyelv céltáblájába”. S ő, aki mindig az abszolút tökélyt kereste, még Balzacnál is komolyabban vette saját szülötteit. A tizenöt éves korában fogant diákcsiny-bohózat körtefejú, pókhasú hőse, Übű papa, annyira lenyűgözte, hogy egész életében megjátszotta, hogy ő az. Ez a modern Krampusz, ez a „drago-

* Részlet a szerző *A Montparnasse* című készülő könyvéből.

nyos kapitány, Vencel király segédtszjtje, a lengyel Vörös-Sasrend tulajdonosa, Aragónia volt királya”, kinek komédiája a vihart kavará *szahar* káromkodással kezdődik (Jékely Zoltán zseniálisan eltalálta, hogyan kell magyarítani a *merdre* szót!), rátelepedett a szerző énjére és a szó szohoros értelmében agyonnyomta.

Az örök vagány Jarry olyan hosszú haját viselt, mint a mai hippik. Súlyos fonatai vállát verdesték, közepén Gogol-féle választék hasította ketté egyébként is a nagy orosz író parodisztikus rugóra járó agyán a koponyát (bocsánat a körülményes fogalmazásért: Jarry nyomdokain járok). S mint Paul Fort, mint Moréas, s mint akkor majdnem minden irodalmár, ő is bajszot viselt, de alatta olyan pici kis kecskeszakállat is, amit a francia „légy”-nek nevez. Nem úgy beszélt, mint egy normális francia, hanem az első szótagot hangsúlyozta, mint egy magyar, s mondatait megtűzdelte felesleges *r*-ekkel. A *Plume* folyóirat estélyein úgy szónokolt, mint a Gargantuából, Figaróból, Sancho Pansából és Falstaffból gyúrt Übü papa. Salmon szellemesen írja, hogy csupa nagybetűvel beszélt:

– Jöjjön kérrem, látogasson meg Bennünkret (ugyanis fejedelmi többest használt) Cassette utca 8 szrám alatt levró nagy Kegyszerrgyárrunkban.

Mikor a komája megkérdezte, hányadik emeleten lakik, a *Messalina* című vadul erotikus regény szerzője így felelt:

– A harmadfél emeleten.

Salmon azt hitte, bolondozik. De igaz volt: a *Szuperhim* című, tudálékos-fantasztikus-erotikus regény írója a második és harmadik emelet között holmi faliszekrény félében lakott, s az is kiderült, hogy miért nevezte „lakását” kegyszerrgyárnak: a házban csakugyan volt egy szertartásszerész. A *placard*-ban páratlan rendetlenség uralkodott. A fekete és piros tintafoltos asztalon két porcelán bagoly bércé meredt a roppant kézirat-ingovány felett. Az egyik kitört ablaküveget Barrès *La Cocarde* című hazaffyas lapjának egyik példánya helyettesítette, sűrű pókhálóval beszöve.

Egy koszos kofferből paraszti üngök mög keszkenők kandikáltak ki, melyeket még Lavalból hozott. A piramisból a *Mercur de France* példányai mellett a *Croix* című katolikus lap is integetett. (Nehogy azt higgyük, hogy Jarry jobboldali vagy valóságos volt! Ellenkezőleg: e lapokat kihívásból mutogatta.) Sok hadászati könyve is volt, mert – ő, akinek egyik regénye egy katonaszökevényről szól, és aki a világ egyik legvérszomjasabb antimilitaristája volt – imádta a katonatörténeteket. Ott tündökölt az az arckép is, amelyet a finánc Rousseau festett róla: Jarry bölcs baglya társágában volt látható rajta.

Jarry meg Salmon, miután kibeszélgették magukat, elmentek egy kis kocsmába. Itt Jarry patafizikus ebédet rendelt. Mindjárt elmondom a menüt, de előbb hadd mondok meg, hogy a patafizika szó is az ő találmánya. Először *A patafizikus Faustroll doktor tettei és nézetei* című posztumusz (1911) művében található. A szerző szerint a patafizika a kivételek „tudománya”, vagy hogy szóról szóra idézzem: „a képzelt megoldások tudománya”. A patafizika ma is virágzik: Párizsban van egy Patafizikus Kollégium, amelynek bohókás tagjai közt olyan kiválóságok foglalnak helyet mint Jacques Prévert, René Clair és Raymond Queneau. A patafizikusoknak külön kalendáriumuk van, s az időt Jarry születésétől számítják: a június hónap neve az a bizonyos *Merdre*. Visszatérve az étkezésre, íme, mit fogyasztott Jarry és minő sorrendben: konyak, fekete, emmentáli, kompót, csirke, makaróni, rostélyos, retek, zöldségleves. A megrökönyödött tulaj így intette:

– Fiatalember, még rosszul lesz itt nekem!

De Jarry rámondult:

– Hozzon nekem piros tintát meg egy stampedlit.

Aztán a nagy átverő hősiesen bemártotta kockacukrát a kupica tintába és, a gyönyörpálás visszavágást élvezve, elharapta a cukrot, majd diadalmenetben leeresztette sokat látott bázrsingján.

Az antimilitarista Jarry nemcsak a hadászatot imádta, hanem a lőfegyvereket is szerette, például a pisztolyt meg a karabélyt. Éjszakánként, amikor a rue de Rennes-en felfele baktatott a *Café de Versailles*-ből hazamenet, vállán lógott az ócska mordály. S akkor volt a legboldogabb, ha egy kései járókelő tüzet kért tőle. Ilyenkor leemelte puskáját és részegezte az ijedt éjszakázóra, aki persze rémulten rohant tovább.

– Mi az, hát nem kell a tűz? – kérdezte röhögve Übü papa.

Egyszer a *Figarónak* írt valami kis párizsi bohóságot, s kapott érte egy lajos-aranyat. Dúsgazdagnak érezvén magát, azonnal megeresztett egy csőposta-levelet Apollinaire-nek, hogy jöjjön, s ossza meg vele örömét. Jól bevacsoráztak, aztán felrándultak a Clichy-i téri lovardába (ma a Gaumont filmszínház van a helyén), hogy megszemléljék egy Bostock nevű idomár produkcióját. Amikor az illusztris szelidítő éppen Menelik nevű oroszlánját nógatta, Jarry részegezte browningját a fenevadra. Egy jegyszédő nő lefogta. Nem lett semmi baj. Ám még aznap éjjel összekapott Manolóval, a szélhámos katalán művésszel, akinek kalandjait már elmeséltem *A montmartre*-ban. A hajdani barcelonai vagány, akiből később főiskolai tanár lett Franco alatt, hitbuzgó elvek hangoztatásával magára haragította az antiklerikális Übü papát, aki többször rálőtt. Mivel azonban eléggé felöntött a garatra, nem tudott jól célozni, s így a golyók csak a csillárban tettek kárt.

Egyébként Jarry, mikor Vallette-éknál (a *Mercure de France* szerkesztője) a Szajna-parton nyaralt, vagy amikor saját kunyhójában üdült, a békákra is revolverrel vadászott. A Szajna sárgászöld habjai évente kétszer előntötték kalyibáját, amely valaha istálló volt. De ő kéjesen tekintett az emelkedő vízszintre, felmászott egyetlen asztalára, s ráfeküdt (aludni is ezen szokott). Nyomortanyáját XIII. Leó, a „keresztényszocialista” pápa portréja díszítette.

1906-ban Salmon és bandája poeta-szilvesztert tartott. Ott volt Maurice Cremnitz is, aki Chevrier néven írt (egyik kötetének a címe: *Stancák az Idegenlégióhoz*) és akinek arcképét a mi Rippl-Rónaink is megfestette. Hajnalban Jarry az egész társaságot kitüntette. Rojtos szélű, kopott császárcabátja zsebéből, amely eltakarta női harisnyába és kerékpáros nadrágba bújtatott lábikráit, mézeskalács-morzsat és pipadohány-reszeléket halászott elő, majd előkerültek a kitüntetések: a francia gyarmatosítás szinte valamennyi dicső emléke, a tonkingi, a dahomey-i, meg a madagaszkári hadjárat vitézségi érmei. Jarry ugyanis nemcsak a pisztolyt, az itókát, a biciklit, hanem a medáliákat is imádta, pedig, ha megkapja a becsületrendet, minden bizonnal visszautasítja.

De még nem merítettem ki imádatainak tárgyait. A temetésekért is rajongott. Amikor például Marcel Schwobot, a szimbolista prózairót, aki esszéirónak és műfordítónak is kiváló volt, (ő „fedezte fel” Jarryt) temették 1905-ben, Jarry *redingote*-ban és biciklista öltözékben vett részt a szertartáson. Ekkor már neki magának is csak két éve volt hátra. Nagyon beteg lett, a *Mercure de France* költségén hazaszállították Lavalba, hogy húga vegye gondjaiba. Amikor barátai felkeresték faliszekrény „lakásában”, reggel nyolckor még teljesen felöltözve feküdt az ágyban. Kérte, hagyják, hogy becsomagoljon. Hagyták: Übü papa híres katonaládáját vette elő, egyetlen egy drinápolyi kelmerongyot tett bele, s büszkén kijelentette:

– Kész vagyok!

De nem bírta a vidéki tespedést. Visszatért a fővárosba. Csakhamar az Irgalmasok kórházába került, a hajléktalanok, a csölakók, az elesettek istápolyába. Ágyszomszédjának megjósolta:

– Pontosan Mindenszentekkor fogunk kimúlni (a *pluralis majestatis*-t ugyanis még itt, ebben a nyomorkórházban is megőrizte).

Tévedett, valamivel előbb halt meg (utolsó kívánsága egy fogvájó volt), de csakugyan 1907 Mindenszentekjén volt a temetése. Sokan kísérték ki a baigneux-i temetőbe, ebbe a dél-párizsi peremvárosi sírkertbe. Vallette öt évre kifizette a sírhelyet. Aztán nemcsak a sirt, de öt magát is benötte a hamari feledés avara, s barátai nem újítták meg idejében a sírbérletet. Földi maradványait kihantolták és közös sírba dobták. A sors iróniája folytán a volt Jarry-sírba egy kerékpárbajnok teteme került . . .

Szellemi sírjából igazán csak a szürrealisták ásták ki. A világháború után ismét divatba jött. Azóta egymást érik a Jarry-kiadások, a Jarry-tanulmányok, s az Übü papát, amelyet 1896 májusában Paul Fort nyomtatott ki *Le Livre d'Art* című egyetlen egyszer megjelent folyóiratában, nagyon sokszor felújították, nemcsak Párizsban, hanem külföldön is. A mű, melyért a magyarhoni kritika egyáltalán nem rajongott, de amelyről Apollinaire azt írta: „ . . . a francia vígjátékirodalom egyik mesterműve”, és amelyről Gide így áradozott: „a legrendkívülibb, amit hosszú idő óta színpadon láttam”, s amelyet 1953-ban Th. Wilder is útmutató darabnak mondott, 1934-ben került felújításra a Montparnasse-i Színházban. 1953-ban Tanguy diszleteivel Londonban és New-Yorkban mutatták be, 1957-ben Lausanne-ban, ugyanez évben Vilar tűzte műsorára, majd 1959-ben Münchenben, 1964-ben Prágában, 1967-ben pedig Belgrádban mutatták be.

Nálunk évtizedekig a kutya sem ismerte. A komoly irodalomtörténetek névmutatójában (Babits, Szerb, Dobossy) hiába keresnök nevét. A *Nyugat* egy sort sem írt róla. Még Komlós Aladár sem említi egyébként rengeteg ismeretlen nevet felsoroló és kitűnően megírt *A szimbolizmusában* (1965). A minden furcsa kísérletezésre kíváncsi Weöres azonban lefordított tőle négy szöveget (1. *A lélek idézése*, 1958), amelyek közül kettőt *A világirodalom klasszikusai* című sorozatban megjelent, s eleddig világviszonylatban is egyik legteljesebb francia költői antológia is átvett. Maga az *Übü király* is megjelent végre, hetven évvel a bemutató után. Végül 1968. február végén a Színház- és Filmművészeti Főiskola egyik vizsgaelőadásán is bemutatták, Bruck János ötletes rendezésében.

Pedig Jarrynak magyar kapcsolatai is voltak! Aki nem hiszi, lapozza fel Rippl-Rónai bccses *Emlékezései*-t (1911). A nagy festő ezt írja róla:

„Egy másik ismerősöm, akit talán nem érdektelen itt felemlítenem, Alfred Jarry volt, a fiatal író. Gondolom, még a Lautrec-társasággal való megismerkedésem előtt történt ez az ismerkedés: egy fiatal írókból álló társaságban . . . Különcködéseiről eleinte sokat beszéltek: előbb halálfejekkel kirakott szobája volt sokat emlegetett, majd 'Ubu, le roi' (a piktor tévesen idézi a címet) darabja, mely a *merde* (ez is téves: a vicc éppen az volt, hogy Jarry nem így írta, hanem *merdre*; különben van egy könyv, amely csakugyan a *merde!* felkiáltással kezdődik, mégpedig Havas Albert *Kék vonat* című párizsi regénye) szóval kezdődött. Tehetséges, érdekes ember, aki később komoly írásra szánta magát: a *Revue Blanche* hozta kritikáit. Úgy látszik, tetszettek neki a dolgaim, mert 'Öreganyám' képének kiállítása alkalmával csak erről, továbbá Whystlerről és Cottet-ről beszélt írásában, a többi ezer képről hallgatott. Életrajzom megírásával is fenyegetett, de ezt nem váltotta be, – én hazautaztam Párizsból.”

Rippl-Rónai komolyan vette a borgözös „fenyegetést”. Én azt hiszem, hogy Jarry, ha dolgozott benne a szesz, sok mindenkinek sok mindent ígért . . .

BEBESI KÁROLY

Miniatűrök

GYERMEKKORI EMLÉK

*Üveglapok közé préselt szarvasok.
Hasukra festett erdő.
Agancsukon madár tütyül.
Az alsó üveglapot a múlt,
a felsőt a jövő
teszti időtelenül.*

LOVASOK CSÖRTETTEK . . .

*Lovasok csörtettek őszi fák alatt
holt vezérük tetemét kutatták.
Lándzsát dőttek ágba, bogyóba, szélbe,
száraz rögön megalvadt barna vérbe . . .
Szökött a fény, hervadt az ág, kimúltak a fák –
s nem tudtak megvirradni az éjszakák.*

GROTESZK

*A szakadék torkán a zuhanó,
mint hatalmas falat fönnakad –
Lám, megint túl mohó volt a halál –
nem használt kést, villát, kanalat.*

KLIMA

*Megrekedt hajnal
karnyújtásnyira
a kék üveg mögött
hiába vesztegel –
nem érem el
nem érem el.*

ÉBREDÉS

*Az árny a fák alatt
mint függöny szétszakad –
rámzúdul a szél,
és torkonragad.*

KÖZELGŐ TEL

*Bezárul, bealkonyul a világ.
Ostorát a tél szele rezgeti.
Talán te is találsz egy kamrát,
egy ólat,
ahol az ily fura szerzet
mehúzódhat.*

BÁNAT

*Két fűszál közt egy fekete bogár
fejét ölébe hajtva sirdogál.*

CSORDÁS GÁBOR

Szerelmes vers

*Gyógyító szavak kellenének
de nem értek a kuruzslás művészetéhez
Összeteszem a két kezem
hátha nekem is van istenem
Régi dolgokról újat gondolok
megugatnak a komondorok
Gyarló kis hangomat nekieresztem
a süket ég fölöttem meg se rezzen
Így élek én s így élni már gyalázat
osztódom majd ahogy a papucsállat*

Burri

*Alberto Burri dicsértessék a festő
dicsértessék a pásztor aki leöldösi a nyáját
dicsértessék a paraszt aki vízzel árasztja el vetéseit
dicsértessék a költő aki visszavonja összegyűjtött költeményeit

dicsértessék a festő aki kormosszélű égési sebeket
helyezett el a kiállítás termeiben hogy
napalmról beszéljen az európaiaknak*

ILLÉS BÉLA PÁLYÁJA A FELSZABADULÁS UTÁN

HAZATÉRÉS

Illés Béla negyedszázados emigráció után 1944 őszén lépett újra hazai földre. Évtizedeken át erre a pillanatra vágyakozott: a száműzetésben a hazatérés esélyeit latolgatta, s bár írásaiiban főként múltjával és emlékeivel foglalkozott, az ifjúság, a magyar proletárforradalom napjait idézgette, minden munkáját a diadalmas visszatérés reménye, sőt bizonyossága éllette. Nemcsak az anyanyelv kötelezte el a magyar irodalomnak, hanem e bizonyosság is s a tervek, miket hazai közegben kívánt megvalósítani. Ezért maradt meg minden világhír ellenére irodalmunk konok hűségében, ezért hódította meg magának a hazai próza hagyományait. Emigrációjában egyre szomjasabban kereste fel az anyanyelv klasszikus forrásait. Mondják, moszkvai dolgozószobájában órákig olvasta fel hangosan a hazai költők verseit, hogy a távolban is megőrizze a nyelv ízét, lejtését és hangsúlyait. A *Kárpáti rapszódia* utolsó lapjain fogadalmat tett: a visszatérés ígéretét. Talán maga sem gondolta akkor, hogy e fogadalmat néhány év múlva be fogja váltani. Igaz, addig a háború szörnyű élményeit és szenvedéseit is át kellett élnie.

A szovjet hadsereg tisztjeként érkezett, az első hetektől részt vett a világháború harcaiban. Moszkvát védve önkéntes közlegényként küzd, Voronyezsnél a félrevezetett magyar katonákat igyekszik felvilágosítani, majd magyar hadifoglyok között tevékenykedik, a Kárpátokban pedig már őrnagyként tolmácsolja a fegyverletételre készülő magyar parancsnokok és a szovjet hadvezetőség tárgyalásait. 1944 őszétől a Vörös Hadsereg magyar nyelvű lapját: a Magyar Újságot, illetve az Új Szót szerkeszti. Tanúja a demokratikus magyar állam debreceni megszületésének, részt vesz Budapest ostromában. Később leszerel, s visszatér az irodalomhoz. Egy ideig az Írószövetség elnöke, 1951–56-ig az Irodalmi Újság főszerkesztője. 1949-ben és 1955-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Legfőként pedig a hazai olvasó elé kerülnek írásai: 1946-ban a *Szkipetárok* és a *Kárpáti rapszódia*, 1956-ban novelláinak gyűjteményes kötete, 1957-ben – a Rákosi-féle vezetés irodalompolitikája miatt megkésett – pedig az *Ég a Tisza*. Hamarosan legnépszerűbb íróink sorában foglal helyet.

A népszerűséget megszerezte, az irodalmi fejlődésben elfoglalt helye azonban a legutóbbi időkig tisztázatlan maradt. Igaz, a kritikának sem volt könnyű a helyzete: a szerves fejlődés következtében létrejött műveket, egyszerre kellett megítélnie, vagyis többnyire az újabb írásokkal érvelt, s figyelmen kívül hagyta a történelmi folyamatot. Ráadásul Illés egyik legfontosabb regénye: az *Ég a Tisza* egy egész évtizeden át kirekedt a kritikusok gondolatmenetéből. De az író vezető szerepe, különleges irodalompolitikai helyzete sem segítette elő a tárgyilagos ítélkezést. Így alakult ki azután az az Illés Béla-kép, amely mintegy eltakarta az író valóságos arcvonásait. E kép a szocialista magyar irodalom fejedelmét ábrázolta, egyszersmind Mikszáth Kálmán kedélyes örökösét. Pedig ma már szocialista irodalmunkat sem a hierarchia rendjében látjuk, s Illés Béla anekdotázó módszere mögött is észrevesszük a korszerűbb eljárásokat. A szocialista próza munkamegosztása során Illés igen lényeges témák – pl. az 1919-es proletárforradalom vagy a felszabadulás – bemutatására vállalkozott, ugyanakkor nem élte át a dogmatizmus leküzdésének drámáját, s alig szólt a szocialista társadalom belső konfliktusairól, morális összeütközéseiről. Az anekdotikus realizmus mikszáthi örökségét pedig modernebb törekvésekkel egészítette ki: a totalitás igényével, az expresszív, filmszerű ábrázolással vagy a dokumentálás tárgyiaságával.

Illés ars poeticáját világnézeti fejlődése és személyes sorsa határozta meg. Ifjúságában vált kommunistává, négy évtizedet töltött szüntelen küzdelemben, a nemzetközi munkásmozgalom és a magyar kommunista párt harcosaként. „Kevés híján – írja abban a személyes vallomásában, mely *Harminchat esztendő* című könyvét vezeti be – negyven esztendeje vagyok szemtanúja világtörténelmi jelentőségű eseményeknek, sőt itt-ott, mint szerény statisza, résztvevője is voltam világot átforgató harcoknak”. Legfőbb írói elve ezért a pártosság: a művészetet fokozottan közéleti küzdelmek részesének tudja, saját feladatát a szocializmus ügyének közvetlen szolgálatában jelöli meg. „Mindig csak olyankor írtam – vallja előbb idézett írásában –, amikor az írásomra szükség volt – a harcban. Közvetlen céljuk volt írásaimnak, egy-egy konkrét harci feladat megoldását igyekeztem elősegíteni.” A pártosság elvét, melyet az imént megfogalmazott, azután publicisztikus írások sorában (*Az irodalom pártosságáról, A mi Gorkijunk*) ajánlja az újjászülető magyar irodalom képviselőinek.

*

Ars poetikája tehát változatlan, annál inkább változnak írói módszerei, szerkesztői és stílusi eljárásai. Illés Bélát a hagyományos magyar próza képviselőjének szokás mondani. E vélekedést azonban nem annyira az életmű egésze okozta, mint inkább a jelentkezés; a *Kárpáti rapszódia* kompozíciója és stílusa. Vidor Miklós, a regény első kötetének kritikusa, így ír 1945-ben: „Illés Béla regényalakító módszere tipikusan magyar. Nem a szélesívű, nagysodrú epika lendületével markolja föl anyagát, hanem a realista mindennap-szemlélet anekdotái magból fejlesztő mozaikjából formálja ki.” Illést azóta is Jókai és Mikszáth örökösének tekintjük. Bár nem lehet tagadni, hogy valóban a hagyománnyal sáfárkodik, mégis ki kell igazítanunk a bemutatkozása alkalmával megfogalmazott kritikai ítéletet. Illés Béla pályáját ugyanis nem a *Kárpáti rapszódia* felől lehet megérteni, hanem írói indulása felől. Első írásai a Nyugat publicisztikus esszéirodalmát követték, az emigrációban pedig az expresszionizmus pátosza, groteszk és fantasztikus ábrázolása nevelte stílusát. Később Libegyinszkij, Fagyejev, s az ifjú Solohov keltette fel érdeklődését az összefoglaló jellegű, totális ábrázolásra törekvő epikus vállalkozás iránt. Anélkül azonban, hogy megtagadta volna expresszionista iskolájának nyereségeit. Az új igény az *Ég a Tisza* epikai kompozíciójában jelentkezett: itt tört utat Illés a nagyregényhez; e műfajhoz igazítva az expresszionista emberábrázolás, cselekményvezetés és a tárgyi dokumentálás lehetőségeit. Mint maga mondja: „három módszert kevertem össze. Bizonyos mértékig kalandos regényt írtam, bizonyos fokig expresszionista voltam és nem kis mértékben érdekes történelmi olvasmányok közreadója.” Az expresszionizmus és az „új tárgyiasság” hatásával azonban szakítania kellett, a harmincas évek szovjet irodalompolitikája kevésbé tűrte az avantgardista kísérleteket. Illés ekkor tért vissza az anekdotikus realizmus hagyományához: általa került el a szemizmus legfőbb veszélyeit, egyszersmind benne találta meg az egyéniségének leginkább megfelelő elbeszélő formát. Ennek az újabb tájékozódásnak az eredménye a *Kárpáti rapszódia*.

Hazatérve – érthető módon – prózájának hagyományos jellegét hangsúlyozta. Egyik nyilatkozatában így beszélt: „Igyekeztem Jókaitól és Mikszáthtól tanulni, akik nemcsak óriási írók, de akik meggyőződésem szerint a legönállóbb magyar prózáírók voltak, és hogy a magyar prózának az általuk tört úton kell továbbhaladnia.” Ehhez a kijelentéshez azonban a következőket is hozzáteszi: „természetesen nemcsak a Jókai és Mikszáth alkotta formát továbbfejlesztve, hanem egyidejűleg ezt a formát új, a magyar kornak megfelelő szociális tartalommal megtöltve”. Vagyis prózájának új-ságát a korszerű szocialista mondanivalóban látja. Ami persze azt is jelenti, hogy vállalja ennek a mondanivalónak a formai-kompozíciós következményeit: a hangulatfestő prózastílus helyett az elemző vagy éppen a publicisztikus fogalmazást. Mint Sötér István mondja, Illés emberábrázolását nem az anekdota kedélyes derűje, kritikát és elnézést vegyítő szemlélete, hanem „eszék és sorsok egymást átható kapcsolatainak feltárása” határozza meg. Jókaira és Mikszáthra máskor is hivatkozik: az előbbi tőrtelen meggyőződéséért, az utóbbit extenzivitásáért, az „egész élet” ábrázolásáért becsmérlő. (*Miért szeretem Jókait, Mikszáth Ars poeticájáról*). Tanult tőlük, de korábbi

vívmányait sem felelte el: a tárgyias dokumentálást későbbi műveiben, például a *Hontoglalás*ban is sikerrel alkalmazta. A cselekményes-anekdotikus realizmus pedig – gazdagodva a korszak történelmének izgalmával és eseményeivel – ugyanakkor sikeresen illeszkedett a modern irodalom bizonyos törekvései közé. Illés írásai a cselekményes epika reneszánszához igazodnak, – talán öntudatlanul. A műfaj legsőbb elemét: a kalandos történetet újítják fel. Az irodalmi fejlődés különös paradoxona, hogy amikor Illés az anekdotikus hagyomány felélesztésével kísérletezett, a modern regény egy sajátos fejezetéhez is eljutott. S ez volt a népszerűség útja is, hiszen könyveit a cselekményes történet és a hagyományokból ismerős stílus terjesztette el az olvasók között. Illés maga szándékosan törekedett a népszerűsége, s ezért a közérthetőségre: „Ami a mű irodalmi eszközeit illeti – írja egyik bevezetőjében –, arra törekedtem, hogy regényem érthető legyen a legegyszerűbb munkás és paraszt olvasó számára is. Mindent elkövettem, hogy felkeltsem és kielégítsem a legegyszerűbb olvasók érdeklődését.” Meggyőződése szerint ez az érdeklődés lehet az olvasók nevelésének az általa vallott eszmények elterjesztésének legfőbb záloga.

HONFOGLALÁS

Illés Béla első és ismétlődő vállalkozása hazatérése után az antifasiszta háború és a felszabadulás ábrázolása. Legszemélyesebb emlékeire építhetett, hiszen Moszkvától Budapestig küzdötte végig a harcokat. Négy év alatt számtalan olyan kalandot, történetet élt át, amely regénybe kíváncszott; bajtársainak galériájából, tapasztalataiból bőven futotta egy egész eposzra való. S nem csupán élményei voltak, hanem felismerései is: *A moszkvai ütközet* című 1951-es előadásában, majd *Magyar csapatok a második világháborúban* című publicisztikus írásában hadtörténelmi felkészültséggel elemezte a háború eseményeit. Mindenek előtt azonban az átélt történelmi időszak epikus megjelenítésére törekedett. 1941-ben írt *Szkipetárok* című kisregénye már a háborús témát készíti elő: az első világháború során megismert albán ellenállóknak mintegy a fasiszta előzónlél ellen küzdő nép élőképét rajzolta meg. Háborús novellái (*Szélmalom, Gödény Dénes esete, Akulina, Magyar partizán, Március a Don partján*) pedig már egyenesen a regények témáit próbálgatják; a riport közvetlenséggel vagy az anekdota csattanós kalandosságával mutatják be a szovjet katonák harcait, vagy a Don-kanyarba hajszolt magyarok szenvedéseit.

Az első nagyszabású ábrázolás valójában töredék maradt. 1950-ben jelent meg a *Fegyvert s vitét énekek*, egy tervezett trilógia első kötete, rá egy évre pedig a folytatás: *A vígszínházi csata*. A befejező kötet: *Az ágyúk elhallgatnak* csupán írói terv maradt; az elkészült kötetek azonban önálló regények módjára is olvashatók. Az első rész Voronyezstől Budapestig kíséri a háború eseményeit, a második pedig a főváros felszabadítását beszéli el. Hősei a szovjet hadseregben küzdő magyar emigránsok, közöttük Kovács Péternek, az *Ég a Tisza* főhősének gyermeke. Illés az emigráció második nemzedékének konfliktusait ábrázolja, azokét, akik második hazájukat védték a fasiszmus és a szövetségében harcoló magyar hadsereg támadása ellen. Kezdetben bizonytalanul tekintenek apjuk szülőföldjére, úgy gondolják, a magyarság „kizárólag naiv ábrándozókból és fegyveres ellenségekből áll.” Mikor azonban megismerkednek a fasiszták ellen küzdő magyar partizánokkal, a hadifoglyok gondolkodásával és a felszabadulást köszöntő kommunistákkal, boldogan találják meg helyüket az anyanyelvüket beszélő nép közösségében. Megszűnik idegenkedésük s felismerik, „hogy a magyar nép éppúgy nép, mint mondjuk, az ukrán vagy a gruzin”. Illés epizódokat és anekdotákat mesél, laza történetfűzében szervezi meg regényeit. Könnyed elbeszélő hangon ír, kerüli a pátoszt, a háború mindennapjait és köznapi típusait kívánja megjeleníteni. E tulajdonságai váltották ki azután a dogmatikus kritika bírálatát: a Társadalmi Szemle a „forradalmi romantika” azóta már meghaladott szemléletét és a nagyszabású regényeposz méreteit kérte rajta számon.

Illés maga is eposzra készült; az *Ég a Tisza* és a *Kárpáti rapszódia* egyformán bizonyítják fogékonyságát a monumentális történet és a hősi cselekmény iránt. A fel-

szabadulás témájára ismét eposzi trilógiát alkotott: a *Hontoglalás* (1954) három kötetét. E regény a felszabadulást nem csupán történelmi mivoltában ábrázolja, hanem erkölcsi jelentőségében is. Egy új nemzeteszme kialakulását kíséri nyomon. Azoknak az úttját rajzolja meg, akik a háború veszteseiből emelkednek a nemzeti történelem tudatos formálóivá. Olyan magyar katonákról olvasunk, akik hadifoglyokból váltak a szovjet nép barátaivá vagy egyenesen az antifasiszta küzdelem harcosává. S mellettük – őket segítve és nevelve – tűnnek fel a moszkvai emigráció magyarjai: Oldner Vladimir, Tóth József, Tulipán százados és Bálint Géza, aki magát az írók képviseli. Illés Béla három hős története köré szervezi a trilógia egyes köteteit; az első könyv főhőse Pásztor Gyula, a honvédtizedesből lett partizánparancsnok, a másodiké Tolnai Péter, a lelkészből lett pártmunkás, a harmadiké pedig Bálint Géza a szovjet hadsereg őrnagya. Ez utóbbi, vagyis az író, azonban mindvégig részt vesz a történetben. S minthogy Illés Béla valamennyi regénye önéletrajzi jellegű, az ő alakja adja meg a könyv líraiságát, személyes természetét. E három hős fogja azután egybe a *Hontoglalás* változatos eseményeit és alakjait. Illés a honvédő háborús a felszabadulás eposzát írja, a totális ábrázolás igényével nyúl témájához. A háború színtereinek és szereplőinek extenzív bőségével találkozunk: megismerjük a Don melletti harcokat, a magyar hadsereg pusztulását, a hadifoglytáborok életét, a Kárpátokban folyó tárgyalásokat a magyar hadsereg fegyverletételre készülő tábornokaival. Együttal gazdag galériát fest elénk a szovjet hadseregről, az emigrációról, a magyar hadifoglyokról és partizánokról, valamint a Horthy-hadsereg tábornokairól.

A *Hontoglalás* a háború széleskörű ábrázolásának igényében a szovjet irodalom háborús és polgárháborús regényeit követi. Kritikusai Kazakevics *Tavas az Oderán* című regényének egyenes vonalvezetésében s Alekszej Tolsztoj *Golgotájának* gazdag korrajzában fedezték fel példaképeit. A Kazakevicsel való egybevetés eléggé pontosan érzékelteti Illés regényének természetét. Miként a szovjet író, ő is a történetek folyamatos előadásának módszerével cseréli fel a klasszikus regénytechnika belső arányokban szerkesztő eljárásait. Technikáját legjobban azok a szavak jellemezhetik, melyeket Halász Gábor mond *Az újabb regényről* című tanulmányában az ún. „lineáris” szerkesztésről: „az író az eseményeket mintegy láncrafűzi, egymás után sorakoztatja az epizódokat, kalandokat, amelyeknek száma tisztára mesélő kényétől függ, jóval kevesebb vagy több is lehetne, anélkül, hogy a regény egésze csorbulna”. E szerkesztésmód a regényirodalom legősibb, egyszerűs mind korszerű tulajdona. Ezt használta a klasszikus kalandregény, pusztán eseményeket fűzve egymás után, de ezzel él a cselekményt rehabilitáló modern regénytechnika is. Illés tehát gyors és határozott cselekményvezetéssel dolgozik; de hogy ne tegye fárasztóvá a történetet, pihenőket és epizódokat iktat az események sodrásába. Ilyen a davidovkai foglytábor bemutatása, a Kárpátokról adott tájrajz, Strom horthysta tábornok portréja vagy a leMBERGI zsidó ünnep rendkívül evokatív leírása. Másrészt viszont a dokumentumregény már korábban (az *Ég a Tiszában*) kipróbált műfajához közelíti a történelmi eposzt. A *Hontoglalás*ban gyakran olvasunk riportokat, sőt történelmi dokumentumokat. Vagyis Illés a regényeposz klasszikus formájában egy modernebb monumentalitást; a dokumentumregény széles ívű epikáját valósítja meg.

Ennek ellenére a *Hontoglalás* nem gáncstalan alkotás, bizonyára azért sem, mert a dokumentumregény műfaji eljárásait csak töredékesen sikerült érvényesítenie. Illés nem tudott szabadulni a dogmatikus esztétika romantizáló eljárásaitól. Hősei – így Pásztor Gyula vagy Tolnai Péter – nem belső fejlődés, hanem hirtelen átalakulás révén lesznek a szocializmus harcosai. Mintegy az író varázspálcájának érintésére vetik el korábbi személyiségüket. A belső fejlődésrajz elhanyagolása arra utal, hogy Illés Béla nem veszi figyelembe a lélektani és morális konfliktusokat. Valójában csak egyetlen összeütközést ismer: a fasiszták és a szovjet katonák vagy magyar partizánok küzdelmét. Ezért hanyagolja el a hadifoglytábor belső konfliktusait, ezért idealizálja hőseit, ezért váltja fel a jellemek harcát a publicisztikus megoldások könnyebb lehetőségeivel.

A *Hontoglalás* irodalomtörténeti helyét magának az írónak helyzete határozza meg. A második világháború művészi ábrázolása ugyanis – mint Diószegi András

rendkívül találóan rámutat – kétféle szemlélet alapján volt lehetséges: a faszizmus által megtámadott népek – a szovjet, a lengyel, a jugoszláv, a francia – irodalma a győzelmes védekezés népeposzait hozta létre; a háborúban vétkes nemzetek viszont önvizsgálatra kényszerültek, s mint a németek Gruppe 47 mozgalmának írói, a történelmi katasztrófa önkritikus dokumentálását végezték el. A magyar irodalomnak e második szemlélet alapján kellett volna feldolgoznia a háborús számvetést. A felszabadulást követő években maga Illés Béla is az önkritika megszólaltatását, a „keserű igazság” kimondását szorgalmazta. A *Hontoglalás* írása idején viszont az irodalompolitika már nem adott lehetőséget erre a számvetésre, s így Illés személyes pozíciójából tekintette át a háború történelmi folyamatát. Márpedig helyzetét a szovjet hadseregben viselt szerepe szabta meg. Mint Diószegi András mondja: „A regényíró tehát, aki fegyverrel a kezében, felszabadítóként tér vissza Magyarországra, egy történelmi eposz részvevőjének tudja magát, s amidőn a fegyvert ismét a szépíró tollával cseréli fel, nem oknyomozó lelkiismeret-vizsgáló dokumentumregény, hanem eposz írására készül.” Ugyancsak Diószegi mutat rá arra, hogy a *Hontoglalás*ban az eposz hősi története mögül azért olykor előtűnnek a felelősségbresztés gesztusai. A magyar hadsereg voronyezsi tragédiájának képe, a Kárpátokban állomásozó honvédség tétova viselkedésének rajza a történelmi számvetés és a tárgyilagos önvizsgálat elemeit sejteti. A regény azonban végül is hallgat a „keserű igazságról”, helyette az eposz heroizmusát szólaltatja meg. Az önvizsgálat a jelenkori magyar próza feladatának maradt.

SZÁMVETÉS

Illés Béla főként regényeivel hódította meg a népszerűséget, noha szép számban írt elbeszéléseket is, gyakran a felszabadulás után kibontakozó új élet jelenségeiről és hőseiről. A novella műfajában teljesebben képviselhette a hagyományt, a mikszáthi örökséget; csattanós történeteket adhatott. A hagyományos formák és eljárások egyszersmind azonban védtelenné is tették a szematismus idealizáló törekvéseivel szemben. Az anekdotikus szemlélet eszményítő romantikára vezetett, mint a nevezetes *Guszev ügy* című történelmi elbeszélésben, vagy a szocialista építés konfliktusainak megkerülésével járt, mint a *Háztűznézőben*. Általában az ötvenes évek elején írott novellái az olvasmányosságot választották az elmélyültebb ábrázolás helyett, s publicisztikus fejtegetésekkel vagy romantikus fordulatokkal helyettesítették a konfliktusokat.

Arnyaltabb szemlélettel, meggyőzőbb fogalmazással inkább a későbbi években találkozunk. Különösen a *Szása* című novellában, amely az ifjú Fagyjejev emlékéét idézi, s a forradalom belső konfliktusaira és tragédiáira utal, midőn feleleveníti a rablővő züllött legendás partizánvezér, Zseleznyák, valamint a kronstadti ellenforradalmi lázadás történetét. A *Szása* nem nélkülözte az aktuális mondanivalót, egyszersmind gazdag képet festett a megidézett korról, gondos művészettel hozta felszínre a történelmi konfliktusok emberi tartalmát, drámai erővel érzékeltette az összeütközéseket. A későbbi novellák (*Rózsai, Tizenkét tányér leves, Válaszúton, Idők változása*) viszont visszatértek a leegyszerűsített konfliktusokhoz és az eszményítéshez. Illés 1956 utáni pályaszakaszaának legfőbb eseménye így az *Ég a Tisza* első hazai kiadása lett (1957). A regény éppoly aktuális, mint a Fagyjejev alakjához kapcsolt történetek: a párton belüli egység megbomlásának következményeit vizsgálja. „Mikor regényem megjelent – olvassuk az író 1957-es előszavát –, majdnem egyöntetű volt az a vélemény, hogy eltúlozom a párton belüli öncsonkító viták okozta veszélyt. Ma, nyilvánvalóan egyöntetű lesz a vélemény, hogy nem kellőképpen értékeltem ezt a rettenetes veszedelmet.” Hasonló aktualitás szól a Tanácsköztársaságról írott, 1959-ben bemutatott *Sziárvány* című drámájából.

A *Szása* nemcsak aktuális történelmi tanulság, hanem személyes emlékek felidézése is. A moszkvai irodalmi és művészeti élet rajzában, a régi barátokról készített gyors portrévázlatokban Illés Béla érdeklődésének egyik legújabb fejezete öltött testet: a visszaemlékezés és a múlttal való számvetés. A számvetés hajlama már régebbi

keletű: először az 1955-ös *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellában jelentkezik. A Musset és Karinthy Frigyes nyomán készült elbeszélés, valójában önvallomás, az élet végső mérlegét vonja meg, a vállalt hivatás betöltését elemzi. Illés – miként közvetlen mesterei – elégedetlen önmagával; kétélyeit azonban – tőlük eltérően – végül is le tudja csillapítani. Nem eredményeire hivatkozik, hanem helyzetére, a szolgálatra, amelyet betölt. Vagyis személyes sorsát a szocializmus ügyével kapcsolja össze; belső békéjét és bizalmát az emberiség haladásába vetett hittől nyeri. „Én a magam boldogságát akartam – írja –, de megértettem, hogy ilyen nincs. Azaz megértettem, hogy én csak akkor, csak úgy lehetek boldog, ha a mások boldogságáért verekszem. Nehéz életet vállaltam? Nagyon nehezet. De ha valahová – oda, ahová el kell jutnunk – csak egy út vezet, akkor azon az egy úton megyünk, és vállaljuk ennek az útnak minden nehézségét.” Az élet eme végső summázása, eszményeinek laconikus megfogalmazása teszi lehetővé ezután a számadást.

A pályával számot vető visszatekintés Illés Béla anekdotáiból bontakozik ki. Mint láttuk, az anekdotának eddig is rangos szerepe volt írásművészetében, a pálya végén azonban nem szerkezeti elemként, hanem önálló és személyes műfaj gyanánt jelentkezik. Illés Béla maga is tisztában van azzal, hogy a kritika egy meghaladott irodalomtörténeti korszak rekvizitumának tartja az anekdotát. Mégis e „korlátozott” érvényességű műfajt választja, mert – mint az *Anekdoták könyve* (1959) bevezetőjében írja – tudja, hogy „a korlátokon belül is van hely, tér és talán nem is egészen kicsi, és ez a tér kitöltésre vár.” E teret tölti ki azután az életet összefoglaló számvetés gondolataival. Anekdotái önéletrajziak; azaz bárkiről is írjon – a Tanácsköztársaság vezetőiről, a szovjet és a nemzetközi szocialista irodalom veteránjairól, író- és művészbarátairól – mindig önmagáról vall, saját sorsáról is beszél. A hagyományos anekdota műfaji szabályait követi: humoros, gyakran önironikus hangon szól, szellemes, kerek és csattanós történeteket mond. E műfaji keretek közé azonban egészen más mondanivalót tömörít. A mikszáthi anekdota szatirikus, egyúttal megbozsjító szemléletét határozottságra és szenvedélyes ítélkezésre cseréli fel. És jóllehet megőrzi a kedélyességet, a mesélés zamatát, elveti a könnyedséget. Anekdotái példázatok: az író szocialista eszményeiről vallanak, a világtörténelem haladásáról mondanak tömör és vonzó történeteket. E tartalmi tulajdonságaik szervezhetik őket tágasabb kompozícióba: *A 339-es szoba* című könyvre gondolunk. Illésnek ez a műve a hosszabb ideje tartó betegség, a kórházban eltöltött évek alatt készült. Emlékirat, amely azonban nem a memoár szabályos időrendjében halad, hanem asszociatív rendben sorakozó anekdotákban tekint vissza az elmúlt évtizedek eseményeire és hőseire. Az anekdotikus mozaik mégis túlmutat önmagán, a lazán összefűzött történetekből egy tágasabb gondolat sor bontakozik ki. A hivatás értelmének végső megfogalmazását látjuk, az életelvekről és az eszményekről olvasunk.

VÁCI MIHÁLY: ESŐ A HOMOKRA

A viták haszna gyakran nem az eredmény, a diadalra jutott nézet meglepő és kétségbevonhatatlan volta, hanem az élet pillanatnyi problémáinak határozott fölvetése; nem a megdönthetetlen válaszok, hanem a jó kérdések. Váci Mihály új kötete tüstént megjelenése után vitát támasztott, ez önmagában is jelzi, hogy a költő sokak gondját fogalmazza meg, mai társadalmi életünk fontos kérdéseit veti föl. A polémia tárgya a „prófétamagatartás” időszerűsége vagy elavultsága volt – s a kérdésről alkotott ellentétes vélekedéseknél itt fontosabb számunkra az a tény, hogy egy verseskönyvben s a rá felelő fogékony kritikában egyaránt önnön életünk felülvizsgálásának, egy hagyományos erkölcsi típus metamorfózisának igénye tükröződik.

Váci Mihály legsúlyosabb gondja ma valóban a „prófétamagatartás”: a közéleti, a forradalmi, a napi politikummal összeforró költészet helyzete, lehetőségei, a haté-

konyság kérdése, hogy követi-e a kor választott emberét. A forradalmi élet költészetének-romantikájának átalakulásáról van tehát szó, s csak másodsorban, közvetve a műhely, a költői technika tartalomhoz alkalmazkodó módosulásairól. Metamorfózis, átalakulás, módosulások: a kötet az átmenetiség bélyegét hordja magán, s hatása is felemás. A költő régebbiről ismert témáit, motívumait is újrájátssza-próbálja, de legfontosabb verseiben – főleg a kötet második részében – új gondok, bonyolultabb társadalmi meg etikai küzdelmek tükröződnek, s a költői tartás és törekvés új változatai jönnek létre.

Váci korábbi világ- és önábrázolásának variációja egy külföldi út lírai reflexeivel kezdődik, majd a hazatérés élménye és az itthoni gondok újraéneklésében teljeseedik be. A gondolatkör, amelyben mozog, a kommunista erkölcs kategóriáinak köre: internacionalizmus és hazafiság, a természettel küzdő emberi munka dicsérete, elvegyülés a dolgozó kisemberek világában, a kollektivitás öröme, „a honpolgár s a polgár” kortévesztő gesztusainak kicsúfolása. A ciklus emlékezetes darabjait a túlzás ihlete táplálja; úgy is, mint a versgondolat magja, alapeszme (*Válasz egy kritikára*), s úgy is, mint az indulat forrása, érzelmi áradás, tobzódó képek (*Édes hazám*). Az itt-ott fölbukkanó kérdőjeleket fölkiáltó jelek hurrogják le, a bánat, az emberi esettőség futamait túlzengi az életöröm harsány himnusza. Ez ihletkör összefoglalása és lezárása a *Jó reggelt*; a költő egy 20. századi Szent Ferenc derűjével köszönti a levegőt, esőt, napot, szelet, növényt és állatot, aztán az embert és alkotásait, a „csillagerezetű városokat”. A természet, az emberek s a „második természet” szölongatása után általánosítás következik: köszönet a létezés élményéért, a „világ, élet, mozgás, energia” csodájáért, az ingyen ajándékért, amelyet egyetlen mondatzó fejez ki: „Élek!”

A szellem ereje, az élet szilaj szeretete a másik verscsoportban is megnyilatkozik; de a hitet itt kétely dúlja, a lendületet rezignáció fékezi, a költői világkép derűjét kínzó kétségek űzik el. Aki az imént gyermeki naivitással és közvetlenséggel tárgyalgott az élettelen és élő világ tárgyaival, most megretten a „fellázadt dolgok” diktatúrájától, s riadtan keresi az elidegenedés ellenszerét.

Elsápad az arc, beletompul az elme,
olykor az értő ember eszmélete kihagy;
– már csak a felelősség űz, s a félelem fegyelme;
rettegjük, nem uraljuk már a fellázadt dolgokat.

Szerelmem már a Mindenségtől hajsztolt
lélek utolsó lázadása: – Téged karolva szembeszegül
mindennel, ami volt. – Isten, égbolt, küzdelem, hit, harc volt . . .
Minden csak volt – s már csak te vagy, te maradsz egyedül.

(*Mert nincs erőm egyedül*)

A Mindenség és a lélek harca, a „már csak te vagy” szembeszegezése a sok volttal, a szerelem mint utolsó lázadás motívuma itt az emberi egzisztencia válságává általánosítja a költő eredetében társadalmi megrendültségét. Az idézet második (a vers utolsó) szakaszának rímei a magányos költő panaszát summázzák: hajsztolt – harc volt, szembeszegül – egyedül . . . Olyan ellentét szólal itt meg, amely már korábban is fölmerült Váci költészetében, de társadalmi vetületében éppen e kötetben kerül kínzó gondként az emberi-költői figyelem előterébe. A forradalmi lelkület – változást sürgető ész, erő és akarat egységét értve e fogalmon – meg a magány, elszigeteltség ellentéte ez, belőle nőnek ki a költő kérdései és válaszkísérletei is. – Első, még önkéntelen mozdulatával tehát szerelmét karolja át; mint Petőfinél a szabadság eszméje, nála a forradalomé társul elválaszthatatlanul a szerelemhez (*Szerelmem, forradalmam*). Indulók és menetelések korszakára emlékezik benne – s ha a jelen a szomorúság, „fájdalmas zokogás”, „hosszú ősz” korszaka e szerelemben, azt is a forradalom hervadása leheli a lélekre. Fájdalmas szerelem, szürkülő-kihűlő táj . . . A

Gyengül a nap c. elégia borongós, sírós, érthetetlen őszi tájat fest, az allegorikus tájelemeket lírai kommentárok hozzák kapcsolatba a költői lélekkel. E kommentárok visszatérő kifejezése a „jó lenne”: a nosztalgikus föltételes mód a vágyak és lehetőségek ellentmondását sugallja, a tehetetlenség forrása ismét a magány: „Csak ne lennék ilyen egyedül / ebben az őszi megfutamodásban”.

A szerelem és a természet versei, bármennyi szuggesztív utalással jelzik a borús alaphangulat társadalmi okát, inkább a lelki küzdelem privát oldalát hangsúlyozzák; Váci költőietlenségében is jellemző kifejezésével élve a „nem közéleti bánat” jelei ezek. Ami itt nyomott hangulatok, rossz közérzet formájában, magánélményként jelentkeznek, az másutt a költő közéleti eszmélkedésének tárgya lesz. A publicisztikai-politikai költő tájékozódását tömör önmegszólító programvers nyilatkoztatja ki, a *Hirmondó*.

Szakadj mindentől el,
hogymindenhez közöd legyen.
Hagyd el e harcteret,
mert már nem csatatér.

A mindentől elszakadás programját nemcsak az első sorpár paradoxonja emeli ki, hanem a folytatásban a „Hagyd el e harcteret” fölszólítás refrénszerű ismétlése is. A költő, kinek hivatása és büszkesége volt a közösség („A sorsom nem az én sorsom volt: mindennek összege . . .” – írta néhány éve), a költő most különvállik, mert elkeseredett hite szerint már csak egyedül, „önvesztő” helytállással szolgálhatja eszméit. A *Panziói bölcsességekben* még gúnyolja azt a morált, melynek jelszava: „az emberiséget / legalább csak önmagadban véd meg”. De az *Eső a homokra* című dal hitvallása már a magány vállalásának fájdalmas szólamával zárul, s ez a motívum Váci egyik újabb versében (Kortárs 1968. 7. sz.) a „sziget” mítoszába látszik átőni:

Talán elég lesz,
ha megőrzöm
mindazt, amit az emberről hiszek,
és önmagamban, mint egy szigeten,
tovább mentem, amit tizezer éve
magából tüzzel, vassal, hittel alkotott.

(Szigeten)

A szocialista izoláció, forradalmi magányosság e gondolatköre természetesen érintkezik a mindennapi élet kritikájával. „Már nem csatatér” – mondja egykori harcai színhelyéről a *Hirmondó*ban, s emlékezését biztatja:

. . . ne feledd,
miért indult a küzdelem,
milyen volt a győzelem képe
az első katonák reményeiben.

A jelen és a múlt, pontosabban az egykori vágyak és a létrejött valóság összehasonlításakor nem tudja titkolni csalódását. Az elidegenedés, a „dolgok zsarnok uralma” Váci szemében éppen a cél és eredmény emez elágazása. Ezért mitizálja a nagy célkitűzések éveit, a múltat: pompás hajnalmadár büszke szárnyalása, helytállása ellenségek közt, viharban, nép és táj megújhodása, ékessége – ez volt számára a forradalmi lendület korszaka (*Ének az elszállt madárról*). Csak a múlt idejű igealakok fájdalmas ismételtetése és az utolsó sorok decrescendója érezteti meg, hogy a színes képzuhatag voltaképp a szürkébb jelent vádolja.

Nem szállt csillagokra még ilyen – soha – madár!
Szép volt! – egék éke, májusi tűz, koranyár!
Szép volt! – májusi tűz, koranyár.

Hüségesebb jellem lévén, Váci nehezen szakad el a múlttól. Amíg a „patriarkális” és a modern, szocialista falu között kellett választania, aránylag könnyebb volt az új mellé állania, észérvek enyhítették a ragaszkodó szív fájdalmát. Új kötetében ez az élmény objektívizált formában, irodalmasítva tűnik föl, jelölve csöndes távolodásának, félmúltvá válásának (*Jeszenyij bánata*). Annál szorongatóbb az új döntés: a mérlegen a tegnap és a ma áll, a szép álmok korszaka és a közelítő tél. „Már nehezül a kor – ránk csontosodva” – vallja, s ez nem elsősorban az öregedés biológiai tényének, hanem a lázokat lehűtő társadalmi hőmérsékletnek panaszlása. „Csendünk”, a közállapotok konszolidálódása csapdákat rejt, ismeretlen veszélyeket. „Múlt, jövő: – felmért, tiszta térkép; / a jelen – tévesztő vadon”. E vers (*Huszadik század*) kísérlet korunk antinómiáinak összegezésére, s utolsón az áldozat szükségessége és haszontalansága ellentmondását említi keserűen.

Még soha nem kellett így élet,
hit, tiszta szándék, értelem:
s nem volt semmi ily hasztalan, mint
oda-adott, hú életem.

Váci nem a kort kárhóztatja a csalódásokért, hanem az embereket, bírálata sajátképpen etikai. „Mert nem hiszem, hogy ne lehetett volna / kitartó, csendes, hú forradalomban élni”... Hibáztatja a forradalom elhivatottjait, a „bősz nagyravágyókat”, akik – bár lett volna rá alkalmuk bőven – nem tettek csodákat; sőt közönyük, az „országos pólya” az önvesztő buzgók vérért is nyomtalanul fölitatta. De hibáztatja a segítségre szorulókat is, önzésükért, telhetetlenségükért, kíméletlenségükért. (E gondolat főként a Dosztojevskij szalmazsák-naplója nyomán írott parafrázisában, *A szent epilepsziában* tér vissza makacsul.)

Mégis, az emlékezetben megfényesedett múlt bűvölete s a jelen alig elviselhető terhei együtt sem elegendők ahhoz, hogy a költőt kibontsák az „uralkodó idő” öleléséből. A forradalmi múlt nosztalgiája, e jellegzetesen romantikus magatartás kiegészül a jelent fonákságaival együtt vállaló realista eltökéltséggel. E versívhez olyan jelentős művek tartoznak, mint az *Adott világ*, a *Hű lázadás*, a *Tenyér a botra*. A léttel, az uralkodó idővel, önként cipelt terhével viaskodik bennük, a küzdelem és az egygé fonódás dialektikáját érzékeltető költői képeket keresi: a szülést, mint a magzat és az anya egymásnak fájó, de egymást föltételező közös tettét, az ölelve szembefordulást, a botra kegyetlenül rátapadó tenyeret. Vagy még másként: „Szembeszegezett erőmön tornászom; / mint ráfonódva – szülő a karón”. Benne van ezekben a hasonlatokban a koreszme, hogy a világ átalakításához azonosulni is, küzdeni is kell a világgal; Váci itt olyan képlet költői megfogalmazásához jutott el, amely elvontságában is segíthet keresztülvágni magunkat a jelen „tévesztő vadonán”.

Van még egy terrénum, ahol a költő sóvárgása az ösztönösebb-nyíltabb forradalmi megnyilatkozások után tápot kap és realizálódhat: a világforradalom perspektívája, látomása. Leningrád és Dél-Amerika, két utazási élmény adta az ihlető alkalmat a forradalom – mint az emberiség ügye – szemléletéhez, pátosza új átéléséhez. Leningrád a forradalom origója, „az emberiség leggyönyörűbb nemzedéke” önfeláldozásának és bosszújának színhelye; Dél-Amerika pedig a forradalom jövője, „hol ujjongás fogadja / vad színű lobogóit”. A beleélés versei születnek itt, Váci néger kórusokká fogalmazza mondandóit, dallamban, ritmusban, versszerkesztésben is idomulva a latinamerikai folklór stílusához. Otthon érzi magát e világban, kinyújtózhat, harsoghat, követelhet, fenyegethet. Itt szólhat – végre! – többes szám első személyben, közösség nevében. Különösen árulkodó e tekintetben a „vershelyzet” megváltoztatása *A Föld tomporán* c. költeményben; végig egy ember beszél a sokhoz,

a költő a négerrekhez, de az utolsó strófában azonosul velük, s mintegy helyettük, néger ritmusra idézi meg az eljövendő „bosszú harci táncát”. Egzotikus tájkép (*Paradicsom*), egzotikus ritmus s a világhorradalom álomszerűen stilizált utópiája zárja le a ciklust és a kötetet.

Előrs dallamok. Sortúz ritmusok!
Földrészek szegélyei áradnak vallásos áhitattal,
megszállott táncritmusban elárasztják a Földet.
A fegyverek nem tesznek kárt bennük.
Ó, követelő ritmus! – Ó győzők éneke!

Mint mindig, Váci költészetében most is elsősorban a lírai hős vonja magára figyelmünket: sorsát, jellemét – a kettő szoros egységében – izgalommal, együttérzéssel követjük, mert személyében a jövő birkózik a jelennel, küzdelmei igazi célja az ember arcának átformálása. Versei adatok az ember mai helyzetéről, életünk egy-egy pillanatáról. A különféle tendenciákból, amelyeket új kötete kapcsán bemutatni próbáltunk, még egyik sem látszik kitüntetettnek, a többit merészen magába olvasztónak; hitei új meg új fölismerésekhez igazodnak, igazságait az „ellentmondások malomköve” porlasztja. A fojtó és ölelő „új világtörvényt” sejti-érzi már, de megragadni még nem tudja. Ezért váltogatja nyugtalanul nézőpontját, s innen a hatás, hogy átváltozásait egyelőre csak jellemezni, körülírni lehet, definiálni aligha.

Ez az átmenetiség Váci költészetének formavilágán, irodalmi jellegzetességein is nyomot hagy. Bármennyire becsüljük is e líra „politikai tartalmú szenzációját” (Héra Zoltán), találó, eredeti információit a kor és a személyiség ellentmondásos viszonyáról, úgy érezzük, a nagy költészet revelációjával mindaddig nem ajándékozott meg. Ennek az áttörésnek több gátja van. Az egyik a ragaszkodás a politikai költészet oly válfajához, amely a költői elem kikerülésével, közvetlenül akar nevelni, társadalmi fölvilágosító tartalmakat hirdetni. A *Kié lesz a Föld* vagy a *Világ teremői* típusú versek erőtlensége, prózaisága bizonyíthatja ez út járhatatlanságát. Az agitativ gondolat erőszakolásának ellenpólusa a képek túlburjánzása, néhol már-már izlést sértő túlfestése. A *Föld tomporán* például megszemélyesíti, „emberiesíti” a Földet, s Dél-Amerikát mint egy emberi test alfelét ábrázolja meghitt részletességgel; a *Naplementében* a táj minden eleme madárhoz hasonlít s a gigászi ornitológiai csendélet látványa nem tudja a szándékolt elégikus hatást ébreszteni. Gyakori e költészetben a szentimentális ellágyulás és önsajnálát: egy párizsi önarckép a kétségbeesésében alkoholhoz menekülő költő konvencionális pózát villantja föl, az *Idegenben* c. kis költemény – melynek különben mindhárom rövid szakaszára jut legalább egy-egy suta nyelvi-stiláris megoldás – érzélgős magányhangulatot áraszt. S ha az ihlet efféle kihagyásai szélsőséges példák is, képzavarok, funkciótlán verselési pongyolaságok gyakran a jobb verseket is elrontják.

A formai oldal elhanyagolása Vácinnál szinte elvszerű – egyebek mellett ezzel a negatívummal is megkülönbözteti magát íróársaitól, a „fűzőslelkűektől”, akiknek korábban is olyan elvakult szenvedéllyel kiáltotta oda a Majakovszkijtól kölcsönzött mottót: „Ha az alkotók olyanok, mint ti: akkor én minden művészetre köpök”. Kévsébe kihívó formában, de változatlan tartalommal szólal meg ez a motívum az új kötetben is.

Használni akartam – nem tündökölni,
sem esztétikák rangsorát pörölni.
A halhatatlan szent tülekedésben
lemaradtam – a startnál már lekéstem.

(*Eső a homokra*)

Mindez – bármilyen ironiát bujtatott is szerzőjük e sorokba – nem költőerény. Mi-féle hasznosságot állít szembe a tündökléssel? A lírikus legfőbb föladata ma talán

mégsem az, hogy gürcöljön, „mint egy elnyűtt hivatalnok”. Induljon a lélek titkainak fölkeresésére, s mérje meg az adott világ varázsait, vívja meg harcát – sokakért! – az elidegenedett léttel, s szerkessze meg magában a jövőt, amikor a Föld „kiszámítható üdvösségű menny lesz”. A magány és a szenvedés gyakran jó ihletői a költészetnek. S bár Váci útjában – a bős nagyravágyók közül a megőrzött emberség szigetére – ma még inkább egy izgalmas társadalmi folyamat jeleit figyeljük, néhány strófáján mintha a föltámadó nagy költészet előszele suhanna át, a költői továbbjutás lehetősége csillanna meg.

A mű: – angyalként szakad ki a szívből,
de már az első fényes szárnycsapás
mennyeiket zuz, kihunyt poklokat szit föl,
üdv-faló szörny, csillagkép rombolás.

(Sárkány-szülő)

Álom, gyönyörű napraforgó,
fordítsd nyugatnak lányszelid
arcod – csitítsd szívem, e toporgót.

(Toporgó)

Szárnytollaival megérinti hüsen
a homlokot a vándorló idő.
Álmokkal teli bölcső: – ring ébren a szív,
sirokkal teli – döng a temető.

(Sirokkal teli)

Nem a közvetlen haszon s nem a technikai tündöklés itt a költő célja: csak beszámoló élményeiről, hírt ad önmagáról. A pálya folytatását éppen most nagyon nehéz volna megjósolni – de talán a szigetről vagy akárhonnan mind több efféle tiszta emberi üzenet érkezik.

CSÚRÓS MIKLÓS

SZABÓ PÁL ÚJ ARCA

A nagy temető, Ahogy lehet. 1968.

Új arckép van a könyvben. Nem az ismert, Körösön átgázoló, markáns arcélt látjuk, hanem egy befelé is figyelő, kifelé megérett és békességet kívánó szempár süt a könyvből. Csak a száj vonala árulkodik indulatokról és keménységről.

Igaz nyitány ez az arckép a történelmi regényekhez. Éppen e két könyve hozott tán a legtöbb keserűséget az írónak. A nagy temető nem jelenhetett meg 45. előtt, a második történelmi regényről pedig mindössze két vidéki folyóiratban (Alföld, Jelenkor) írtak 1962-ben. Így aztán az új Irodalomtörté-

netben is elhalványul tényleges értékeihez képest mind a két alkotás. A nagy temető csak bibliográfiai adat, az Ahogy lehet elismerő értékelése pedig, a kevés elemző írás hiányában, csak a záróképet színesíti, de az összképet nem árnyalja nyugtatóan.

Elkeserítő és igazságtalan ez az állapot, nem ellensúlyozza az országos elismerés és megbecsülés sem, mert e történelmi regények az életmű nagy alkotásai közül is a leghangúlyosabban a *jelenhez* szólnak, az írói szándék és mondanivaló a tisztuló nemzeti öntudat és önismeret kialakítását szolgálná, ha elég közismert lenne.

Az évfordulók ünneplő elismerése, a kortársak és kritikusok értékelése ma már elfogadott közzétételé alakult: Szabó Pál mesélő kedvét, stílusa káprázatos színeit, nyelve ár-

nyaltságát és gazdagságát mindenki elismeri és csodálja. Ezzel párhuzamosan a derű, belső harmónia, a boldog mesélő képe is kialakult. Ez igaz is, ha az életműből kivesszük a történelmi regényeket. Ha azonban a történelmi regényeket is beillesztjük szervezesebben az összképbe, árnyaltabbnak látjuk az életművet is, és többnek az író. Már csak ezért is érdemes a gondosabb tanulmányozásra.

*

A két történelmi regény az életpálya egy-egy szakaszának summázott írói számvetése. A 45 előtti írásokból és politikai tapasztalatokból született A nagy temető. Csakhogy nem a kedvesen mesélő, okos, furfangos Szabó Pál jelenik meg a könyvben, hanem a kiváló, elhivatott ember, akinek a szűkebb háza már kevés a cselekvő életre, a tágabb ország pedig még nem érett meg megértésére és küzdelmeire. Legközvetlenebbül, legszemélyesebben ebben az alkotásában mutatkozott meg először.

Az ország vezetői csak a hatalmat akarják tartani, Dózsa-Szabó Pálhoz viszonyítva emberileg és erkölcsileg törpék. A tehetség, erő csak addig kell nekik, amíg hatalmukat szolgálja. Ez a hatalom azonban nem azonos az ország érdekeivel és jövőjével. Az erkölcs és hazafiság béklyóiból csak a tüzes trónus ad feloldozást, mert Dózsa-Szabó Pál tudta jól, nemcsak őt temetik a hatalom torz képviselői, hanem vele együtt egy országot kockáztatnak a pusztulásra. Az új magyar Bánk bán lehetőségei villannak fel Dózsa megtorpanásaiban és belső küzdelmeiben a regényből, amit az epikai szerkesztés fegyelmetlensége sem halványít el.

Dózsája mint történelmi alak is modern. Kiállja a legújabb történelmi kutatások és értékelések próbáját is. Nem forradalmár, hanem muszáj Herkules. Nem a diadalmas parasztvezér, az 500 éves pör koronatanúja, hanem a becsületesen és következetesen vállalt történelmi küldetés tragikus hőse. A sikerekben és átmeneti diadalokban nincs öröme, mert mindig mást és többet akar. Ezért tragikus a bukása is: azt az országot rántja pusztulásba, amit csak ő tudna megmenteni. Nem csoda tehát, ha 45 után az irodalmi kritika nem tudott mit kezdeni a művel. Lukácsy Sándor bírálata is csak kortörténeti érdekesség (Fórum, 1947.), mert nem a szerkezeti és ábrázolási nehézségekben látja a regény gyengéit, hanem a Dózsa-képet érzi hiá-

nyosnak, „az átkos magyar testvérharc” vádjával felületesen és igazságtalanul marasztalja el a könyvet és íróját.

Még szerencse, hogy Mészáros Lőrinc-Szabó Pál életben maradt, beült a bihari Peselő csárdába, és feltámadott az Úrnak 1592-ik esztendejében Réthy Balázs, Pethő János és a hajdúk képében.

Minőségi feltámadás az Ahogy lehet új történelmi regény! Az életpálya minden értéke, szépsége, tapasztalata és erkölcsi felelőssége ötvöződik a könyvben. Ma már érthetetlennek tűnik a kritika 62–63-as bizalmatlan hallgatása.

A bajomi vásár felvillanó tüze egy fájdalom, nagy élet történelmi emlékképeiből táplálkozik, nem egy konkrét történelmi esemény allegorikus ábrázolása. Amikor Pethő János hajdú hadnagy kilép a fűzesből a Berettyó bal partján, szétnéz a tájon, tárgyalt és tájékozódik, – a hajdani világháborús katona jött meg a frontról 1918-ban, hogy szűkebb hazájában is tegye a dolgát. És azóta hány-szor nézett és nézhetett szét ilyen aggodalommal az író e tájon az elmúlt 50 esztendőben? Bizony, volt rá oka és alkalma elég sokszor. Ez a folyton megisméltendő félelem és szorongás teremtette meg a könyvet.

Hőseiben Szabó Pál megsokszorozódik és kiteljesedik. Itt vannak a hajdani katona bajtársak is: Hájó, Szappanos, Cseppentő, – aki nélkül semmit nem lehet csinálni, mert: „annyi csze van, hogy tán egy kicsit még sok is”, – „nagyon ért a tűzhöz” – és most is pontosan tudja, hol, mikor kell a szénának meggyulladni. Czégény Albert, az okos vízi malmos, Képiró, a közösségben gondolkozó bíró, már ismerős alakok. Újak azonban a nemesek! Ezek nem „úri emberek”, nem is A nagy temető egysíkú, gyakran anakronisztikus figurái, hanem a szó erkölcsi értelmében is nemesek. Hősei immár nemcsak a vízi világban és a faluban mozognak otthonosan, de a nemesi kúriákban is. Thököly Balázs sóhajtásai és nemesi oklevélnézesei Izmael Zia uralkodása idején, a bajomi vásárban viselt dolgai és Husszein bég kényszerű, de hősiessé vállalt kalauzolása, az entuziazmus legszébb realista példái. Realista? Az bizony, mert az emberi helytállásnak nemcsak a belső, erkölcsi forrásait, hanem a külső, kényszerítő körülményeit is bemutatja.

Lél-Eőssy uram óvatos politizálása, ember-séges magatartása és segítőkészsége is a bajban egységessé lett nép életképességének a bizonyítéka. Mert Szabó Pál ezt vigyázza

most szívszorogva, és a megmaradás lehetőségét. Gondjait a jövő fodrozza, ami a bajomi tűzben villant fel először, de a próbatétel után már nem Réthy Balázs és a falu harca ez, hanem egész Európáé. Ezért küldi el Pethő Jánost Bocskai szolgálatába, Réthy Balázst is útnak indítja „arra, amerre Váradon a Szent László tornyán ragyog a nap”, – a nép is behúzódott a rétekbe, mert élni kell minden áron. Ahogy lehet. Ez a Szabó Pál parancsa.

Réthy-Szabó Pál nagyon gondosan készült erre a prédikációra, mert tudja: „Nehéz prédikáció az ilyesmi. A népet meg sem ijesztetni, mert akkor beleszalad a világba, de meg se vadítani, mert akkor mihelyt meglát egy törököt, nyomban neki ugrik”. Ezért veti be mesélő kedve, derűje minden fegyverét, de az epikai hitel legcélszerűbb forrásait is. Márki Sándor: Sarkad története, Horváth János irodalomtörténeti kutatásai, a vízi világ néprajza olyan „merevül” illeszkednek a regénybe, mint Thököly uram nagykalapácsának zúdulása, a kiskalapács koccanása, Halász Kata merülő és suhogó kapaja.

Ebben az új világban a nők is reális helyet kapnak. A nagy temető romantikusan titokzatos Csáki Katája helyébe Halász Kata személyesen megharcolt boldogsága, férfiakkal egyenrangú aktivitása lép, Klára asszony romlott érzékiségét Lél-Eőssyné patriarchális kedvessége váltja fel. A török nők is az író igazságának képviselői; aki egyszer megismeri az emberibb életet, nem lesz többé mohamedánná.

És a történelmi regényekben nem lesz mindenki boldog! A kiválasztottak, az elhivatottak nagyon magányosak és boldogtalanok. Dózsa mindvégig őrzi Éltető Mária fejfáját, Réthy Balázs Felvinczy Sára búcsúlevelét. Nekik nincs megváltás. A kényszerűen vállalt harcra születtek, a család, a szerelem boldogságát azoknak adják, akikért küzdenek. Szabó Pál világában minden predestinált, még a boldogság és boldogtalanság is.

*

A történelmi regények alapján Szabó Pál irodalmi őseit nem Jókaiiban találjuk meg, hanem Köloseyben és Adyban, a névtelen protestáns prédikátorokban. A nemzet a legfőbb erkölcsi kategória számára, az értelmes, cselekvő emberi élet lehetőségének a kerete, amelyben nem a származás (Lippai, Popovics), hanem a sorsközösség és helytállás az

egyetlen értékmérő. Az új arc Dózsa igazság-érzékenységével, Mészáros Lőrinc, Réthy Balázs erkölcsi felelősségével, Pethő János keménységével ötvöződött, 75 év történelmi tapasztalatával gazdagodott. Több figyelmet és megértést érdemelne!

ISTÓK KÁLMÁN

Darvas József:

GYŪJTŐLENCSE

Olvasva Darvas József riportgyűjteményét, Mikszáth Kálmán egyik megjegyzésére gondoltam. „A Noszty-fiú esetének” utóhangjában teszi fel a kérdést, hogy merre fejlődik az „elbeszélő irodalom”. És azt a választ adja, hogy a „hírlapírói riport felé”, amely műfajban meg fogja találni a „tökélyt”. Aztán még hozzáfűzi: *„De persze épp úgy nemesítse meg a riportot ezután, mint ahogy megnesemítette azelőtt a mesét. Nincs az a becses írói tulajdonság, amely ne érvényesülhetne ebben a rámban is.”*

Ha a modern próza nem is követi maradéktalanul Mikszáth menetrendjét, bizonyos, hogy több köze van a valóban megtörtént eseményekről írt riporthoz, mint – mondjuk – száz évvel ezelőtt. A jó „hírlapírói riport” pedig szemléletomást közeledik a széppróza-hoz választékos formai eszközeiben, az élet minél szélesebb skálájú ábrázolásában. Jó példa erre Darvas könyve is. Ámbátor az egyik riportjában azt mondja, hogy „én azonban igazat akarok írni és nem művészileg hiteleset” – mégis úgy tűnik, hogy az ilyenféle nyomtatékok inkább csak az írói szándék egyenességét, tisztaságát hivatottak hangsúlyozni és nem az alkotó tevékenység lényegét. Mert ezekben a riportokban a széppróza jellegzetességeivel találkozunk szinte sorról sorra. A rendkívül igényes, hétköznapi közvetlenségében is színes prózai stílussal és az emberábrázolás művészetének realista vonásai-
val. A két világháború közötti Magyarország szegényeinek változatos, bőséges arcképcsarnoka vonul el előttünk. Mind megannyi élő ember, a való életből ellesett eleven figura. Ebből a szempontból kiemelkedik az „Egy ágy kiadó” című fejezet, de sok más riport is. Ez az emberábrázolás a társadalom különböző rétegeinek jellegzetes képviselőit vonultatja el előttünk. Néhány fricskát kapnak

az „összkomíortos nyomorúság” rátarti embe-
rei is, akik a második osztályon utazgatnak,
és akiknek az életformáját az önmagába gu-
bózó kispolgári önzés jellemzi. De az író a
velük szemben álló „szegényeket” sem idea-
lizálja. Elesettséjükben, nyomorúságukban ép-
pen „öntudatlanságukat” festi erős színekkel,
mintegy arra célozva, hogy ezeket a szeren-
csétleneket fel kell világosítani, meg kell őket
szervezni és összefogni a „gyökeres változás”
érdekében.

Darvas József könyvét mai szemmel olvas-
va, igen élvezetes, lebilincselő olvasmány
azoknak is, akik azt a kort – az 1936 és
1944 közötti éveket – vele együtt (érett fej-
jel) átérték és a beszámolók némelyikét vagy
legtöbbjét annak idején olvashatták, és még
inkább azoknak, akik a tudatos emberi gon-
dolkodásig már a megváltozott körülmények
között nőttek fel. Sokoldalú szociográfiai
elemzést és szintézist kapunk itt. A nyers
adatokat különös melegséggel és mindennél
meggyőzőbb hitelességgel húzza alá az a
tény, hogy az író is a legszegényebb falusi
rétegből származik, és hogy a riportokban
gyakran hivatkozik családjának tagjaira, a
ragaszkodó fiú szeretet színeivel megöröki-
tett édesanyjára, egyik vagy másik bátyjára.
Megható, amikor idézi bátyja levelét, aki a
cséplés ideje alatt 6 kilót fogyott és kilenc
mázsa nyolcvankilenc kiló gabonát keresett.
„Minden ember fogyott négy-öt kilót” –
summázza az embertelen, szinte versenyszer-
űen végzett cséplési munka jellemzésére.
Milyen erős szavakkal mondja: a falusi sze-
génység életében az egyetlen éltető remény,
hogy gyereükért, családjukért dolgozhatnak,
de éppen azért egészségüket, életüket nem
kímélve törik magukat a kicsit nagyobb ke-
resetért! Felidézödnék előttünk a szép szál
falusi lányok, akik harminc éves korukra
kiaszott, elnyűtt, öreg asszonyokká lesznek.
(Beszéljünk egyszer a parasztnőkről is!) Vagy
a kenyérvívő asszonyok, akik csak akkor
kapnak liszt-előleget a boltban a jövő évi
kereset terhére, amikor igazolják, hogy férjük
elszegődött az arató-cséplő munkára (Mit lá-
tok az országúton?).

Egy elsüllyedt világ megdöbbentő elesett-
ségeit idézi fel a könyv. Az írói lendület és
megelevenítő erő mellett érezzük benne a
rendszerességre törekvő szociográfust is. Gor-
kij vagy Móricz Zsigmond országjárására
emlékeztet a kutató kedv, amellyel a legkü-
lönösebb helyzetek, szerepek vállalásával
akar minél több tapasztalatot szerezni, az or-

szág dolgozó népének életét minél alaposab-
ban megismerni. Egyben látjuk azt is, hogy
olyan író méri itt fel a társadalmi helyzetet,
aki kora ifjúságában ismerkedik meg a mun-
kásmozgalommal. Hatvanéves édesanyjában
„osztályostársát” is keresi. A társadalom éle-
tében az osztályharc különböző megnyilván-
ulási formáit figyeli, az előre mutató mozgá-
sokat, és mégis a nézőpont, ahogyan az egész
társadalmi horizontot ábrázolja, bizonyos mér-
tékig egyoldalú. Mert látszólag mindent a pa-
rasztságra tesz fel. A parasztságot szeretné
művelni, öntudatra ébreszteni, valahogy össze-
fogni a falu, a nép, az ország felemelkedése
érdekében. Nyilvánvaló, hogy elsősorban az
„öntudatlan szegényekre” számít, de a pa-
rasztság életében kívánatos társadalmi forrad-
almat nem rajzolja meg minden írásában
eléggé következetesen („Kert-Magyarország” te-
lé).

Ennek ellenére ezek az írások megjelené-
sük idején határozott forradalmi hangot ütö-
ttek meg, forradalmi változásokat követeltek.
Valóban volt egy olyan lehetőség is, hogy az
szegényparasztság szervezett tömegmozgalma
bizonyos változásokat kényszerített volna ki
a félf feudális Magyarországon. Ma már köny-
nyű „okosnak” lenni és azt mondani, hogy
az idő sok szempontból túljutott a riportok-
ban rögzített helyzeteken! Mert valóban így
is van. De még akkor is az objektív társa-
dalmi valóság indokolta, hogy Darvas József,
aki közel került a magyarországi munkás-
mozgalomhoz, mégsem írt arról, hogy a mun-
kásosztály forradalma hozza meg a szegény-
parasztság számára is a „gyökeres változást”.
Mert akkor ez a perspektíva nagyon távoli-
nak látszott, bár kétségtelen, hogy megvolt.
Az igazság az, hogy maga Darvas József is
további emberi-írói fejlődése folyamán sok
mindent másképpen látott. Ilyen például az
riportoknak az a megállapítása, hogy Magyar-
országon csak a mezőgazdasággal kapcsolatos
iparnak van jövője. Úgy vélem, hogy az
utóbbi évtizedek olyan rohamos változásokat
hoztak létre társadalmunk gazdasági szerke-
zetében és főleg nemzetközi kapcsolataink te-
rületén, hogy a harmincas-negyvenes évek
meggyőződések, harcok irójának csak elisme-
réssel adózhatunk még akkor is, ha a fejlő-
dés minden részletét előre nem jelezte.
A maga korában így is a legbecsületesebb, a
leghaladóbb írói munkát végezte.

A Gyűjtőlencse riportjainak vonzó egyéni
színezetet ad az a nagyrabecsülés, amellyel
az író a múlt legszegényebb, legelesettebb

társadalmi rétegeiről beszél. Azok az emberek, akiket akkor lenéztek, megvetettek nyomorúságos körülményeik miatt, az ő szemében „hősök”, akik szívós, embertelen munkájukkal „modern hősköltevényeket” írnak a „magyar Szaharában” (*Hősköltevény Fazekas Andrásékról*). Szenvedélyesen védelmezi például a falusi szegényeket, hogy azok is szeretnek tisztálkodni, mint minden más ember, de életkörülményeik olyanok, hogy az emberhez méltó életet lehetetlenné teszik számukra. Az író a szörnyű társadalmi erők nyomása alatt is lépten-nyomon fényeket lát felvillanni. „Mégsem reménytelen a jövő” – írja a makói hagymatermesztés, a kecskeméti gyümölcsstermelés és a nagykovácsi kertészkezdés parasztjairól. Vagy felvillan a remény, amikor látja az egyszerű falusi emberek érdeklődését a népfőiskolai előadások iránt, avagy szegényemberek összefogásának próbálkozását egyetlen tehetséges szegénysorsú gyerek taníttatásáért.

A szociográfiát lírai melegség szövi át, amikor az író a magyar tájról, annak jellegzetes képeiről, hangulatáról ír (*Ami a hó takar, Egy falusi temetőben*). Így egészében Darvas József életművének érdekes, olvasmányos könyvét kapjuk a Gyűjtőlencsében. Talán még érdekesebb lett volna a gyűjteményes kiadás, ha feltünteti a riportok eredeti megjelenésének helyét is.

(Szépirodalmi)

BELLYEI LÁSZLÓ

Mensáros Zoltán:

BÖJTI SZÉL

Első könyves író művét kézbevenni mindig izgalmas kritikus feladat. A Böjti szél azonban témájánál fogva is számot tarthat az érdeklődésre. Nagy történelmi sorsfordulónk előzményéhez tér vissza, a Horthy-rendszernek a háború krízisével terhes magyar társadalmát boncolja, mégpedig kisvárosi emberek világán keresztül, ami csak élesebbé teszi a megrajzolt képet. „Akváriumi emberek világát idéztem fel” – mondja az évei száma szerint középkorú író, s ajánlásában külön is hangsúlyozza élményeinek meghatározó szerepét. A novellatechnikával készült regényben valóban a benyomások művészi regisztrálására esik a hangsúly.

A cselekmény középpontjában Tahy Gáspár hadnagy sorsa áll; a fiatal hivatásos katonatiszt életét pergeti le a kisvárosba való megérkezéstől távozásáig. Tahy Gáspár tapasztalatain keresztül válók érzékelhetővé a tisztok sivár élete, a kisváros áporodott levegője. Tulajdonképpen hangsúlyosabb az atmoszférateremtés, mint a cselekmény. Az epikus feszültség csak fokról fokra valósul meg. A bonyodalom kezdete, amely abban áll, hogy vajon kibírja-e a számára rendelt modus vivendit egy egészséges életérzésű fiatalember, állandó jelleggel vonul végig a regényen, párhuzamosan a megoldásnak a végkifejletig egyre sűrűsödő szakaszaival. E szokatlan jelenség a rendhagyó szerkesztésből következik.

Mensáros Zoltán könyve valóban éles műfaji problémát vet fel. Terjedelme, a szereplők sokasága és a feldolgozott anyag méretei regény művolta mellett szólnak, ugyanakkor az asszociációkkal sűrített témakezelés inkább az elbeszélés műfajára emlékeztet. Pontosabban azt kellene mondani: terjedelmes szkizofrén novella. Ha a szereplők közül csak Tahy Gáspár hozná magával emlékeit, egy áttett én-regényről lenne szó, de az öngyilkos Kömlödi zászlós múltja ugyanilyen módon, sőt nagyobb mélységben tárul fel a mű folyamán. Tehát nem egy, hanem két privilégizált szereplő van, akiket a legelmélyültebben jellemez az író. Kétségtelenül izgalmas ez a modern feldolgozás. Az sem lehet vitás, hogy a korrajz, az atmoszférateremtés nagyszerű eszközöként funkcionál. Problematikus marad azonban egyrészt az elsikkadt olvasmányosság, másrészt az írói következetesség szempontjából.

Mint a legtöbb formai bravúrral készült írásművet, Mensáros Zoltán könyvét is vissza lehet vezetni a hagyományos alapformákhoz, s ezt a logikai műveletet több szempontból is hasznos megtenni. Így válik világossá, hogy a regény főhőse valóban Tahy Gáspár hadnagy, akinek származása lehetővé s egy gyerekkori emléke elhatározóvá tette, hogy katonatiszt lesz. A történet kezdetén tulajdonképpen a „tabula rasa” állapotában van: múltja miatt nyitott marad a sorsa. Két választása a beletörődés vagy az oppozíció. Új környezete mindkét lehetőséget felkínálja. Kömlödi zászlós (akiről sokat tudunk: civilben munkás származású tanító volt, s a katonáskodást kitörési kísérletnek szánta) megpróbálja őt megmenteni a katonatisztek lélektelen, üres életmódjáról az emberség, a

becsület nevében, de maga is gyengének bizonyul. Az üresfejű szabályzatgyűjtemény, Szücs őrnagy személyes példája sokkal határozottabban taszítja. Belső válsága végül is Pozsgai Zsuzsi miatt mélyül el. A kisvárosi úrilánnyal csak annyi időre kerül kapcsolatba, hogy éppen beleszeret; ő is, mint korábban Kömlődi csupán eszköz a mama számára, hogy hozzáférközzön a kiszemelt férjhez, az öreg Barlay ezredeshez. Tahy meghasonlottságában végső erőfeszítéssel szakít a katonai pályával.

Közben teljes szélességében feltárul a kisváros, szimbolikusan pedig az egész magyar társadalom posványja. Pozsgayné kapcsán az előkelő hölgyek korlátoltságára derül fény. A púpos harangozó jövedelmező mellékfoglalkozást üz, mint kerítő. Stumpf fuvaros néhány vonással változt figurája kitűnően fedi a vaskos, de ravasz és ürhatnám vidéki kapitalistát. A tanyavilág szegényeinek sorsa is fölviláglik egy-egy pillanatra Baloghék révén. A társadalmi körkép azonban bármennyire találó, tulajdonképpen csak utaló, jelzészzerű marad a regény tömörítő szerkesztése folytán.

Hasonló okok miatt nem kerül sor a jellemekek szélesebb kibontakoztatására sem. Ta-

hyn és Kömlődi kivül a szereplőknek – mint a novellában – csak fő vonásait ismerjük meg; a cselekményben csak ennek révén, mintegy a fátum mozdíthatatlan eszközeiként vesznek részt. S ha már Kömlődi zászlós sorsa belülről is feltárulkozik, hiánnyolható, hogy az ellenpólusra állított Szücs őrnagy jellemét meghatározó motívumok homályban maradnak.

Az író különben jól végrehajtja a maga elé tűzött feladatot. Asszociatív visszahatásai általában zökkenőmentesek. Tahy Gáspár lelkiállapotának bemutatására gyakorta alkalmazza sikerrel a determinált cselekedtetést. Funkció nélküli, túltit részecskék csak elvétve (például a családását gépkocsivezetéssel kitomboló Tahy „jelenetének” legelső mozzanatában) akadnak. Nyelve érzékletes, stílusa pergő. Egészében jól rekonstruálja a korszak hazug álomvilágba vesző, anakronisztikus légkörét. Az újszerű megoldás bizonyos egyoldalúsága ellenére is igen figyelemreméltó. A regény nem utolsó sorban mondanivalójával, a feltárt anyag szemléleti megvilágításával gazdagítja a modern magyar prózát.

(Szépirodalmi)

LOVRITY ENDRE

TV-SZEMLE

A TÁNCDALFESZTIVÁLÉRŐL

Az ország közvéleménye nem tud kitérni többé a nagy nyári tv-attrakció elől. Az idén harmadszor csendült fel az ismert (nem túl szellemes) szignál. A táncdalfesztivál hagyomány lett. Ennek valószínű több oka van, hármát én is megemlítek. Az egyik bizonyára az lehet, hogy a könnyűzene, a táncdal mindig is a kedvelt műfajok közé tartozott, de talán még soha eddig nem közelítette meg annyira az átlagember hangulati világát, mint korunkban. A másik ok az a körülmény, hogy minden, nemzeti önérzetével egy kevéssé is törődő országnak van táncdalfesztiválja. S ha ehhez hozzászámítjuk a világraszóló nemzetközi fesztiválokat is, mint az Eurovizió látványos, szinte taktikai küzdelmeket hozó évi vetélkedője, a San Remo-i dalverseny, és más programok – úgy tűnik, hogy a táncdalfesztiválok légiója már-már felveszi a versenyt a filmfesztiválok ellenőrizhetetlen számú légiójával, és messze maga mögé utasítja a különböző hagyományos folklorisztikus, énekkari és más fesztiválokat. Harmadik okként (de nem utolsósorban) megemlíteném a játékra mindig kész magyar közönséget – gondoljunk csak vissza például a Ríporter kerestetik, vagy a Ki mit tud óriási közönségsikerére, de itt van az idei táncdalfesztivál is, amelynek három elődöntőjére több mint félmillió szavazat érkezett be a közönségtől. Higgadtabb körökben kissé ironikusan azt mondják; menthetetlenül nagy nyári népi szórakozássá fejlődött ez a táncdalfesztivál, és itt-ott már komolytalan is... Meglehet, hogy itt-ott komolytalan is, de hát – játék ez. A dal, a tánc maga is szórakoztató játék, különösen, ha részvételével a zsüri ítéleteit még meg is semmisítheti – kész siker. Egy nagyon fontos körülményről nem szabad megfeledkezni: ha nincs is mindig igaza a közönségnek (mert ugye ez is előfordul időnként), végül is a közönség vásárolja meg a táncdalfesztivál lemezeinek tízezreit, a közönség táncolt ezekre a dalokra, a közönség énekl, és ezek a dalok (ha valóban szórakoz-

tatnak) a közönséget derítik jó hangulatra. Diákokat, traktorosokat, tisztviselőket, fiatalokat és idősebbeket is.

A Magyar Televízió táncdalfesztiváljának lényeges, jellegzetes fővonása – ha szabad ezt mondani – más táncdalfesztiváloktól elütő sajátossága, hogy a közönség aktívan befolyásolhatja a különböző dalok döntőbe jutását.

Szerintem ettől van tömegsikere.

Az elődöntők idején a zsüri egyik tagja egy aktuális műsorban „fellázadt”, mondván, hogy a zsüri is ember, s a legjobb tudása szerint, zenei szempontok alapján értékeli a dalokat, és a feladata is ez, amit a legjobb lelkiismerete szerint igyekszik teljesíteni. Biztos így van. A zsüri a maga módján feddhetetlen volt, csupán egy kissé túlértékelt a saját szerepét. Szinte halálos komolysággal kezelték az „ütközetben” a zenei színvonal kardját, megfedkezve arról, hogy ez tulajdonképpen játék, szórakozás. S az igazsághoz tartozik az is, hogy a zsüri, bizony, kissé konzervatív összetételű volt.

Az elődöntők során meglepően sok ellentét keletkezett a zsüri ítéletei és a közönség között. Összegezve ezeket az ellentéteket (anélkül hogy e nagyszabású könnyűzenei esemény értékelését ebből a véleménykülönbségből következtetnénk le) – a következő derültek ki. A zsüri egyrészt túl szigorú volt a beat-jellegű számokkal szemben, másrészt néhány dalt érthetetlen bőkezűséggel pontoztak. Íme néhány példa: „No, ami sok, az sok” (Ambrus Kyri) „Lelketlen ember” (Toldy Mária) „Akkor is lesz nyár” (Szécsi Pál) „Hétköznapi semmiség” (Zorán Sztevanovity) ... Miért az előadók nevét írtam a zárójelbe, s miért nem a szerzőkét? Mert a zsüri a pontozás idején nem tudhatta a szerzők nevét (ezt legalábbis több esetben intón, az alaptalan gyanúsítgatások elkerülése végett közölték a nézővel), arra pedig valami magyarázatot keres az ember, hogy ezek a rendkívül gyöngé dalok hogyan nyerhették meg annyira a zsüri tetszését? Szándékoságról nyilván szó sincs – de biztos, hogy az előadók személye befolyásolta a zsürit.

Az ideai táncdalfesztivál kimondatlanul is egy kicsit a beat- és a hagyományos stílus „ütközete” is volt. Ez az ütközet természetesen nem dőlt el (nem is dőlhet el véglegesen egyik oldal javára sem), de az kétségtelen, hogy a beat-stílus és vele a ritmus végre a fesztiválon is elfoglalta jogos pozícióját. Említettem, hogy a zsüri – egy kivételtől eltekintve – mostohán bánt a beat-es számokkal. Az Illés-együttes, illetve Szörényi Levente versenyszámai zeneileg hibátlanul, hangulatilag kellemes előadásban és jó színvonalon képviselték a beatzenét, de mellettük, vagy legalábbis hozzájuk közel kör helyet az Omega-, a Syrius- és a Hungária-együttes. Az Illés-együttes reális pontértéket kapott, a másik három együttest – helyesen – a közönség „segítette” ki. Lehet, hogy a beatmuzsika nem tetszik mindenkinek, s ez természetes. De egyszerűen nem lehet – nem tudomásul venni, hogy a melankólikus, a régi kuglófos uzsonnákra emlékeztető, egy csöpp belső lendületet sem okozó, és oly gyakran erőltetett hagyományos stílus mellett számolni kell a ritmussal, a kor belső izgatottságát pillanatnyilag jobban kifejező beatzenével. Ezt az ideai táncdalfesztivál – elsősorban a közönség kezébe adott lehetőség révén – bebizonyította. Jobban, mint eddig bármikor.

Az előbbieknél, a ritmus bizonyos térhódításának kissé ellentmond az a megállapítás – ám csak látszólag –, hogy a fesztivál színvonala az előző évekhez képest valamivel csökkent.

Számokat is felhozhatnék segítségül, amelyek érdekesek – a zsüri például az elődöntők során az összes kiadható 14 ezer 400 pontnak csupán a 68 százalékát adta ki, s ez körülbelül tíz százalékkal kevesebb a tavalyinál –, de ezek a számok nem döntőek. Tagadhatatlan, az idén valamivel több a slágerképes táncdal (az Illés-együttes már említett számai, Dobos Attila: „Mama”, „Sose fájjon a fejed”, „Kiabálj, énekelj”, „Kislány a zongoránál”!), de ezek mellett sok volt a lapos, zeneileg üres, jellegtelen versenydal. Hasonló a helyzet a dalszövegekkel is. Kivételt képez néhány (G. Dénes György, Bródy János, valamint S. Nagy István és Szenes Iván egy-egy szövege) szellemes, elfogadható verzeset, de mellettük hosszú sorban állnak a Cilike-hangulatú, színvonalatlan szövegek, amelyek sótlanak, szellemtelenek és ráadásul még fel is bosszantanak.

Az természetes, hogy a több mint ezerháromszáz dalból kiválogatott hatvan mindegyike nem képviselhet azonosan magas színvonalat. De ennél az idén egy kissé többre számítottunk. Elsősorban a hagyományos stílus művelőitől.

Nem használt a táncdalfesztivál színvonalának néhány technikai jellegű mellékkörülmény sem. A fiatal énekesek nyilvánosság előtti szerepeltetése, az előadói kar felfrissítése a fiatal tehetségekkel például általános szükséglet a táncdaléneklés terén is. Új arcokra, új és új hangokra van szükség. Jó lehetőség erre a Made in Hungary, de nem biztos, hogy ezeknek a kezdő fiataloknak az első nyilvános szereplés lehetőségét épp a táncdalfesztiválon kell biztosítani. Egyáltalán nem biztos, és ezt ismét csak aláhúzta az ideai fesztivál tapasztalata is. Árt ez a fesztivál színvonalának! A sorozatos ismételtetések lecsökkentették a fesztivál lendületességét, megtörték

a fegyelmzettségét, komoly rendjét. A közönség által „kitapsolt” ismétlések még jó, ha a kedvenc előadóknak, vagy a dalnak szóltak, de előfordult, hogy nemegyszer csak azért ismételtettek, hogy teljen az idő. A közönség a befizetett pénzéért minél több zenét, ellenszolgáltatást akar. Előfordult néhány esetben. A fesztivál az fesztivál. A kívánsághangverseny pedig kívánsághangverseny. Amit a gálaesten természetesnek veszünk, azt nem fogadhatjuk el egy versenyszerű elődöntőn. Máshol ez nem is nagyon divat. S a kifogások közt megemlítenék még egy technikai problémát, és ez a zsűri összpontjainak a kiszámolása. Primitív volt. Valószínű, azóta a rendezés illetékesei is leszűrték maguknak az ezzel kapcsolatos kínos tanulságokat, de hát ezt el is lehetett volna kerülni.

Az idei táncdalfesztivál érdekes vonásaként kell megemlíteni, hogy az előadott versenydalok egy része népies zenei elemekre épült. Itt-ott ezt már kellemetlenül túlzásba is vitték ugyan (mint a „pricc-pracc-pruccos” A csongorádi kisbíró unokája), a legtöbb esetben azonban örömmel fedeztük fel a táncdalok muzsikájában, zenei gerincében a magyaros motívumokat. Örömmel talán csak az csökkenti kissé, hogy az Illés-együttes korábbi érdekes kísérletezései után mintha minden szerző egy kicsit az idei fesztiválra akarta volna fölfedezni magának a magyar népzene, és ez a körülmény furcsa, már-már komikus képet mutat. Bár a színvonal is minden esetben tükrözta volna ezt a törekvést, hisz táncdalkultúránk épp a népi motívumok révén érheti el azt a bizonyos hön áhított „nemzeti sajátosságot” más országok táncdalaival közt.

Végezetül még annyit, hogy a televízió nyári műsorai elég kevés jó szórakozást nyújtottak a nézőnek. A nyári visszaesés érthető, csupán a visszaesés mértéke volt egy kissé erősebb a szokottnál. Valószínű, hogy a táncdalfesztivál lett volna hivatva kissé ellensúlyozni ezt a színvonal-ingadozást. A fesztivál azonban – minden kellemes élménye mellett – ehhez kevésnek bizonyult.

THIERY ÁRPÁD

A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA AJÁNlja

4 HAVI RÉSZLETFIZETÉSI KEDVEZMÉNYRE!

EGY HÁZIKÖNYVTÁRBÓL SEM HIÁNYOZHATNAK A

LEXIKONOK!

Egész könyvtárat pótol az Akadémiai Kiadó gondozásában készült egykötetes, általános KISLEXIKON. Változatos tartalmával tömören, közérthetően tájékoztat minden, a művelt ember érdeklődési körébe tartozó kérdéstről. 942 oldal, kötve 195,- Ft

11 000 életrajzot közöl a MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON kétkötetes kiadása. Akadémiai. 1. kötet. A-K. 1040 oldal, egészvászon kötésben 190,- Ft
A második kötetet is előjegyezzük, még ebben az évben megjelenik.

A ZENEI LEXIKON 3 kötete a házikönyvtár értéke. Minden zenerajongó, hangversenylátogató, rádióhallgató, hanglemezgyűjtő számára nélkülözhetetlen. 2000 oldal, 20 000 címszó. Kötetenként 125,- Ft
Együttes ára 375,- Ft

A felsorolt művek megrendelhetők az alábbi levágható szelvényen.
Kívánságra 4 havi részletfizetési kedvezményt biztosítunk.

— — — — — Itt tessék levágni! — — — — —

MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJA

Pécs, Kossuth Lajos u. 5.

MEGRENDELŐ LAP

Megrendelem utánvétellel postai szállításra az alábbi kiadványokat:
4 havi részletfizetési kedvezménnyel

.... pld. Kislexikon 195,- Ft.

.... pld. Magyar Életrajzi Lexikon 190,- Ft. Előjegyzem a 2. kötetet.

.... pld. Zenei Lexikon 1-2-3. kötet; kötetenként 125,- Ft.

Név: _____

Pontos lakcím: _____

Személyi ig. szám: (részletrendelés esetén) _____

A levágható szelvényt kérjük borítékban postára adni. Magánszemélyeknek 50,- Ft felett a szállítás portó- és költségmentes.